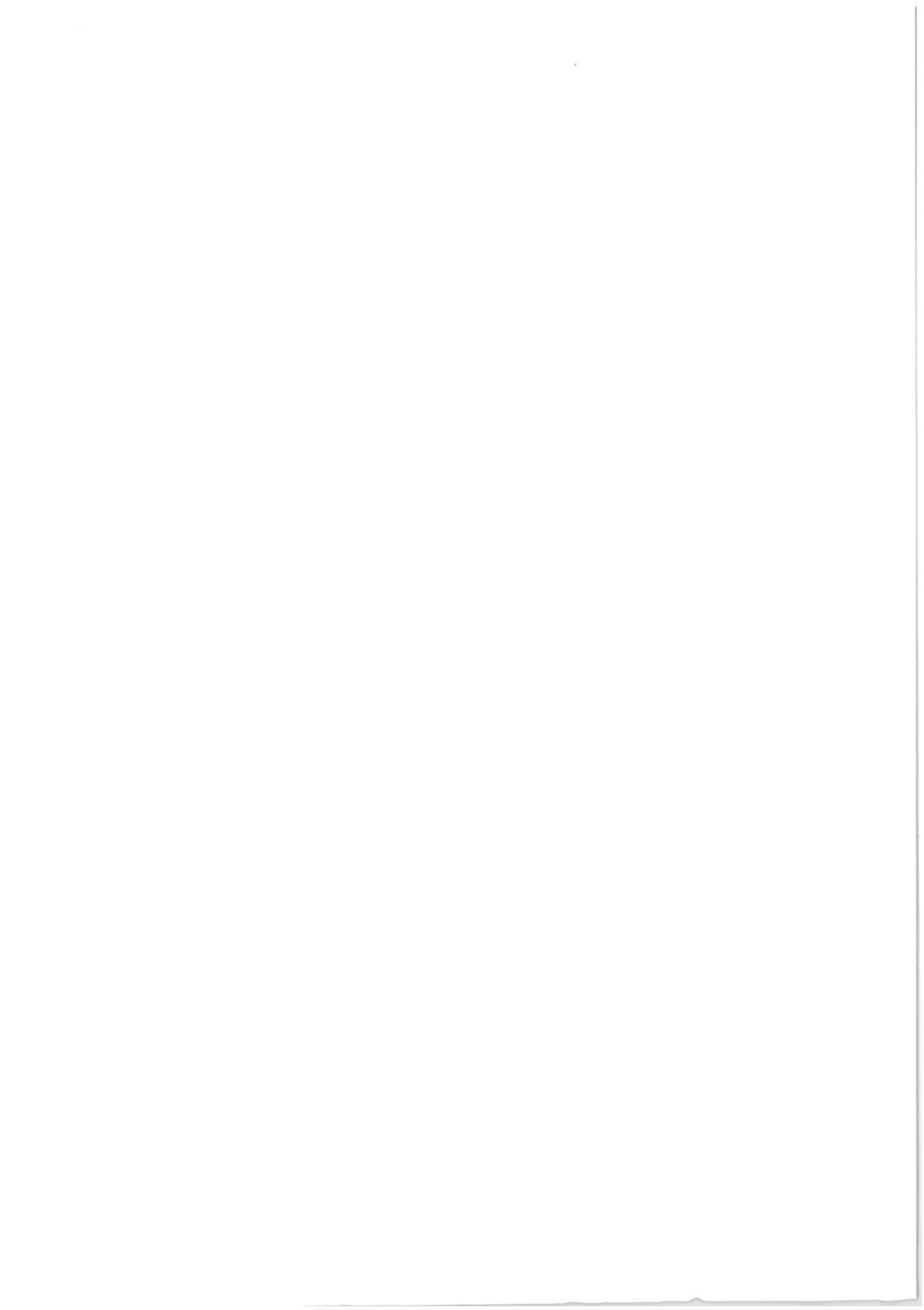

TUCZNO
STUDIUM
URBANISTYCZNO-HISTORYCZNE
Z WYTYCZNYMI KONSERWATORSKIMI.

dr Alicja Biranowska-Kurtz

Redakcja dr inż., arch. Karolina Kurtz

Szczecin 2012

Spis treści

Spis treści	3
Wstęp	5
I. Stan badań	7
1. Wytyczne konserwatorskie z 1988 r. a plany zagospodarowania przestrzennego miasta Tuczna – ich reperkusje przestrzenne	7
2. Przegląd literatury przedmiotu	13
3. Materiały graficzne (kartografia i ikonografia)	16
II. Uwarunkowania przestrzenne	21
1. Lokalizacja	21
2. Zasoby naturalne, walory turystyczne	22
III. Zagadnienia urbanistyczno-historyczne	25
1. Geneza powstania miasta	25
2. Średniowiecze	28
3. Okres nowożytny do połowy XIX wieku	33
4. Miasto od połowy XIX wieku, do 1939 roku	39
5. Lata 1945-2012	42
IV. Zagadnienia architektoniczne	47
1. Analiza działek siedliskowych	47
2. Historyczna zabudowa architektoniczna miasta	48
3. Współczesne realizacje architektoniczne powstałe w strefie zainteresowań konserwatorskich w latach 1988-2012	51
4. Wytyczne konserwatorskie z 1988 roku a nieprawidłowości wynikające z planów zagospodarowania przestrzennego miasta	52
V. Zagadnienia konserwatorskie	55
1. Studium konserwatorskie miasta (1988), plan ogólny miasta (1992, a reperkusje przestrzenne)	55
2. Weryfikacja dotychczasowej strefy ochrony konserwatorskiej wpisanej do rejestru zabytków	57

3. Szczegółowy zakres działań przewidzianych dla terenów zainteresowań konserwatorskich	59
3.1. Strefa ochrony konserwatorskiej.....	59
3.2. Zastrzeżenia konserwatorskie w zakresie układu i planu miasta Tuczno	60
3.3. Zastrzeżenia konserwatorskie w zakresie zabudowy i funkcji	63
3.4. Wytyczne konserwatorskie w zakresie archeologii	67
3.5. Wskazania konserwatorskie w zakresie krajobrazu, ekspozycji i zieleni	68
3.6. Inne zalecenia konserwatorskie	70
4. Wnioski o wpisanie obiektów do ewidencji zabytków	71
4.1. Zespół stodołny	71
4.2. Dom mieszkalny	72
5. Wykaz obiektów zabytkowych figurujących w spisach wraz z ich skróconą charakterystyką	73
5. 1. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru zabytków Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie, z ternu miasta Tuczno	73
5.2. Wykaz zabytków wpisanych do ewidencji zabytków Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie, z ternu miasta Tuczno	76
5.3. Wykaz zabytków figurujących w gminnym spisie zabytków z ternu miasta Tuczno	77
VI. Zagadnienia techniczne.....	93
Kalendarium	93
Bibliografia	103
Plany i mapy	103
Literatura przedmiotu	104
Spis ilustracji.....	107

Wstęp

Dokumentacja powstała na zlecenie Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie. Obejmuje wykonanie badań terenowo-urbanistycznych, weryfikację wcześniej wykonanych wytycznych konserwatorskich¹ oraz opracowanie nowych wytycznych uwzględniających zaistniałe w tkance miejskiej przekształcenia.

Badania terenowe i weryfikację zagadnień konserwatorskich wykonano dla obszaru będącego terenem staromiejskim, którego granica wyznaczona została:

- od strony południowej północnym brzegiem jeziora Zamkowego, rzeczką Rudnicą, Stawem Zamkowym,
- od strony zachodniej zapleciami zabudowy ulic: Młyńskiej, Moniuszki, Ogrodowej, Klasztornej;
- od strony północnej zapleciami działek zlokalizowanych w północnej pierzei ulicy Nowej i Świerczewskiego,
- od strony południowej zapleciami wschodniej pierzei ulicy Pocztowej i jej przedłużeniem w kierunku północnym i południowym od odcinka od ulicy Wolności do ulicy 1-go Maja.
-

Aktualny stan przedmiotowego obszaru jest przedstawiony na mapie geodezyjnej miasta, wykonanej w skali 1:1000, obejmującej Tuczno – Miasto 321704_4, w obrębie 108 0108, 109 0109. Mapa nie uwzględnia topografii terenu, a jedynie podziały geodezyjne miasta, które wprowadzono w strukturę planistyczną miejscowym planem ogólnym zagospodarowania przestrzennego miasta Tuczna wykonanym w 1992 r. Poza ochroną warstw archeologicznych i wrywkową ochroną obrzeży krajobrazu należącego do *Puszczy nad Drawą*, plan z 1992 r. nie uwzględniał pozostałych wytycznych konserwatorskich, opracowanych i obowiązujących już od 1988 r., pomimo że precyzyjnie

¹ Alicja Biranowska-Kurtz, *Tuczno. Wnioski i zalecenia konserwatorskie do planu rozwoju perspektywicznego miasta (plan ogólny i szczegółowy)*, (dalej jako: *Studium konserwatorskie*), Szczecin 1988 r., maszynopis

określały wymogi konserwatorskie. Z tych powodów do przestrzeni Tuczna wprowadzonych zostało wiele nieprawidłowości przestrzennych, podziałów własnościowych, wielkości i kształtu bloków urbanistycznych, których naprawienie staje się dzisiaj w większości niemożliwym.

Dokumentację przygotowano w trzech egzemplarzach drukowanych oraz jeden w wersji elektronicznej.

I. Stan badań

1. Wytyczne konserwatorskie z 1988 r. a plany zagospodarowania przestrzennego miasta Tuczna – ich reperkusje przestrzenne

Wytyczne konserwatorskie dla Tuczna opracowano² w 1988 r. Wówczas teren Starego Miasta przewidziano do wpisu do rejestru zabytków, chroniąc nie tylko jego historyczny układ, ale również jego oryginalne linie regulacyjne oraz linie dawnej zabudowy tworzące niegdyś zwarte ciągi architektonicznej obudowy poszczególnych ulic. W odniesieniu do zabudowy Tuczna szczegółowo wskazano miejsca przeznaczone pod uzupełnienia plombowe oraz precyzyjnie określono charakter nowych realizacji mających wpisać się w zachowane przykłady dawnej architektury.³ Dodatkowo w strefie staromiejskiej zalecano konieczność prowadzenia badań archeologicznych, uściślających pierwotne graniczne linii zabudowy. Na planszy wytycznych odtworzono historyczny podział własnościowy według stanu z 1939 r., z zaleceniem odtworzenia go w strukturze staromiejskiej miasta Tuczno.

W 1992 r. powstał *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Tuczna*,⁴ przyjęty przez Radę Gminy i Miasta w Tucznie uchwałą nr VI/27/92 z dnia 11.09.1992 r. (Dz. U. woj. pilskiego nr 9 z dnia 26.10.1992 r.), przy czym brak jest dokumentacji jego uzgodnień konserwatorskich. Planem tym wprowadzono w przestrzeń miejską Tuczna wiele nieprawidłowości, które zmieniają charakter zabytkowej przestrzeni, między innymi:

- utworzono zieleniec w bloku urbanistycznym wyznaczonym ulicami Klasztorną, Moniuszki, Kościuszki, Zamkową, radykalnie zmieniając dotychczasowy jego kształt, wprowadzono też odbiegający od historycznego podział własnościowy

² Wpis do rejestru zabytków nosi datę 17 maja 1989 r.

³ A. Biranowska-Kurtz, *Studium konserwatorskie*, s. 46-48, pkt. 7

⁴ Krystyna Sobieszkańska, Dorota Nawrot, Piotr Stróżyński, Mieczysław Cholewo, Stefan Leciejewski, *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Tuczna*, Piła 1992 r.

większości działek siedliskowych, pomniejszając ich liczbę, zmieniając kształt i kierunek ich tyczenia,

- zmieniono kształt skrzyżowań ulic: Konopnickiej na stryku z Mickiewicza oraz południowej pierzei ulicy Klasztornej pomiędzy Moniuszki a Ogrodową,
- wprowadzono odbiegający od historycznego (sprzed 1939 r.) podział działek własnościowych w całej przestrzeni staromiejskiej,
- dla terenów staromiejskich nie odtworzono historycznej linii zabudowy, przesu- wając ją o kilka metrów w głąb od linii regulacyjnej ulicy, jak również nie od- tworzono historycznej linii regulacyjnej.

W 1994 r. powstał *Miejscowy plan szczegółowy zagospodarowania przestrzen- nego w Tucznie ul. Zamkowa-Klasztorna*,⁵ zatwierdzony przez Radę Miasta i Gminy w Tucznie uchwałą Nr IV/14/94 z dnia 26.05.1994 r. (Dz. U. woj. pilskiego Nr 44 z dnia 7.07.1994 r.). Dotyczył zmiany planu ogólnego z 1992 r. w zakresie innego zago- spodarowania ulic Klasztorna – Zamkowa, polegającego na wytrasowaniu ulicy Nowej wraz z wyznaczeniem przy niej nowych posesji budowlanych. Powyższe zmiany do planu bez uwag zostały uzgodnione przez ówczesny Urząd Konserwatorski w Pile, w osobie Bernadety Piecuch, dnia 23.05.1994 r.

W 1994 r. dokonano ponownej korekty planu (Uchwała Rady Miasta i Gminy w Tucznie nr III/12/94 z dnia 29.04.1994 r.)⁶ polegającej na wprowadzeniu dwóch do- datkowych posesji w pierzeję południową ulicy Klasztornej i wyznaczeniu działek bu- dowlanych 70/8 i 72/10 zlokalizowanych w narożniku ulic Klasztornej i Zamkowej. Zaproponowana ich zabudowa nie respektowała obowiązujących dla obszaru staromiej- skiego wytycznych konserwatorskich. Brak jest informacji czy zmiana ta została uzgad- niana z Urzędem Konserwatorskim.

W 1995 r. powstało *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Tuczno*⁷, do którego opracowania wykorzystano między innymi:

⁵ K. Sobieszcańska, D. Nawrot, *Miejscowy plan szczegółowy zagospodarowania przestrzennego w Tucznie ul. Zamkowa-Klasztorna*, Piła 1994 r.

⁶ K. Sobieszcańska, D. Nawrot, *Miejscowy plan szczegółowy zagospodarowania przestrzennego w Tucznie ul. Zamkowa-Klasztorna, Zmiana planu*, Piła 1994 r.

⁷ K. Sobieszcańska, D. Nawrot, K. Syguła, E. Grochowiak, P. Stróżyński, M. Cholewo, *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Tuczno*, Piła 1995 r., oprac. Wojewódzkie Biuro Urbanistyki i Architektury w Pile, (dalej jako *Studium uwarunkowań*), oryg. Urząd Miasta i Gminy Tuczno

- uchwałę nr VI/27/92 z dnia 11.09.1992 r. Rady Miasta i Gminy w Tucznie w sprawie uchwalenia miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Tuczna (Dz. U. woj. pilskiego Nr 9 z dnia 26.10.1992 r.),
- uchwałę nr VIII/35/85 z dnia 25.08.1985 r. Rady Narodowej Miasta i Gminy w Tucznie w sprawie uchwalenia miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego Tuczna, w przestrzeni ulic Zamkowa – Klasztorna (Dz. U. woj. pilskiego Nr 12 z 30.10.1985 r.),
- uchwałę nr IV/14/94 r. Rady Miasta i Gminy w Tucznie w sprawie zmiany miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego Tuczna – ulica Zamkowa – Klasztorna (Dz. U. woj. pilskiego Nr 14 z dnia 7.07.1994 r.),
- uchwałę nr VIII/36/85 z 25.09.1985 r. Rady Narodowej Miasta i Gminy w Tucznie w sprawie miejscowego planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego Tuczno-Podzamcze (Dz. U. woj. pilskiego Nr 12 z 30.10.1985 r.).

Zgodnie z art. 67 Ustawy z dnia 7.07.1994 r. o zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 89 z 25.08.1994 r.) **powołane uchwały stanowiły podstawę do wydania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu do 31.12.1999 r.**

Zgodnie z zapisem studium (1995 r.) sporządzenia miejscowych planów wymagały tereny przewidziane do lokalizacji: (...) *budownictwa mieszkaniowego (...), co dotyczy terenu centrum miasta Tuczna objętego strefą ochrony konserwatorskiej*. Ochroną krajobrazu objęto⁸ południowo-zachodnią część gminy oraz rejon jezior Tuczno i Liptowskie wchodzących w skład ochrony *Puszcza nad Drawą*.⁹ W studium zamieszczono listę zabytków wpisanych do rejestru zabytków (cmentarze, parki, stanowiska archeologiczne) nie uściślając szczegółowo zagadnień ich ochrony.¹⁰ Dołączono jedynie wykaz obiektów miasta oraz gminy Tuczno wpisanych do rejestru oraz ewidencji zabytków.¹¹ Wśród tych ostatnich wymieniony jest układ Starego Miasta, a na mapie *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – struktura funkcjonalna miasta* w skali 1:25.000, teren Starego Miasta i jego układ zaznaczono jako „*chroniony układ historyczny*”. Wskazano również,¹² że wymagane będzie sporządzenie miejsco-

⁸ Ibidem, s.17, pkt 2.1

⁹ Ustalenia: Uchwała nr IX/56/89 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Pile z dnia 31.05.1989 r. w sprawie ustanowienia obszarów chronionego krajobrazu w woj. pilskim

¹⁰ *Studium uwarunkowań*, s. 39

¹¹ Ibidem, s. 40-43 i 45

¹² Ibidem, s. 50, pkt 7 i 7.2

wego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru objętego strefą ochrony konserwatorskiej obejmującej centrum miasta Tuczno oraz dla terenów rozwojowych miasta, tj. rejonu ulic Świerczewskiego – Zamkowa.

Wyżej wymienione plany obowiązywały do dnia 31.12.1999 r. i pomimo iż zgodnie z Ustawą¹³ wszystkie plany straciły ważność w 2003 roku, w dalszym ciągu stanowią podstawę dla wydawanych decyzji o warunkach zabudowy.

Podczas prowadzonych przez Urząd Miasta i Gminy Tuczno analiz urbanistycznych terenu służących jako podstawa do wydania decyzji o warunkach zabudowy, rozpatrywane są zapisy oraz realizacje powstałe w oparciu o powyższe plany, pomimo że znajdują się one w konserwatorskiej strefie chronionej wpisanej do rejestru zabytków. Decyzje wydawane przez Urząd powołują się wprawdzie na odpowiednie przepisy obowiązującego prawa,¹⁴ jednak wymaganej analizie urbanistycznej poddają głównie współcześnie wykonaną zabudowę architektoniczną i jej nieprawidłową lokalizację na działce, zagadnienia przestrzenne wynikające z ustaleń nieobowiązującego już miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, dopuszczając w strefie chronionej realizację budynków mieszkalnych jednorodzinnych, wolnostojących.¹⁵ Z wydanych przez Urząd Miasta i Gminy w Tucznie w latach 1988-2012 decyzji wynika, że w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków ochronie podlegają jedynie ewentualne znaleziska archeologiczne.¹⁶ We wskazaniach nie uwzględniono innych zaleceń konserwatorskich, pomimo obowiązywania takich dla miasta Tuczno już od 1988 r.¹⁷

¹³ Dz. U. Nr 162, poz. 1568 ze zmianami, 23.07.2003 r.

¹⁴ Projekt decyzji o warunkach zabudowy, pkt 2, ...po przeprowadzeniu analizy, o której mowa w art.53 ust.3 na podstawie art.64 ust 1 oraz w art. 61 ust 1 ustawy z dnia 27.03.2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80, poz.717 ze zmianami) oraz analizy wynikającej z Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 26.08.2003 r. w sprawie sposobu ustalenia wymagań dotyczących nowej zabudowy i zagospodarowania terenu w przypadku braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz. U. Nr 164, poz. 1588)

¹⁵ Dla przykładu: Projekt decyzji o warunkach zabudowy wydany dla Ewy Matusik i Damiana Bazyl-Matusik dla działki nr 213 położonej przy ul. Kościuszki

¹⁶ Ibidem, pkt 2, Warunki i szczegółowe zasady zagospodarowania terenu oraz jego zabudowy wynikające z przepisów odrębnych, ppkt 2, Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków,..."zgodnie z ustawą z dnia 23.07.2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. nr 162, poz. 1568 ze zm.), .."kto w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest zobowiązany: wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryte przedmioty, zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia, niezwłocznie zawiadomić o tym Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, Burmistrza Tuczna."

¹⁷ Według mojej wiedzy, jeden z powstałych w 1988 r. egzemplarzy wytycznych konserwatorskich dla Tuczna, został przekazany w 1988 r. do Urzędu Miasta i Gminy w Tucznie. Podczas aktualnych badań nie było możliwym ustalenie, czy egzemplarz takiego opracowania znajduje się w Urzędzie Miasta i Gminy w Tucznie

co doprowadziło do zaistnienia wielu nieprawidłowości przestrzennych na terenie miasta Tuczno. Należy podkreślić, że dla większości nieprawidłowych realizacji prawnie wymagane są uzgodnienia konserwatorskie (głównie w obszarze Starego Miasta), których dopełnienia nie można dzisiaj stwierdzić. Nieprawidłowości wprowadzono do przestrzeni miasta planem zagospodarowania przestrzennego miasta z 1992 r. i późniejszymi jego zmianami, nie respektując obowiązujących od 1988 r. wytycznych konserwatorskich. Trudno dzisiaj ustalić, czy ówczesne decyzje (zarówno dotyczące planów jak i pojedynczych posesji) były uzgadniane z Urzędami Konserwatorskimi w Pile i Szczecinie, część z nich uzyskała jednak akceptację zaopiniowaną „bez uwag” przez Urząd Konserwatorski z Piły.

Nieprawidłowości wynikające z uchwalonych już planów dotyczą głównie:

1. zmian w prowadzeniu ulic miejskich – brak jest uzgodnień konserwatorskich w odniesieniu do funkcjonujących już korekt w prowadzeniu oraz przebiegu niektórych ulic, ich szerokościach, dotyczy to niżej podanych przestrzeni miasta Tuczna:
 - bloku urbanistycznego wyznaczonego ulicami: Kościuszki, Moniuszki, Klasztorną, Zamkową, którego północno-wschodnie odcinki (Klasztorna – Zamkowa) pozbawiono dawnego pięciobocznego kształtu bloku, zbliżonego obecnie do połówki zniekształconego rogalika, dodatkowo zmieniając dawne podziały własnościowe, oryginalne linie regulacyjne i linie zabudowy, w ich miejsce wprowadzono skwer z zielenią niską uszczuplając przestrzeń działek siedliskowych (ich liczba, wielkość, kształt oraz kierunek prowadzenia),
 - skrzyżowania ulicy Konopnickiej z ulicą Mickiewicza, w zakresie zmiany jego geometrii z uwagi na potrzeby komunikacyjne miasta i prowadzony przez ulice Konopnickiej, Mickiewicza i Wolności ruch tranzytowy,
 - ulicy Nowej, której fragment prowadzony pętlą w kierunku północnym (równoległe do ul. Zamkowej), zmienił charakter północnej pierzei ulicy Klasztornej leżącej w strefie ochronie konserwatorskiej;
 - terenu pomiędzy ulicami Mickiewicza a Świerczewskiego, na którym zlikwidowano historyczny, przebiegający równoległe do działek 314/1 i 314/3 miedzuch,

2. dowolnego kształtowania wielkości oraz charakteru niektórych bloków urbanistycznych, co dotyczy:
 - bloku wyznaczonego ulicami Kościuszki, Moniuszki, Klasztorną, Zamkową,
 - bloku zamkniętego ulicami Moniuszki, Ogrodową, Klasztorną, w przestrzeni którego istnieją dodatkowe ulice Rybacka i Krótka wraz z miedzuchem wprowadzonym w kierunku ulicy Ogrodowej, poza zmianą geometrii skrzyżowań przy ulicy Ogrodowej i Klasztornej, wprowadzono w przekształconym bloku współczesny podział własnościowy wraz ze zmienioną wielkością działek siedliskowych, dowolny (zmieniony) kierunek prowadzenia nowo wytyczonych posesji, zmianę linii regulacyjnych oraz dowolnie kształtowaną linię zabudowy mieszkalnej wraz z wolnostojącymi willami miejskimi zlokalizowanych w ogrodach,

3. wprowadzenia nowego podziału własnościowego działek siedliskowych w obszarze Starego Miasta, nie uwzględniających zarówno charakteru, liczby, jak i wielkości oryginalnych – historycznych posesji, co spowodowało zmianę układu poszczególnych bloków oraz nieuzasadnione powiększenie wielu działek siedliskowych, co dotyczy większości niezabudowanych terenów Starego Miasta, dla którego nie powtórzono znanych – historycznych podziałów własnościowych,

4. zmian historycznych linii regulacyjnych zabudowy – obejmujących między innymi: przekształcenia wielkości i kształtu pierwotnych działek budowlanych, swobodne sytuowanie budynków w przestrzeni nowo tyoczonych działek siedliskowych; odsunięcia budynków mieszkalnych od historycznej linii regulacyjnej zabudowy; dopuszczenie do realizacji w miejscach wcześniejszego występowania zwartej zabudowy szeregowej wolnostojących budynków mieszkalnych powiązanych z ogrodami (wykonane już realizacje przy ulicach: Ogrodowej 3, 5; Klasztornej 17, 19, 21 oraz dz. Nr 72/10/B; Konopnickiej 31, 33, 35; Mickiewicza dz. Nr 317/6 i 317/7; Moniuszki 2, dz. Nr 96/1; 1-go Maja 2, 9, 14, 19a; Świerczewskiego 8, Pocztowa dz. Nr 134/B).

2. Przegląd literatury przedmiotu

Dla zagadnień dotyczących terenu miasta Tuczno omówione zostaną jedynie te przykłady z literatury przedmiotu, które wyłącznie odwołują się do zagadnień przestrzennych. Krytyczna analiza całej dostępnej literatury przedmiotu zostało już wcześniej przedstawione przez M. Arszyńskiego¹⁸ i kontynuowane przez A. Biranowską-Kurtz,¹⁹ inne publikacje zostaną powołane przypisami.

Po drugiej wojnie światowej dla miasta Tuczno wykonano dwa studia historyczno-urbanistyczne. Pierwsze z nich powstało w 1961 r.;²⁰ drugie w 1988 r. i stanowiło jego kontynuację i uzupełnienie.²¹ W pierwszym, znajduje się zestawienie ważniejszych źródeł publikowanych wraz z dostępną wówczas literaturą przedmiotu. Praca odnotowała głównie zdarzenia historyczne. Na tle szeroko ujętych zagadnień przedstawiono układ przestrzenny i jego rozwój, jednak całkowicie pominięto XIX i XX-wieczną urbanizację oraz inne człony przestrzenne miasta, takie jak przedmieścia, zieleń (miejska, publiczna, cmentarze), itd. Nie dołączono żadnej kartografii i ikonografii, poza rzutem kościoła²² oraz wykonaną do studium dokumentacją fotograficzną. Wnioski konserwatorskie ograniczono do zachowania oryginalnej siatki ulic staromiejskich; wprowadzenia zabudowy uzupełniającej, która wielkością działki siedliskowej i charakterem miałyby nawiązywać do zabudowy sprzed 1930 r. Określono, że pozbawione administracji, handlu i usług Stare Miasto w przyszłości ma pełnić jedynie funkcję mieszkaniową. Plansza wniosków konserwatorskich (w skali 1:2000) objęła teren Starego Miasta uwzględniając dawną siatkę ulic wraz z trzema obiektami zabytkowymi (pałacem i dwoma kościołami – na środku staromiejskiego rynku istniał jeszcze kościół ewangelicki). Sugerowano wówczas wykonanie inwentaryzacji urbanistycznej oraz badań archeologicznych terenów zlokalizowanych na południe od zamku, przewidując w tym obszarze istnienie pozostałości osadnictwa przedlokacyjnego.

¹⁸ M. Arszyński, *Tuczno, pow. walecki, woj. koszalińskie. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania miasta*, oprac. na zlec. Ministerstwa Kultury i Sztuki, Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, Warszawa 1961 r., maszynopis, oryg. Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Szczecinie (dalej ROBiDZ)

¹⁹ A. Biranowska-Kurtz, *Studium konserwatorskie...op. cit.*

²⁰ M. Arszyński, *op.cit.*

²¹ A. Biranowska-Kurtz, *Studium konserwatorskie...op.cit.*

²² Repr. z: J. Heise, *Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz West Preussen*, Heft IV, s. 449

Drugie *Studium konserwatorskie* (1988 r.) oparto na pełnej inwentaryzacji urbanistycznej całej przestrzeni administracyjnej miasta wraz z waloryzacją i datowaniem. W studium poza rozplanowaniem i istniejącą zabudową uwzględniono też nawierzchnie ulic, zieleni (miejską, publiczną, cmentarze) i inne przestrzenie.²³ Wykonano różne analizy, w tym: panoram, punktów widokowych, miejskich arterii wlotowo-wylotowych, itd. Praca zawiera dostępny wówczas materiał ikonograficzny. Przygotowano też katalog zabudowy uwzględniający wszystkie realizacje w obszarze administracyjnym miasta bez względu na ich charakter, czas powstania oraz jakość zachowania. Każdy z zapisów katalogu zakończono wstępną decyzją konserwatorską, która w skali Tuczna rozpatrywała lokalizację, podziały własnościowe oraz cechy artystyczno-stylowe zabudowań i detalu architektonicznego. Dla większości zachowanej zabudowy miasta, wykonanie katalogu podyktowane było koniecznością utrzymania wnętrza urbanistycznego ulicy bądź placu wraz z jego skalą zabudowy, czy specyficznym kolorytem i „klimatem” tego ośrodka. Wytyczne i katalogi nie uwzględniły stanu technicznego zabudowy. Pełen zakres wykonanych wówczas badań objął głównie obszary zabudowane powstałe w wyniku XIX i XX-wiecznej urbanizacji, bowiem Stare Miasto zachowało jedynie pierwotną siatkę ulic, w dużej partii zazielenioną. W 1988 r. tereny zielone tworzyły już mocno rozrośniętą zieloną przestrzeń, która docelowo (przy zabudowie tych kwartałów) podlegać będzie sanacji. Pierwotnie nie zakładano opracowania nowych tekstów studium, jednak w trakcie pracy odstąpiono od tego zamiaru, tym bardziej że podkłady geodezyjne w skali 1:2000 nie pozwalały na wprowadzenie wielu danych w formie graficznej, wynikających z całego zgromadzonego materiału badawczego. Z tych powodów zaistniała konieczność lakonicznego opisu, pozwalającego na prześledzenie poprawności podjęcia poszczególnych decyzji konserwatorskich.

Rozprawa z serii „*Historia budowy miast*”²⁴ dla miasta Tuczna ukazała się drukiem w 2002 r. Obejmuje ona lapidarne wiadomości dotyczące rozwoju przestrzennego całego ośrodka, zawiera trzy współczesne – panoramiczne ujęcia przestrzeni staromiejskiego rynku, kilka zdjęć zabudowy architektonicznej, a przede wszystkim próbę graficznego przedstawienia poszczególnych faz rozwojowych miasta. Te ostatnie stały się bazą

²³ Załączone do opracowania plansze w skali 1:2000 objęły: a) inwentaryzację urbanistyczną miasta z jego pełnym zainwestowaniem; zabudową wraz ze sprawowaną funkcją, zielenią (publiczną, cmentarze, lasy, łąki, pastwiska, tereny ogrodów i sadów, aleje), nawierzchnie ulic i placów; b) datowanie wraz z określeniem wartości kulturowych i dawnymi podziałami własnościowymi sprzed 1939 r.; c) wnioski konserwatorskie określające strefy ochrony oraz wiadomości niezbędne do planu szczegółowego

²⁴ Alicja Biranowska-Kurtz, *Tuczno. Historia budowy miast*, [w] *Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki*, Vol. 13. No 1-2 (48-49), Łódź 2002 r., s. 56-65 (cytowane dalej jako „*historia*”)

wyjściową dla kolejnego artykułu odnoszącego się do przestrzeni miejskiej²⁵, podkreślającego (pomimo wielkich ubytków) walory przestrzenne tego miasta.

Różne informacje o przestrzeni miejskiej zawarte są w monograficznych opracowaniach poświęconych wybranym obiektom lub zabytkom, głównie zamkowi²⁶ bądź kościołowi.²⁷ W tych pracach zamieszczono niewielkie akapity mówiące o wybranych zagadnieniach przestrzennych ośrodka, ale główne treści związane są z omówieniem obiektu. Z ważnych prac historycznych należy ponownie odnotować opracowanie dotyczące całego powiatu wałęckiego.²⁸ Wprawdzie autorzy zajmowali się historią dawnego powiatu wałęckiego, to jednak uściślają niektóre przekazy dotyczące Tuczna, między innymi przytaczają tłumaczoną wersję dokumentu lokacyjnego miasta. Na tle szerszego kontekstu zagadnień dotyczących zabudowań gospodarskich lokalizowanych w przestrzeni miejskiej wymienione zostały również zabudowania stodołne Tuczna.²⁹ W podobny sposób odnotowano cmentarze.³⁰ Wśród materiałów dostępnych w Internecie godna uwagi jest witryna poświęconą parafii kościoła rzymsko-katolickiego z akapitami omawiającymi wybrane zagadnienia dla miasta i kościoła, zaczerpniętymi i opatrzonymi nazwiskami różnych autorów. W teksty te wkomponowano szereg dawnych map i kart pocztowych, a ich przydatność zostanie odnotowana w odpowiednich akapitach niniejszych rozważań.

Kolejnym źródłem informacji są karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa, posiadające różny zasób wiadomości w zależności od jednostki opracowującej (Urząd Konserwatorski, Urząd Gminy). W gminnej ewidencji zabytków figuruje

²⁵A. Biranowska-Kurtz, *Tuczno w rozwoju dziejowym*, [w] Materiały konferencyjne VIII Polsko-Niemieckiej Konferencji „Architektura regłowa – wspólne dziedzictwo”, Antikon, Szczecin 2007 r., s. 66-81 (wersja polska) (cytowane dalej jako „rozwój”)

²⁶J. Myślińska-Szczepaniak, *Zamek w Tucznie, pow. Wałcz, woj. Koszalińskie*, Szczecin 1985 r., maszynopis, oryg. ROBiDZ Szczecin; Zbigniew Radacki, *Zamek w Tucznie, Dokumentacja naukowo-historyczna*, Szczecin 1958 r., maszynopis; Kazimiera Kalita, *Tuczno-Zamek. Dokumentacja konserwatorska z prac budowlano-konserwatorskich za okres 1966-1976*, Szczecin 1976 r., maszynopis, oryg. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków (dalej WUOZ) Szczecin; Kalita-Skwirzyńska Kazimiera, *Tuczno –zamek*, [w] *Zamki i rezydencje na Pomorzu*, Szczecin 2006 r., s. 146-150

²⁷M. Słomiński, *Tuczno, pow. Piłski. Kościół parafialny p.w. Wniebowstąpienia NMP*, Szczecin 1990 r., maszynopis, oryg. w ROBiDZ Szczecin

²⁸Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki, *Historia powiatu wałęckiego w zarysie*, Poznań 1962

²⁹A. Biranowska-Kurtz, *Stodoły w miastach Pomorza Zachodniego*, [w] Materiały konferencyjne II Polsko-Niemieckiej Konferencji „Architektura regłowa – wspólne dziedzictwo”, Antikon 2001, Szczecin 2001 r., s. 175-181

³⁰Tejże, *Cmentarze w przestrzeni miast*, [w] Materiały konferencyjne II Ogólnopolskiej Konferencji „Nekropolie, kirkuty, cmentarze”, Szczecin 12-13.06.2005 r., s. 5-9

65 różnych obiektów.³¹ Wiadomości uzyskiwane z innych prac nie wymagają osobnego omówienia. Ich przydatność zostanie udokumentowana przypisami.

3. Materiały graficzne (kartografia i ikonografia)

Do 1810 r. Tuczno było jednym z niewielkich prywatnych, rolniczych miast, uzależnionych całkowicie od swego feudała. Zależność ta dotyczyła również samorządu miejskiego, zatwierdzanego przez kolejnych właścicieli miasta. Niezależny samorząd miejski powołano w mieście dopiero w 1820 r.,³² pomimo, że rada miejska funkcjonowała od średniowiecza. Administracyjnie miasto należało do dawnego powiatu wałęckiego, gdzie znajdował się również sąd grodzki. Nie licząc zachowanego zbioru akt grodzkich miasta Wałęcza oraz prywatnych kronik i zapisów należących do rodu von Wedel-Tuczyńskich, nie zachowały się żadne niezależne archiwalia bezpośrednio odnoszące się do tego zespołu urbanistycznego. Jedynie zamek ma oddzielny zbiór akt, przechowywanych w Archiwum Państwowym w Szczecinie.³³ Kościół farny dysponuje skromnym zbiorem dokumentów wydawanych w różnych latach, a obejmujących głównie wizytacje biskupie, spisy własności, spisy dotacji otrzymywanych od różnych donatorów oraz różnorodnej innej korespondencji.

Najstarszy (znany obecnie) wykorzystany w opracowaniu przekaz graficzny dla Tuczna pochodzi z 1802 r. i jest wycinkiem rękopiśmiennej mapy Prus Zachodnich i Obwodu Noteckiego, autorstwa Schröttera - Engelhardta.³⁴ Bardzo schematycznie narysowany układ miasta nie pozwala na precyzowanie jednoznacznych wniosków. Wskazuje jednak lokalizację zamku, kościoła, folwarku, młyna, kapliczek przydrożnych, niektórych cmentarzy, licznych stodół, itd. Doskonale pokazano mocno zróżnicowaną konfigurację terenu, potwierdzającą liczne pofałdowania. Wśród innych informacji odnaleźć można potwierdzenie zmeliorowania jeziora Tuczno w obszarze podmokłych łąk, które jeszcze w 1802 r. podchodziły bezpośrednio do wysokiego uskoku – skarpy istniejącej do dnia dzisiejszego na zapleczu ulic Młyńskiej i Moniuszki. Zmelio-

³¹ Gminna ewidencja zabytków – wykaz załączony do opracowania

³² Z. Boras, R. Walczk, A. Wędzki, s. 229

³³ *Die Verwendung des Schloßgebändes in Tütz*, 1902, oryg. Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej AP Szczecin), Rep.66 – *Landratsamt Deutsch-Krone*, nr 108

³⁴ Wycinek mapy: ... *Prus Zachodnich i Obwodu Nadnoteckiego*, autor: Schrötter- Engelhardt, rkps. cz. b, sekcja 105, oryg. Deutsche Staatsbibliothek w Berlinie (dawne NRD), dawna syg. 1020. Wykorzystano przekaz elektroniczny (elektr.) z Archiwum parafii rzymsko-katolickiej w Tucznie, dalej jako Archiwum Tuczno

rowano też południowo-zachodnie brzegi jeziora Zamkowego, przy których osada folwarczna (przedlokacyjna) stanowiła pierwotnie wyniesioną suchą wyspę wolną od zalewów. Poza wskazanymi, tereny rozciągające się pomiędzy jeziorem Zamkowym a Liptowskim oznaczono jako lasy. W oparciu o ten przekaz (1802 r.) można też prześledzić dawny przebieg dróg w pobliżu Tuczna.

Na pierwszą połowę XIX wieku datowany jest sztych Döblera oparty na rysunku Atanazego Raczyńskiego.³⁵ Zamek wraz z kościołem i fragmentaryczną zabudową mieszczańską przedstawiony jest z brzegu jeziora Zamkowego, od strony południowo-wschodniej. Poza walorami estetycznymi, przekaz ten może być przydatny jedynie w zakresie konfiguracji terenu leżącego bezpośrednio przy zamku, przy południowym wjeździe do miasta. Dalsze obszary są nieczytelne i przesłonięte kompleksami zieleni wysokiej.

Kolejnym przekazem kartograficznym jest mapa pochodząca z końca XIX wieku, wykonana w skali 1:25.000, która³⁶ uwzględniła już pierwsze budynki wzniesione przy ulicy Wolności oraz ciągi stodół istniejących w przedłużeniu ulicy Świerczewskiego. Mapa posiada bardzo dokładną konfigurację z rozróżnieniem poszczególnych elementów terenu jak wody, lasy, zieleń, itd. W zakresie zabudowy prezentuje bloki urbanistyczne wypełnione szrafem oraz pojedyncze (monumentalne) obiekty użyteczności publicznej (zamek, dwa kościoły, cmentarze, młyny, wiatraki, stodoły). Pomimo ogromnej umowności rysunku, przekaz ten należy uznać za cenny, bowiem przedstawia układ miasta sprzed XIX-wiecznej rozbudowy. Pozwala też na przybliżone określenie granic średniowiecznego zespołu oraz uchwycenia zmian powstałych pomiędzy rokiem 1802, a trzecią ćwiercią XIX wieku.

Inne dwa arkusze wielobarwnej mapy³⁷ w skali 1:25 000 pochodzą z 1933/34 r. Za podanym datowaniem przemawia zrealizowana substancja miejska, zrealizowana w kierunku dworca kolejowego, przy czym od północy granica mapy kończy się nieco powyżej obecnej ulicy Piaskowej (nr 1415). Druga sekcja tej mapy (nr 1416) uwzględnia jezioro Liptnowskie wraz z zabudowaniami należącymi administracyjnie do miasta a wzniesionymi wokół wody. Mimo schematyczności rysunku, mapy podają dużo informacji dotyczących topografii terenu, zainwestowania oraz uwzględniają wiele no-

³⁵ Oryginał w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu. Sztych reprodukowany przez różnych autorów piszących o Tucznie. Elektroniczna wersja przekazu z Archiwum Tuczo

³⁶ Oryg. AP Szczecin, negatyw w zbiorach autorki

³⁷ *Topographische Aufgenommen 1933/34*, arkusz F, nowa seria 2862 i 2863, karta nr 1415 i 1416, oryg. Instytut Geografii Uniwersytetu Poznańskiego (dalej IGU Poznań), skala 1:25 000, skala graficzna, druk wielobarwny, wersja elektr. Archiwum Tuczo

wych działań przestrzennych. Podobne w treści są kolejne dwie mapy,³⁸ z tą różnicą, że wykonano je w druku czarno-białym. Kolejna z map jest wycinkiem wielko skalarnego przekazu barwnego, którego datowanie (przy dużym uproszczeniu rysunku i niewielkiej ilości danych) są trudne do wskazania. W dostępnej wersji elektronicznej wskazano rok 1936 jako datę powstania mapy, przy czym zawarte w niej treści, nie pozwalają na dokonywanie uściśleń w datowaniu.

W studium konserwatorskim z 1988 r. posiłkowano się przerysem rękopiśmienenego planu katastralnego Tuczna, z lat 1933-1945, którego (z nieznanego źródła) dokonał Klemens Wiese z Hildesheim.³⁹ Mapa przedstawia pełne zainwestowanie miejskiego w granicach administracyjnych ówczesnego Tuczna, łącznie z zespołami zabudowy zlokalizowanymi w kierunku dworca kolejowego. Z konfiguracji terenu uwzględniono jedynie drogi, ulice wraz z podaniem ich nazw, niektóre skarpy, schematycznie wrysowane lasy, jeziora i stawy oraz zastoiny wodne istniejące w różnych punktach miasta. Walorem tego przekazu są przedstawione podziały własnościowe miasta z wrysowanymi wielkościami działek siedliskowych, na których uwzględniono zabudowę frontową (budynki użyteczności publicznej i mieszkalne) oraz nazwiska wszystkich właścicieli. Nie wrysowano żadnej innej zabudowy zlokalizowanej w głębi działek. Pokazano ponadto lokalizację pięciu cmentarzy. W 1988 r. na podstawie tego plan dokonano rekonstrukcji działek siedliskowych, głównie na terenie Starego Miasta (plansza wytycznych konserwatorskich).⁴⁰ W aktualnym opracowaniu wykorzystano rękopiśmienną wersję w/w mapy własnościowej, zdeponowanej w zbiorach parafialnych kościoła w Tucznie.

Podobny w treści jest inny przekaz rękopiśmienny,⁴¹ przy czym wydaje się, że stanowi on szkic z natury wykonany do wymienionego powyżej planu katastralnego. Brak w nim podziałów własnościowych, uwzględnia tylko budynki mieszkalne wraz z nazwiskami właścicieli.

³⁸ *Tütz*, karta nr 2862, skala 1:25 000. druk czarno-biały., oryg Archiwum Map Zachodniej Polski w Poznaniu, wersja elekt. Arch. Tuczo. Źródło przechowywania oryginału kolejnej mapy czarno-białej, drukowanej, trudne było do ustalenia

³⁹ 1933-1945, *Tütz, Kreis Deutsch-Krone, Grenzmark Posen-Westpreussen*, skala 1:3.125, 94x70 cm, ksero kopia. Przerys w skali 1:1 powstał w 1957 r., wykonany przez Bauingenieur Klemensa Wiese z Hildesheimu, Dörmierstraße 7. Autor przerysu nie podał oryginalnego źródła, z którego korzystał. Do *Studium konserwatorskiego* wykonanego w 1988 r. wykorzystana została ksero odbitka zdeponowana wówczas w Biurze Urbanistyki i Architektury w Pile, (będąca już kolejnym przerysem tej mapy), z której mgr inż. arch. B. Makowska dokonała ponownego odrysu. W niniejszej pracy posiłkowano się ksero kopią mapy wykonanej bezpośrednio z rękopiśmiennego oryginału, a uzyskanej z Archiwum Tuczo

⁴⁰ Wymagają one potwierdzenia badaniami archeologicznymi

⁴¹ Szkic uzyskany z Wydziału Architektury Urzędu Miasta i Gminy w Tucznie, kserokopia, format A3

Fritz R. Barran⁴² zamieścił opracowaną przez siebie schematyczną mapę przedwojennego miasta podzielonego na bloki urbanistyczne wypełnione szrafem, z naniesionymi nazwami wszystkich ulic. Wskazał też lokalizację wszystkich przedwojennych obiektów użyteczności publicznej, poza bóżnicą. Mimo schematyczności rysunku, mapa jest ważnym przekazem, bowiem określa nie tylko przybliżony kształt miasta wraz z jego blokami urbanistycznymi, ale podaje też dawne brzmienie ulic, wskazuje lokalizację prawie wszystkich obiektów użyteczności publicznej wraz z cmentarzami (z wyznaniowymi włącznie), kapliczkami, itd.

Poza widokiem Döblera, inne przekazy ikonograficzne dla miasta to kilka rycin, przedstawiających różne fragmenty panoram lub pojedyncze obiekty. Dwa przekazy: panorama miasta widziana z południowego-zachodu z bryłami obydwóch kościołów (katolickiego i ewangelickiego) oraz widok zamku – pochodzą z okolicznościowego wydawnictwa poświęconego 700-leciu miasta Wałcza.⁴³ Wymienione ryciny wydano jako sepie, powstałe według akwarel Zygmunta Barz'a. Należy przypuszczać, że malowano je w oparciu o zachowane źródła archiwalne, bowiem większość zabudowań uwzględnionych na pierwszym planie aktualnie już nie istnieje, a sam autor nie mógł tamtych realiów, bowiem urodził się dopiero w 1943 r.⁴⁴ Przed 1939 r. wykonano zdjęcia lotnicze miasta, z których dwa przedstawiono we współczesnej literatury niemieckiej.⁴⁵ Przedstawiają całą przestrzeń miejską widzianą od południowego-zachodu w kierunku północnym. Na ich podstawie można jednoznacznie określić charakter i gęstość ówczesnej zabudowy oraz określić obszary zainwestowane.

Inne przekazy ikonograficzne to głównie karty pocztowe wydawane w różnych latach.⁴⁶ Ich treść oraz przydatność poznawcza każdorazowo omówiona zostanie w tekstach i przypisach. W indywidualnych przypadkach datowania korzystano ze stempla pocztowego lub daty naniesionej przez nadawcę pocztówki. W przypadku kart pozbawionych tych informacji lub w przypadku przekazów elektronicznych, za datowaniem przemawiała treść (zdjęcie) widokówki. Część ikonografii stanowi powojenna dokumentacja fotograficzna wykonywana w różnych latach przez różnych autorów.⁴⁷

⁴² Fritz R. Barran, *Städte-Atlas Pommern*, Rautenberg-Leer 1993, 2. Auflage, s. 124-125

⁴³ *Teka historycznych widoków miast powiatu wałęckiego wydana na 700-lecie miasta Wałcz*, Wałcz 2003 r., oryg. Archiwum Tuczno

⁴⁴ Urodzony w Sianowie, w 1943 r.

⁴⁵ *Deutsch Kroner und Schneidemühler*, [w] *Heimatbrief Hannover*, Dezember 1996/46, Jh. Nr12, s. 9

⁴⁶ Datować należy je datować na lata 1875/80-1939. Są przedrukami z różnych źródeł, lub stanowią zbiory prywatne: Archiwum Tuczno, T. Łęska-Oleszak Piła, A. Biranowska-Kurtz Szczecin

⁴⁷ A. Biranowska-Kurtz, L. Kozakiewicz, K. Kurtz, B. Sańko, G. Solecki

Do prac badawczych oraz graficznej prezentacji wyników badań wraz z wnioskami konserwatorskimi, wykorzystano podkłady geodezyjne w skali 1:1000, nie uwzględniające topografii terenu.

II. Uwarunkowania przestrzenne

1. Lokalizacja

Tuczno położone jest na Pojezierzu Wałęckim będącym podregionem Pojezierza Pomorskiego. Cechą tego terenu są mocno zróżnicowane pod względem wysokości obszary morenowe z licznymi jeziorami, zastoinami, rzeczkami oraz mokradłami, wyniesienia moreny czołowej porośnięte głównie sośniną, poprzecinane sandrowymi polami o mało urodzajnych glebach.

Na lokalizacji Tuczna zaważyły naturalne walory topograficzne terenu – przestrzeń utworzona przez znacznie wyniesione wzgórza morenowe, poniżej których rozlały się wody rozległych jezior, z rzeką Runicą wijącą się w niecce u podnóża wzgórza (później zamkowego) łączącą między sobą oba jeziora. Od strony południowej obszary zainwestowane ograniczyły wyniesienia morenowe wraz ze wzgórzem św. Jerzego, na którego płaskim szczycie wzniesiono małą kapliczkę. Wąskie pasmo nizinnego terenu rozciągające się pomiędzy brzegiem jeziora Zamkowego a podnóżem wzgórza św. Jerzego, wykorzystano niegdyś pod osadnictwo wczesnodziejowe. Po przeciwnej stronie wzgórza i drogi, a poniżej zamku, znajduje się równinna płaszczyzna placu obustronnie obudowanego stodołami i oborami, tworzącymi kiedyś folwark zamkowy (dominium pańskie) dochodzący bezpośrednio do brzegów jeziora Tuczno i do wyniesień morenowych rozdzielających pomiędzy sobą teren zamkowy od dominium. Położone nieco ku północy kolejne wysokie wypiętrzenie terenu (Wzgórze Zamkowe), stało się miejscem lokalizacji zamku feudała. Zamek ten strzegł przeprawy prowadzonej przemykiem pomiędzy jeziorami, wykorzystywanej głównie przez drogę pomiędzy Człopą a Mirosławcem, a jednocześnie nadzorował cały trakt lądowy o znaczeniu regionalnym, przebiegający z południa na północ. Wzgórze Zamkowe zawsze było szczególnie chronione, bowiem od wschodu podchodziły do niego mocno zabagnione niegdyś brzegi jeziora Zamkowego, a od zachodu jeziora Tuczno. Lustro wody jeziora Tuczno leży znacznie niżej od zwierciadła Jeziora Zamkowego i Stawu Zamkowego, dlatego spię-

trzenie wody napędzało turbiny urządzeń technicznych (młyna wodnego, kaszarni oraz innych urządzeń technicznych należących do dominium), umieszczonych w specjalnie obudowanym przepływie. Kiedyś wody jezior były szerzej rozlane,⁴⁸ a pierwotne granice jeziora Tuczo są jeszcze czytelne w wysokiej skarpie (uskoku) ogrodu należącego do plebani oraz działek przy ulicy Młyńskiej, zlokalizowanych pomiędzy plebanią a młynem.

W znacznym oddaleniu od zamku, po obu stronach drogi wylotowej prowadzącej z miasta na północ, rozciągały się kolejne pofałdowania terenu poprzecinane licznymi trzęsawiskami i zastoinami wodnymi, dzisiaj w większości już osuszonymi. Uwzględnione są one jeszcze na mapie z 1802 r. oraz na mapach wykonanych w skali 1:25.000.

Pomimo bardzo mocno zróżnicowanego wysokościowo terenu, powyżej zamku znalazła się na tyle obszerna i sucha płaszczyzna wyniesiona znacznie ponad bagna, że wykorzystano ją pod lokalizację średniowiecznego miasta. Teren zamkowy oraz przestrzeń wokół rynku staromiejskiego leżały na tym samym poziomie, opadały natomiast w kierunku wschodnim i zachodnim⁴⁹ a wznosiły ku północy. To zróżnicowanie wysokościowe jest jeszcze współcześnie czytelne w przestrzeni staromiejskiej i jej nowożytnej rozbudowy. Nowożytne realizacje objęły znacznie zróżnicowany pod względem wysokościowym teren, wykorzystując pod zabudowę miejską lekkie wzniesienia przylegające do struktury staromiejskiej.

2. Zasoby naturalne, walory turystyczne

Od początku osadnictwa i tworzenia miasta, teren o naturalnych (wybitnych) walorach obronnych ważył na wielu decyzjach przestrzennych podejmowanych przy przestrzennej organizacji miasta oraz jego najbliższej okolicy. Na podstawie dostępnych

⁴⁸ Brak jednoznacznie potwierdzonych wiadomości w jakim czasie w Tucznie były prowadzone prace melioracyjne. O ich wykonaniu świadczy sieć kanałów uwzględnionych na mapach sztabowych wykonanych w skali 1:25000, wcześniej - na wycinku mapy z 1802 r. Melioracje prowadzono zatem przed 1802 r. Mogły sięgać połowy XVIII wieku, za czym może przemawiać duży obszar łąk, osuszonych i poprzecinanych kanałami, z bardzo mocno obniżonym lustrem jeziora Tuczo. Tak daleko posunięty proces osuszania wymagał odpowiednio długiego czasu, dla uzyskania efektów pokazanych na mapie z 1802 r. Nie popełnimy zatem większego błędu podając połowę XVIII w. za czas prowadzenia melioracji terenów przyjeziornych zlokalizowanych przy Tucznie.

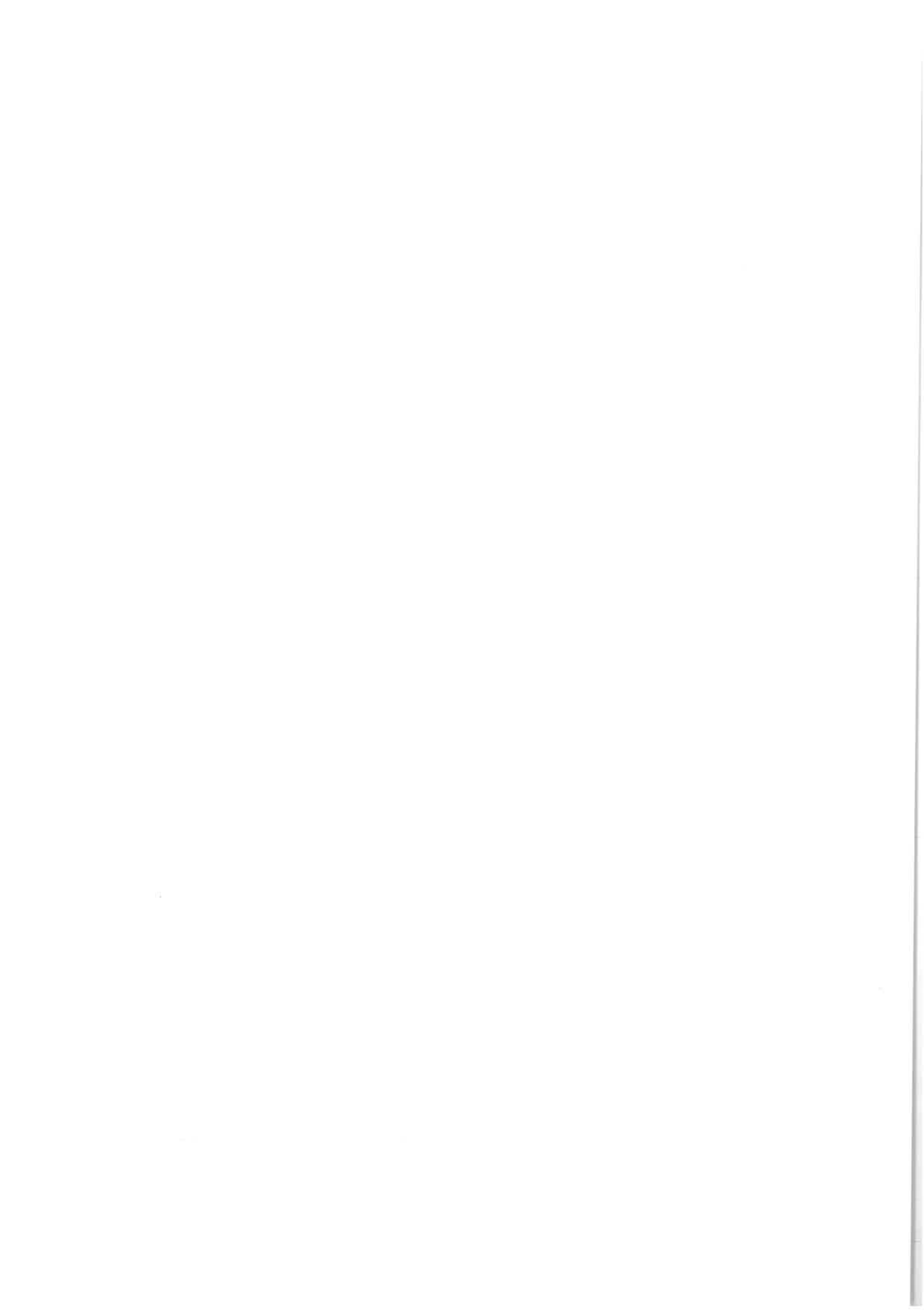
⁴⁹ Podczas współczesnych prac naprawczych prowadzonych przy murach obwodowych terenu kościelnego, przy jego zachodnim odcinku, natrafiono na dużą ilość materiału nasypowego (gruzu) wyrównującego płaszczyznę placu kościelnego, od strony kościoła. Informacja uzyskana od aktualnego ks Proboszcza Bartkowiaka

źródeł nie można jednoznacznie wskazać, czy w terenie o naturalnych cechach obronnych istniały mury miejskie.

Miasto, położone na ubogich rolniczo ziemiach, pozbawione jest naturalnych zasobów kopalnych. Między innymi w tym fakcie upatrywana jest przyczyna „ubogiego” osadnictwa historycznego, pomimo występowania licznych jezior i lasów. Zasoby naturalne jezior i lasów rzutowały kiedyś na gospodarkę miejską, dlatego wśród wielu walorów wymienić należy pozyskiwanie runa leśnego obfitującego w jagody, grzyby, itd. oraz możliwość wędkowania, korzystania z wypoczynku nad licznymi tutaj otwartymi wodami, czy pozyskiwania kopalin w postaci torfów. Od końca XX w. do atrakcji przyrodniczych należą też stada żubrów sprowadzonych do pobliskich lasów. Od lat 30-tych XX w. okolice Tuczna wykorzystuje się w celach leczniczych – sanatoryjnych, bazując głównie na czystym środowisku i olejkach eterycznych wydzielanych przez sosnowe lasy. Aktualnie działa w mieście fabryka czekolady i dlatego niektórzy nazywają Tuczno „czekoladowym miasteczkiem”.⁵⁰ Autorzy różnych przewodników turystycznych zachwalają nawet możliwość zakupu wyrobów czekoladowych (w przyfabrycznym sklepie) po atrakcyjnych cenach.

Tuczno stanowi zaplecze noclegowe dla położonego w pobliżu Strzelina, będącego częścią Wału Pomorskiego.

⁵⁰ *Województwo zachodniopomorskie, Polska Niezwykła, przewodnik*, Warszawa 2008 r., Wyd. Demart, s. 104-105. Z zamieszczonego tam tekstu wynika, że Emil Wedel, założyciel wytwórni wyrobów czekoladowych „Wedel” w Warszawie, pochodził z rodziny Wedłów osiadłych w Tucznie

III. Zagadnienia urbanistyczno-historyczne

1. Geneza powstania miasta

Przez mocno urozmaicony topograficznie teren, z południowego-zachodu na północny-wschód prowadziła droga będąca od zarania jedynym połączeniem lądowym z pobliskimi ośrodkami – Człopą, Mirosławcem, Piłą i Wałczem. Geneza tej drogi sięga przynajmniej wczesnego średniowiecza i przez niektórych badaczy utożsamiana jest z *via regia*⁵¹ Z tych powodów część badaczy uważa, że tak samo dawnym jest samo miasto.⁵² Opierają oni swoją opinię na nazwach własnych różnych wzgórz i pagórków (*Szwedzki Szaniec, Wzgórze Zamkowe*) oraz na tradycji łączenia tych miejsc z wczesnodziejowymi grodami. Według autorów *Historii powiatu wałeckiego*,⁵³ grody takie powstały w obszarze dawnego powiatu wałeckiego już w X w. Historia najdawniejszych form osadniczych w rejonie Tuczna jest jednak mało rozpoznana archeologicznie i nie pozwala na potwierdzenie tak wcześnie występującego osadnictwa. Wiadomo na pewno, że obszar wysoczyzny wałeckiej był zawsze bardzo mocno zalesiony, ale jednocześnie niezwykle słabo zamieszkały. Powodem tego były bardzo słabe i nieurodzajne gleby,⁵⁴ porośnięte głównie borami sosnowymi.

Do momentu podjęcia badań AZP znane było tylko jedno stanowisko archeologiczne Tuczo-Zamek. Przeprowadzone w nim, w latach 50-60-tych XX w., badania wykopaliskowe (w piwnicach zamku) przyczyniły się do odnalezienia jedynie materiału

⁵¹ M. Arszyński, s. 32. Autor utożsamia ten szlak z *via regia*, uważając go za najstarsze, potwierdzone źródłowo połączenie prowadzone kiedyś pomiędzy Człopą a Mirosławcem

⁵² Dla przykładu: Erich Kayser, *Deutsche Städtebuch*, Berlin brw. (1939 r.); J. Myślińska-Szczeptańska; Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki; i inni

⁵³ Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki, s. 18

⁵⁴ A. Czachrowski, *Dzieje pogranicza Pomorza Zachodniego z Polską*, [w] *Pomorze Zachodnie*, Poznań 1960 r.; K. Ślaski, *Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu*, [w] *Przegląd Zachodni*, R. VII, 1951 r., T.II, z. 5-6, s. 207-263

ruchomego datowanego na XIV- XVIII w.⁵⁵ Powierzchniowe badania archeologiczne z 1984 r.⁵⁶ sprecyzowały, że ślady osadnictwa zostały rozprzestrzenione nierównomier- nie, głównie w rejonie samego Tuczna oraz w kierunku wsi Jeziorki i Martew. Prze- słanki odnoszące się do najwcześniejszego okresu są niezwykle rzadkie i przypadkowe. Konkluzją tych badań jest stanowisko, że udokumentowane pojawienie się osadnictwa w rejonie Tuczna nastąpiło nie wcześniej jak w okresie średniowiecza. Stwierdzono również, że proces ten należy wiązać już z kolonizacją ziem nowomarchijskich związa- ną z rodem von Wedel.⁵⁷ Wnioski takie poparto znaczną liczbą znalezisk kultury mate- rialnej, charakterystycznej dla tego okresu. Niezależnie od powyższego dla okresu śre- dniowiecza potwierdzono dwa inne punkty osadnicze w obszarze administracyjnym dzisiejszego Tuczna – jeden zlokalizowany na płaskim terenie pomiędzy podnóżem Góry św. Jerzego a zachodnim brzegiem jeziora Zamkowego,⁵⁸ drugi wskazując na pół- nocny-zachód od miasta.

Powołując się na Erich'a Keyser'a,⁵⁹ genezę miasta łączono dotychczas z grodem, który rzekomo miał istnieć w miejscu późniejszego zamku feudała.⁶⁰ Według niego, w tym miejscu miał być gród wraz z siedzibą kasztelana i z przylegającą oraz należącą do nie- go osadą słowiańską. Keyser wyraźnie wskazywał jednak dzisiejsze Wzgórze Zamkowe jako miejsce pierwotnej kasztelanii, do której należała też osada słowiańska.

Henryk Münch⁶¹ wyrażał przypuszczenie, że genezę Tuczna należy wiązać z pod- grodzem, które sytuował w bliżej nieokreślonym miejscu u podnóża zamku. Przypusz- czał również, że podgrodzie to należy wiązać z pierwszą fazą urbanizacji trwającą w Tucznie do połowy XIII wieku. Później mógł rozpocząć się proces urbanizacji zwią-

⁵⁵ Autorzy AZP przeprowadzili kwerendę w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie i Muzeum Okręgowego w Koszalinie, gdzie nie znaleziono żadnych znalezisk dotyczą- cych powyższych badań

⁵⁶ Archeologiczne Zdjęcie Polskie (dalej jako AZP) z 1984 r., ark. 35-20 i 36-20, oryg. w WUOZ w Poznaniu, Delegatura w Pile. Badania przeprowadzone przez zespół: dr E. Cnotliwy, T. Galiński, R. Kamiński, M. Marcinkowski, E. Wielgocki. Opracowanie kart E. Wielgocki

⁵⁷ Ród von Wedel wywodzi się z miasta Wedel, położonego niedaleko Hamburga. Po utworzeniu Nowej Marchii Brandenburskiej Wedłowie rozpoczęli od XIII w. podbój ziem położonych na wschód od rzeki Drawy. Należały do nich: Chociwel, Drawno, Głębokie, Ińsko, Kamień (pow. człuchowski), Kalisz Pomorski, Krzywica (pow. Stargardzki), Mirosławiec, Nętkowo (pow. choszczeński), Połczyn-Zdrój, Recz, Stare Osieczno, Świdwin, Tuczn, Złocieniec. Większość tych miejscowości uzyskali w XIV wieku, kiedy głównymi ich ośrodkami stały się Kalisz Pomorski, Mirosławiec i Tuczn. Z czasem na- stąpiło stałe związanie się rodu z Polską i spolszczenie nazwiska, a linia wywodząca się z Tuczna dołą- czyła do już istniejącego drugi człon – Tuczyńscy, czerpiąc go od nazwy miasta

⁵⁸ AZP, ark. 35-20 i 36-20, oryg. WUOZ Poznań

⁵⁹ E. Keyser, op. cit, s. 255

⁶⁰ Taką interpretację prezentują między innymi: M. Arszyński,; J. Myślińska-Szczepaniak; M. Słomiński; i inni

⁶¹ Münch Henryk, *Geneza rozplanowania miast Wielkopolskich XIII-XIV*, Kraków 1946 r., s. 56, mapa nr 26, s. 110

zanej już z istnieniem stałego targu, niezależnego od podgrodzia, a zlokalizowanego *gdzieś* w pobliżu kościoła. Hipotezę taką opierał na fakcie cytowania w 1306 r. obywateli *civitas*, którzy mogli się tutaj pojawić tylko w przypadku powołania i funkcjonowania osady targowej, a zatem, już w 1306 r. istniał zespół targowy z kościołem i niezależnym podgrodzem. Podobne stanowisko zajęli Władysław Łęga, Marian Arszyński i inni.⁶² Badania AZP potwierdziły osadę przyjeziorną usytuowaną pomiędzy głównym traktem, brzegiem jeziora Tuczo, a wzgórzem św. Jerzego, którą można byłoby utożsamiać z podgrodzem zlokalizowanym u stóp zamku. Osada ta mogła być pierwotnie wokół otoczona wodami Jeziora Zamkowego, bowiem w tym miejscu pozostawał obszar suchego łądu nie ulegający zalewom, potwierdzona jest mapą w 1802 r. Niewykluczone, że przy istniejącym wcześniej kościele w Tuczo, można wskazać na bliżej nieokreślony fragment późniejszego rynku staromiejskiego jako na miejsce lokalizacji pierwotnego targowiska i wówczas kontekst świątyni do placu targowego można rozpatrywać jako *ecclesia ferensis*,⁶³ z zespołem kościelno-cmentarnym od zarania dziejów otoczonym własnym, niezależnym murem. Jeżeli przyjmie się taką interpretację za prawidłową, to sprawą otwartą pozostaje miejsce lokalizacji samego grodu oraz zabudowań należących do kasztelanii.

Część polskich badaczy (za niemiecką literaturą przedmiotu) podaje za fakt zdobycia przez Hasse von Wedel w 1299 roku murowanego domu – pochodzącego rzekomo z 1130 r.⁶⁴ Najstarsza potwierdzona wiadomość o *civitas* z 1306 r., potwierdza istnienie kościoła i jego proboszcza,⁶⁵ sześciu rajców i mieszczan. Zapis ten poświadcza,

⁶² Władysław Łęga, *Obraz gospodarczy Pomorza Gdańskiego w XII i XIII w.*, Poznań 1949, Wyd. Instytut Zachodni, s. 175

⁶³ W innych miastach w których kontekst kościoła do targowiska występował od początku jako *ecclesia ferensis*, dla ochrony przed ewentualnymi atakami, sam teren kościelno-cmentarny otaczano niezależnym murowanym parkanem. Tak było n.p. w: Baniach, Moryniu, Wysokiej, Złotowie i innych miastach na Pomorzu, historycznej Krajnie, czy na pograniczu wielkopolsko-pomorskim. W większości takich miast do dzisiaj funkcjonują jeszcze takie ograniczenia przestrzenne, chociaż są to już współczesne parkany, z zasady prowadzone po linii pierwotnych murów powtarzających dawne założenia przestrzenne. Do grona wymienionych miast należy dołączyć Tuczo, którego zespół kościelno-cmentarny od zarania otoczony był niezależnym murowanym parkanem

⁶⁴ Murowany z cegły XIV w. zamek nie został w czasie badań architektonicznych zidentyfikowany (lata 60-te XX w., inż. arch. Stefan Kwilecki, 1959 r.). W badaniach tych nie odnaleziono żadnych znalezisk materialnych potwierdzających istnienie takiego, lub wcześniejszego obiektu (zobacz AZP). Według J. Myślińskiej-Szczepaniak, s. 5, jedyną możliwością potwierdzającą istnienie *murowanego domu* może być gotycki wątek fragmentarycznie zachowanych śladów pierwotnych piwnic. Kazimiera Kalita-Skwirzyńska, s.146, uważa, że w *miejscu grodu wzniesiono w 1338 r. założenie obronne na planie czworoboku otoczone murami, z domem mieszkalnym po wschodniej stronie...a fragmenty tamtych murów obwodowych odkryto w 1962 r.*

⁶⁵ W 1306 r. wydano pierwszy dokument stwierdzający prawa własności Wedłów. Wymieniono w nim Krzysztofa Belter, określonego przez właściciela miasta jako „*famulo nostro civi in Tuetz*”. F. Schulz. *Geschichte des Kreises Deutsch-Krone Kreisse*, Thorn 1867, s. 213; M.. Arszyński, s. 12 I 19; i inni

że ówczesne Tuczo było już wykształconym zespołem przestrzennym o cechach miejskich, posiadającym swój własny kościół. Kiedy w 1331 r. z rąk braci Ludwika i Lambrechta von Wedel otrzymało przywilej⁶⁶ było już miastem, a nowy akt wydano w celu poprawienia jego warunków rozwojowych. Przywileju tego nie można utożsamiać z datą lokacji, a jedynie z aktem regulującym stosunki prawne i własnościowe w istniejącym już *civitas*.⁶⁷

2. Średniowiecze

Około 1300 r. nastąpiło włączenie terenów położonych nad rzekami Drawą i Gwdą do Nowej Marchii Brandenburskiej, co wywołało ożywioną akcję kolonizacyjną, a ziemie w okolicy Kalisza Pomorskiego, Mirosławca i Tuczna otrzymał rycerski ród von Wedel. Nie popełni się błędu wiążąc z tym rodem intensywny rozwój przestrzenny wymienionych miast, w tym Tuczna z początkami XIV w. W tym czasie istniał już kościół⁶⁸ oraz wymieniona powyżej, bliżej nieokreślona osada targowa dająca początek miastu. Od 1338 r. rozpoczęto budowę zamku, który przez cesarza Karola IV uznany został za jeden z dwunastu najsilniejszych realizacji militarnych wzniesionych na wschód od Odry.⁶⁹ Około 1400 r. zamek otoczono fosą 25 metrowej szerokości, oblewającą wzgórze z trzech stron. Jako sprawę otwartą pozostawiono funkcjonowanie fosy od strony miasta.⁷⁰

W okresie średniowiecza poza zamkiem i miastem do feudała należało też dominium, którego zabudowania folwarczne zlokalizowano na południowo-zachód od

⁶⁶ F. Schulz, *Das Deutsche-Kronen Land un XIV Jaurehundert*, [w] *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins*, H. XXXIX, Danzing 1899, s. 97-98, podaje pełny tekst dokumentu; Tenże, *Geschichte ...*, s.213; Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki, s. 35. Tam tłumaczenie i pełny tekst dokumentu. Dokument umieszczony jest też na stronie internetowej kościoła rzymsko-katolickiego w Tucznie.

⁶⁷ A. Biranowska-Kurtz, *Historia*, s.58.

⁶⁸ F. Schulz, *Geschichte*, s. 213; M. Słomiński.

A. Biranowska-Kurtz, *Rozwój*, s. 73-74 i inni. Według niektórych autorów [Pfeisdorf, *Heimatbuch des Kreises Dt-Krone*, Scheidemühle 1922, s. 42; J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznej i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 393] początki chrześcijaństwa w Tucznie miały sięgać 1065 r. Przypuszcza się, że kościół istniał już w XI wieku. W 1306 r. wymieniono proboszcza z Tuczna. Pierwsza wzmianka o parafii pochodzi z 1349 r. Przyjmuje się, że około 1522 r. Maciej Wedel-Tuczyński rozpoczął wznoszenie murowanej świątyni.

⁶⁹ K. Kalita-Skwirzyńska, s.146, podaje, że obiekt powstał na planie czworoboku otoczonego murami, z domem mieszkalnym i bramą wjazdową po stronie północnej.

⁷⁰ J. Myślińska-Szczepaniak, s.11-12. ...”Przestrzeń pomiędzy miastem a zamkiem była na tyle wystarczająca, że można było przeprowadzić tutaj fosę. Do dzisiaj ośmiometrowej szerokości fosa jest najbardziej czytelna na południe od zamku. Czytelny w tym miejscu stary podjazd posiada doskonale zachowane obniżenie, ciągnące się po stronie „mieczowej” zachodnim stokiem wzgórza, dalej poprzez fosę, na wprost narożnika południowo-zachodniego poza obręb obwarowań...”

parku zamkowego, przy drodze do Człopy. Zajmowało ono najkorzystniejszą lokalizację w odniesieniu do siedziby pańskiej, bowiem wykorzystywało najbliższej niego położoną płaską przestrzeń, obudowaną różnymi zabudowaniami gospodarskimi. Niewykluczone, że na początku istnienia dominium ludność folwarczna mogła przez jakiś czas zamieszkiwać osadę przyjeziorną, leżącą u podnóża wzgórza św. Jerzego, przenosząc się później w obszar miasta. Nie znaczy to, że osada ta zupełnie przestała istnieć.⁷¹

Od początku istnienia Tuczo było szlacheckim miastem prywatnym, sprzężonym z zamkiem i pełniącym funkcje służebne na rzecz swojego feudała. Jeszcze w XVII w. odnotowano w nim liczne urządzenia techniczne należące do majątku pańskiego (młyn,⁷² kaszarnia, mielcuch, tartak), świadczące o rolniczym charakterze miasteczka. Nie można wskazać daty realizacji wszystkich wymienionych powyżej obiektów, nie mniej istnienie młyna sięgało zapewne średniowiecza, tym bardziej, że dla rolniczego miasta młyny były bezwzględnie koniecznością.

W uzyskanym przywileju od braci Ludwika i Lambrechta von Wedel, w 1331 r.⁷³ określono liczne nadania, w tym brandenburskie prawa miejskie. W przywileju wyliczono 175 łanów, z których 5 należało o kościoła, 60 miejskich a 110 indywidualnych (mieszkańskich). Te ostatnie można było zbywać wyłącznie z domem. W obrębie posiadłości wolno było polować. Szczegółowo opisano granice miasta wyznaczone odpowiednio oznakowanymi drzewami i kępami roślinności istniejącymi w terenie.⁷⁴ Z nadania wiadomo o istnieniu czterech gildii kupieckich podległych ustawodawstwu brandenburskiemu. Według M. Arszyńskiego,⁷⁵ *przywilej ten [1331 r.] nie wytyczał nowego terytorium, ale porządkował i ulepszał zastaną już sytuację, co spowodowało zapewne pewną korektę układu. Uwidacznia się to w szeregu cech występujących w planie, których genezę wywieść można z miast Brandenburskich, n.p. poprzeczne ustawienie rynku w stosunku do osi miasta i rozplanowanie działek w kilku wydłużonych, równoległych do siebie blokach. Kościół na skraju osiedla stanowi cechę miast wielkopolskich, ale hipoteza o translokacji ratusza i rynku⁷⁶ z sąsiedztwa kościoła w inne miej-*

⁷¹ Jeszcze dzisiaj w tym miejscu istnieje kilka zabudowań mieszkalno-gospodarczych

⁷² Część mieszkalna aktualnej bryły młyna powstała w 1887 r.; rozbudowany w latach 1920-1930, M. Andrałojć, *biała karta*

⁷³ M. Arszyński, s. 19, powołując się na F. Schulza, *Geschichte*, s. 15, przyp. 2, uważa, że w tym przywileju miejskim sformułowano wyraźnie, że jego celem wynikającym z przywileju jest stworzenie lepszych warunków rozwoju istniejących już form przestrzennych. Świadcami podpisanymi pod tym przywilejem byli rajcy i pisarz miejski, co poświadcza, że tamto Tuczo miało już samorząd miejski. Ibidem, s. 29

⁷⁴ Dzisiaj trudno określić w jakim miejscu znajdowały się wymienione drzewa czy krzewy

⁷⁵ M. Arszyński, s. 36

⁷⁶ Nigdy nie nastąpiła translokacja rynku w Tucznie. Jedynie ratusz otrzymał w 1616 r. inną lokalizację

sce, każe się w pierwszej sytuacji kościoła dopatrywać brandenburskich cech „ecclesia ferensis”.

Średniowieczne miasto rozwinęło się na północ od zamku, zajmując w miarę płaską i w miarę rozległą płaszczyznę. Od strony zachodniej jego granice wyznaczały brzegi Jeziora Tuczno,⁷⁷ dochodząc do samego uskoku – skarpy istniejącej jeszcze współcześnie na zapleczu działek ulicy Moniuszki i Młyńskiej, na odcinku aż do samego młyna wodnego. Od południa miasto ograniczał teren zamkowy wraz z dochodzącym bezpośrednio do jego skarpy brzegiem jeziora Zamkowego. Wydaje się, że jezioro to rozlewało się kiedyś aż po południową pierzeję współczesnej ulicy 1-go Maja. Od północy kończyło się przy lekko wznoszącym się terenie, który dalej przechodził w znaczniejsze wyniesienie. Taka topografia miasta wynika z mapy z 1802 r., uwzględniającej wcześniej przeprowadzone melioracje.

W wymienioną przestrzeń wpisano miasto, zbliżone kształtem do prostokąta, z siatką ulic przecinających się prawie zawsze pod kątem prostym i tworzących regularne bloki urbanistyczne. Utworzono osiem bloków pełnych, z których centralny przeznaczono na rynek, inny na zespół kościelno-cmentarny, pozostałej przestrzeni miejskiej przeznaczając sześć pozostałych. Bloki obrzeżne otrzymały różną wielkość i kształt.⁷⁸ Dłuższa oś rynku prowadziła w linii wschód-zachód, zaś wschodnia pierzeja łączyła się jednocześnie z głównym traktem przelotowym wyznaczonym współczesnymi ulicami Konopnickiej i Mickiewicza. Druga równoległa ulica prowadziła w linii prostej od zamku na północ (obecna ulica Zamkowa), zamykając od wschodu teren posesji kościelnej i jednocześnie wyznaczając zachodnią pierzeję rynku. Była to druga (obok głównego traktu) prostopadła arteria miasta i nie wykluczone, że wyprowadzała (w partii północnej) ruch wylotowy z miasta. W takiej formie jest ona przedstawiona na mapie z 1802 r. Dalej rozchodziła się na wschód i zachód tworząc w zachodnim odcinku obecnej ulicy Świerczewskiego niewielki placzyk. Jeżeli opisany powyżej układ ulic miejskich był prawidłowy dla średniowiecza, to główne drogi w przestrzeni miejskiej i perspektywie głównych ulic kończyły się *ślepo*, co było cechą charakterystyczną dla miast pomorskich. Takie rozwiązanie wymuszało wykorzystanie przestrzeni rynku na

⁷⁷ Nie wiadomo od kiedy i na ile zmieniła się topografia terenu w skutek akcji melioracyjnej. Potwierdzenie jej wykonania znajduje się dopiero na mapie z 1802 r., gdzie wyraźnie rysowane są duże przestrzenie przyjeziornych łąk jeziora Tuczno i Zamkowego, poprzecinanych licznymi kanałami melioracyjnymi.

⁷⁸ Trudno jednoznacznie podać ich liczbę

zwolnienie jazdy, co zaliczane było do dodatkowych walorów obronnych miast pomorskich.

Otoczony niezależnym, ceglany murem zespół kościelno-cmentarny otrzymał na swoje potrzeby osobny blok urbanistyczny, a jego narożnik dotykał do południowo-zachodniego narożnika rynku. Poprzeczne ustawienie osi rynku (wschód-zachód) w odniesieniu do głównego traktu komunikacyjnego i kompozycyjnego całego zespołu (prowadzonego w linii północ-południe) oraz odsunięcie kościoła na ubocze od bezpośredniego oddziaływania placu targowego, stanowi jedną z ważnych cech miast wielkopolskich lokowanych na wzorcach brandenburskich. Układ średniowiecznego miasta reprezentowany przez Tuczno, wiąże w sobie cechy charakterystyczne dla różnych sposobów organizacji przestrzennej zespołów miejskich i mógł być zastosowany jedynie w miastach leżących na styku silnie oddziaływujących na siebie regionów Pomorza i Wielkopolski.

Niektórzy z badaczy przypuszczają, że miasto miało jakieś obwarowania.⁷⁹ Twierdzą, że miały one postać drewnianych palisad wzmocnionych ziemią, z fosami i zwodzonym mostem zlokalizowanym przed bliżej nieokreśloną bramą. Wnioskowanie powyższe oparli na realizacjach Wałcza, Człopy i Mirosławca, w których takie realizacje miały funkcjonować do końca XVIII wieku. Nie dopatrzyli się jedynie umocnień w południowej partii Tuczna, bowiem uważali, że w tym miejscu funkcje obronne przejął na siebie zamek wraz z przylegającymi do niego rozległymi moczarami. Trudno zgodzić się z istnieniem niezależnych obwarowań wokół całej przestrzeni miejskiej, bowiem topografia Tuczna nie wymagała wznoszenia niezależnych murów miejskich, tym bardziej, że działania takie były długotrwałe i niezwykle kosztowne, a rolnicze miasto nie było zapewne zbyt zasobne. Brak również informacji o ewentualnym pokryciu kosztów budowy umocnień przez feudała. Główne obiekty miasta (zamek i kościół) były szczególnie chronione i miały swoje niezależne umocnienia (zamek wysokie mury i doskonałą lokalizację, kościół wraz z cmentarzem otoczono własnymi murami) i bez dodatkowego korzystania z obwarowań miejskich mogły funkcjonować.⁸⁰ Dodatkowo

⁷⁹ Dla przykładu: Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki, s. 154. W innym miejscu wyraźnie mówią o murach miejskich. „*Tuczno otoczone było z trzech stron – od północy, zachodu i wschodu – murami obronnymi oraz fosą. Od południa nie wzniesiono murów obronnych, bo rolę ochrony miasta z tej strony spełniały z powodzeniem zamek i trudno dostępny teren*”. Ibidem, s. 36. W niemieckojęzycznej literaturze przedmiotu znajdujemy również zapisy mówiące o jakiś umocnieniach. A może brak precyzji w zapisach dawnych spowodował „pomylenie pojęć” i najstarsze obwarowania zamku odniesiono do przestrzeni miejskiej?

⁸⁰ Podobne umocnione tereny cmentarno-kościelne występowały w innych miastach. Dla przykładu: Banie, Krajenka, Wysoka, Złotów

brak pełnych informacji na ile zmieniły się warunki topograficzne terenu w wyniku przeprowadzonych tutaj melioracji, dlatego na podstawie przekazu z 1802 r. wnioskuje się, że wody jezior podchodziły bezpośrednio do granic miasta. Niewykluczone jednak, że mogła istnieć brama miejska o niesprecyzowanej bryle, broniąca dostępu do miasta od strony północnej. W tym miejscu znajdowało się newralgiczne miejsce dla obrony, ponieważ przez większy odcinek traktu prowadzony był po wyniesionym, ale obustronnie suchym terenie. Z tego powodu mogła zaistnieć konieczność wykonania i funkcjonowania bramy miejskiej utrudniającej dostępu do Tuczna. W innych miastach, o równie korzystnej lokalizacji terenowej, w przypadku konieczności obrony zagrożonych miejsc wznoszono jedynie bramy⁸¹ ryglując nimi drogi, a zatem miejsca najbardziej narażone na atak. Od strony południowej średniowieczne miasto stykało się z terenem zamkowym, od zachodu rozlewisko jeziorne podchodziło pod samą zabudowę miejską, od północy granicę określała współczesna ulica Mickiewicza, od wschodu zaplecze obecnej ulicy Konopnickiej. W takiej formie przestrzennej Tuczno przetrwało do czasów nowożytnych, niszczone jedynie licznymi pożarami lub klęskami elementarnymi,⁸² po odbudowie których następowała kolejna wymiana substancji budowlanej.

Już w 1331 r. musiała istnieć rada miejska, skoro wydany wówczas przywilej podpisał też pisarz miejski wraz z ówczesnymi rajcami. Według informacji z 1616 r. w bliżej nieokreślonej przestrzeni obok kościoła, funkcjonował *od dawna* ratusz miejski wraz z wagą⁸³ i prawdopodobnie kramami, spełniając w mieście rolę administracyjno-handlową. W tymże roku zaistniała potrzeba przeniesienia siedziby w inne miejsce (narożnik południowo-wschodni rynku), potwierdzony przestrzennie dopiero w połowie XIX w.

⁸¹ Dla przykładu: tak było w Dohrzanach, Drezdenku, Nowym Warpnie, Płotach, Policach. Zobacz najnowsze prace dotyczące tych miast [w] *Przegląd Zachodniopomorski*

⁸² W 1364 r. zostało splądrowane przez wojska polskie w czasie sporów granicznych. Poddano się w 1490 r., oblegane przez Krzyżaków. „Głębokie fosy napełnione wodą, wysokie wały ziemne najeżone palisadami z ostro zakończonych kłoców drewnianych” istniejące przy zamku odstraszały napastników. Mimo tego zdobyte w wojnie trzynastoletniej. W 1519 r. ponownie zniszczone w trakcie wojny Polski z Zakonem Krzyżackim. Pożary: 1581 r. zniszczenie miasta; 1640 r. spalenie połowy miasta wraz z kościołem; 1741 r. – spalenie miasta z wyjątkiem domu OO jezuitów; 1828 r. – spalenie miasta oraz częściowe zniszczenie kościoła; 1838 r. – pożar miasta wraz z kościołem; XVII-XVIII -wiek zniszczenia i kontrybucje wojenne. E. Keyser, op. cit; Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki.; M. Arszyński; i inni

⁸³ W. Schultz, *Alte*, s. 50

W okresie średniowiecza istniały też nieokreślone kaplice,⁸⁴ szpital św. Jerzego oraz szkoła parafialna, której budynek spłonął w 1640 r.⁸⁵ Po jej zniszczeniu aż do 1735 r. nauka odbywała się w jednym z glinianych domostw, należących do zamku.

3. Okres nowożytny do połowy XIX wieku

Okres nowożytny w urbanistyce Tuczna zaznacza się nieznaczną rozbudową miasta dla celów mieszkaniowych, zapewniając nowe tereny przeznaczone dla budownictwa. Mogły one obejmować północno-zachodnie rejony, gdzie blok urbanistyczny ograniczony współczesnymi ulicami Moniuszki, Ogrodową i Klasztorną rozczłonkowano dodatkowymi ulicami (współczesną Rybacką, Krótka) na drobniejsze części. Takie drobne bloki urbanistyczne nie znalazły odniesienia do średniowiecznego układu miasta.⁸⁶ Poszerzona przestrzeń charakteryzowała się również znacznym pomniejszeniem i zagęszczeniem działek siedliskowych, wypełnionych intensywną zabudową, wzniesioną na minimalnych, ale szczelnie zabudowanych działkach budowlanych.⁸⁷ Dopatrując się przyczyn organizacji tak ukształtowanej przestrzeni, ten fragment Tuczna rozpatrywać można dwojako – mógł powstać w wyniku podziału pomiędzy dwóch właścicieli i związanego z tym rozłamem polityczno-religijnym zaistniałym w mieście już w 1536 r.,⁸⁸ drugą, bardziej prawdopodobną ewentualność wiąże się z osadnictwem Żydów, którzy w Tucznie zamieszkiwali wprawdzie już od XVI w. Jednak dopiero w 1733 r.⁸⁹ otrzymali oni status prawny i jak się wydaje, dotychczas zajmowany przez nich teren podniesiono wówczas do rangi niezależnej enklawy – dzielnicy. Zapis z 1733 r. wyraźnie mówi o konieczności wyznaczenia dla nich osobnej ulicy bądź fragmentu miasta. Niewy-

⁸⁴ J. Heise, *Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen. Die Kreise Marienwerder, Schwetz, Konit, Scglochau, Tuchel, Flatow u. Deutsche Crone*, Granzing 188, s. 450

⁸⁵ Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki, s. 36 i 186

⁸⁶ A. Biranowska-Kurtz, *Historia*, s. 60

⁸⁷ Takie wnioski można wyciągnąć analizując przedwojenną działkę siedliskową. Współcześnie występuje tutaj wtórny podział własnościowy, a dawna zabudowa należy do rzadkości

⁸⁸ Pierwszy wyraźny rozłam na tle polityczno-religijnym nastąpił w 1536 r. W 1631 r. utworzono oddzielny samorząd dla obu części miasta. F. Schulz, *Deutsche; Tenze, Geschichte*, s. 101. Miasto podzielono wówczas pomiędzy dwiema liniami rodu (z Tuczna i Mirosławca), tworząc w substancji miejskiej różne enklawy wyznaniowe. Protestantyzm jako religia nadrzędna, obowiązywał w Tucznie w okresie 1536/1546-1603. Kres protestantyzmowi położył Krzysztof Wedel-Tuczyński, sprowadzając do miasta OO jezuitów

⁸⁹ W przywileju tym zastosowano wiele ograniczeń, jak zakaz wykonywania pewnych zawodów i obowiązek zamieszkiwania na określonej ulicy, gdzie mogli budować swoje domy. Mogli też uprawiać zawodowo muzykę. W 1774 r. było w Tucznie 231 osób wyznania mojżeszowego, na 672 mieszkańców. F. Schulz, *Geschichte*, s. 218; Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki, s. 154. Od XVI w. do 1733 r. Żydzi zamieszkiwali tu jedynie kontraktowo. Byli obecni w Tucznie do 1939 r.

kluczone jednak, że już wcześniej Żydzi eksploatowali wskazany teren, a otrzymany przywilej jedynie prawnie usankcjonował wcześniejsze zaszczości przestrzenne.⁹⁰ Żydzi uzyskali też prawo posiadania własnego cmentarza oraz bóżnicy.⁹¹ Mury obwodowe kirkutu istniały jeszcze w 1961 r. i fragmentarycznie w 1988 r. na wzgórzach morenowych pomiędzy parkiem zamkowym a folwarkiem. Starodrzew włączono w przestrzeń lasów miejskich. W 1961 r. zachowało się jeszcze kilka grobów ze zniszczonymi płytami (macewy i stele) oraz inskrypcjami (hebrajskimi, niemieckimi). Karta cmentarza wykonana 30 maja 1988 r.⁹² prezentuje kilka zdjęć istniejących wówczas macew i steli. Według karty cmentarz zorganizowano w drugiej połowie XVIII w. (w 1733 r.), a najstarsze zachowane nagrobki pochodzą z lat: 1883, 1884, 1895, 1896. Nie przeliczono wówczas na kalendarz gregoriański kilku dat podanych w kalendarzu hebrajskim (hebrajski 5614 r. – to gregoriański 1854 r., analogicznie 5634 r. to 1874 r.), co przesuwają potwierdzone pochówki przynajmniej do połowy XIX w. (1854 r.).⁹³

Według najnowszego słownego przekazu osób z żydowskiej gminy wyznaniowej, relikty dawnych pochówków zostały „skrętnie” przykryte ściółką leśną w celu ich ochrony przed dalszą dewastacją.

Wynikiem nowożytnej urbanizacji był również podział bloków przyrynkowych tworzących kiedyś zwarte pierzeje (południową i północną) na dwie mniejsze części oraz nieznaczna rozbudowa miasta od strony północno-wschodniej, gdzie wytrasowano ulicę Pocztową. W północnej partii zespołu jeszcze w 1802 r. nową przestrzeń ograniczały dwie ulice obrzędne Ogrodowa (od zachodu) prowadzona w linii prostej na północ i Podgórna (od wschodu), będąca kiedyś przedłużeniem Pocztowej (prowadzonej niegdyś w linii prostej). Pomiedzy nimi funkcjonowała już obecna ulica Świerczewskiego, która na styku ze współczesną Zamkową tworzyła dość znaczny trójkątny plac, w części zabudowany, o niemożliwej dziś do wskazania funkcji obiektów. Przy wylocie ulicy Świerczewskiego oraz we fragmencie ulicy Pocztowej istniał szereg wolnostojących stodół. Zwarte ich ciągi pojawiły się obustronnie przy południowej drodze wylotowej z miasta prowadzącej do Człopy i Wielenia. Nowożytne przekształcenia miasta powstałe od strony północnej i wschodniej wykorzystano pod ekstensywną zabudowę

⁹⁰ Dla przykładu tak było w Wieleniu.

⁹¹ A. Biranowska-Kurtz, *Rozwój*, s. 75. Potrzeba posiadania osobnej przestrzeni przeznaczonej dla Żydów, jest najbardziej przekonującym argumentem za funkcją tego fragmentu miasta. Za takim wnioskiem przemawiają też małe i bardzo zagęszczone kiedyś działki i małe bloki urbanistyczne. Nic nie wiemy o bóżnicy

⁹² Henryk Grecki, *Karta cmentarza, Tuczno I*, oryg. WUOZ Szczecin

⁹³ Kalendarz hebrajski zaczyna się „od stworzenia świata”, tj. od 376 r. p.n.e. *Wikipedia*, hasło: kalendarz żydowski, przeliczenie czasu

mieszcząca wzniesioną na dużych działkach siedliskowych. Dla okresu XVII w. potwierdzone są różne obiekty techniczne należące do właścicieli miasta, w tym: młyn,⁹⁴ kaszarnia, mielcuch, tartak.

W takiej formie przestrzennej Tuczno przetrwało przynajmniej do 1876 r., co potwierdza mapa sztabowa⁹⁵ z tego czasu.

W 1602 r. do Tuczna sprowadzono OO jezuitów dając im do dyspozycji dwie działki położone pomiędzy terenem zamkowym a kościołem, na których wzniesli swój dom (przy obecnej ulicy Moniuszki). W mocno przebudowanej formie istniał on jeszcze w 1959 r.⁹⁶ Przy wjeździe do miasta od strony Marcinkowic funkcjonował szpital-przysiężnik przeznaczony dla ubogich, po raz pierwszy wzmiankowany w 1738 r., ponownie w 1773 r.⁹⁷ W 1616 r. ratusz miejski istniejący *od dawna* w pobliżu kościoła, przeniesiono w inne miejsce. Zapewne było to miejsce potwierdzone przestrzennie dopiero w XIX w., a zatem przeniesiono go w narożnik południowo-wschodni rynku.⁹⁸

Do 1783 r. poza obiektami monumentalnymi (zamek i kościół) pozostała zabudowa była drewniana i bez wyjątku kryta słomą.⁹⁹ Jeszcze w 1774 r. na 138 budynków miejskich odnotowano aż 135 obiektów krytych strzechą lub gontami i zaledwie trzy z ceramicznym dachem.¹⁰⁰ Wielki pożar z 1838 r. zniszczył miasto prawie doszczętnie, co dało możliwość przeprowadzenia korekty przestrzennej wybranych części. W Tucznie była to ostatnia (historycznie potwierdzona) tak wielka wymiana tkanki budowlanej, najprawdopodobniej do tego czasu wykonywanej wyłącznie w tradycyjnych technikach szkieletowych. Na zachowanej ikonografii znajduje się wiele przykładów domów o tej konstrukcji, szczególnie często stosowanej do wykonania szczytów budynków mieszkalnych i w realizacjach gospodarczych. Pojedyncze przykłady zabudowy szkieletowej przetrwały do dzisiaj (n.p. mocno przekształcony dom przy ulicy Świerczewskiego

⁹⁴ Zachowana jest karta pocztowa prezentująca widok młyna z około 1929 r.

⁹⁵ Mapa sztabowa w skali 1:25.000

⁹⁶ Znany z autopsji. Obecnie na tym terenie są puste place budowlane

⁹⁷ J. Łukaszewicz, *Krótki opis kościołów w dawnej parafii poznańskiej*, Poznań 1849 r., s. 222. Był to budynek o jednej wielkiej izbie i trzech komorach. Dla swego utrzymania posiadał jeden łan ziemi, ogród i sumę 334 tymfów rocznie

⁹⁸ W XIX w. był realizacją dwupiętrową pokryty dachem ceramicznym, z pseudoryzalitem przesuniętym z osi budynku, zaakcentowanym w partii dachu szczytem neogotyckim. W przyziemiu pseudoryzalitu duży portal przesklepiony łukiem gotyckim o podwyższonej strzałce; powyżej niego obudowany balkon, rozczłonkowany poziomymi podziałami, wsparty na ozdobnych konsolach. Budynek otrzymał zróżnicowane pod względem wielkości i wykroju otwory okienne. Obiekt murowany z czerwonej cegły, zniszczony w 1945 r. A. Biranowska-Kurtz, *Rozwój*, s. 74

⁹⁹ J. Heise, *Die Bau*, s. 450

¹⁰⁰ M. Arszyński, s. 28

nr 15). Budynki szkieletowe w większości otrzymały wtórne tynki zmieniające charakter tej zabudowy. Są one jednak realizacjami powstałymi w Tucznie nie wcześniej, jak po wymienionym pożarze (1838 r.).

Kiedy w latach 1536/1546-1603 obowiązywał w Tucznie protestantyzm, nielicznym katolikom pozostającym w mieście zabraniano pochówków na „starym cmentarzu”. Nie wiadomo, czy mianem tym określano jeszcze najstarszy przykościelny¹⁰¹ cmentarz miejski, czy była już mowa o innym zespole, jak również – w jakim czasie zaprzestano użytkować zespół przykościelny.¹⁰² Według informacji uzyskanej od aktualnego proboszcza parafii w Tucznie, po likwidacji zespołu przykościelnego kolejnym cmentarzem miejskim był znajdujący się przy obecnej ulicy Mickiewicza (działka 316/3) z istniejącą w tym miejscu do dzisiaj dość niską kapliczką słupową, której niszę wypełnia duży krucyfiks stojący na postumencie. Był to drugi w kolejności cmentarz miejski, przestrzennie potwierdzony mapą katastralną z lat 1933-1945, na którym działka cmentarza opisana jest jako *Alter Friedhof*. Miała ona około 960-1000 m² powierzchni. Inny proboszcz parafii rzymsko-katolickiej w Tucznie – Juliusz Alkiewicz¹⁰³ podał informację, że w 1891 r. wyznaczono kolejny cmentarz funkcjonujący do dnia dzisiejszego przy ulicy Gdańskiej. Powodem wyznaczenia nowego zespołu było przepełnienie starego cmentarza. Według tego przekazu zamknięto zespół „choleryczny”, nakazując z urzędu chowanie zmarłych już na nowym terenie.

Wiadomość o zamknięciu i przeniesieniu cmentarza jest prawdziwa w odniesieniu do obecnie funkcjonującego zespołu komunalnego, zorganizowanego przestrzennie w 1891 r.,¹⁰⁴ natomiast nie mogła dotyczyć cmentarza cholerycznego (pomimo wskazania przez ks. J. Alkiewicza) ponieważ był wykorzystywany do pochówków zmarłych na choroby zakaźne. Około 1891 r. wytyczono istniejący do dzisiaj kompleks cmentarza dwuwyznaniowego (ewangelicko-katolicki zlokalizowany przy północnej pierzei ulicy Gdańskiej). Nie wiadomo od kiedy funkcjonował cmentarz ewangelicki zlokalizowany również przy obecnej ulicy Gdańskiej. Przestrzennie jest potwierdzony dopiero mapą sztabową w 1876 r.,¹⁰⁵ przy czym na tym przekazie graficznym nie ma jeszcze śladu późniejszego zespołu dwuwyznaniowego, o którym wspominał ks. J. Alkiewicz

¹⁰¹ H. Grecki, *Karta cmentarza, Tuczno IV*, (oryg. WUOZ Szczecin), podaje 1522 r. jako datę jego założenia. W tym samym czasie zbudowano obecny kościół

¹⁰² A. Biranowska-Kurtz, *Cmentarze*, s. 5-9

¹⁰³ Był proboszczem parafii rzymsko-katolickiej w Tucznie w latach 1856-1893

¹⁰⁴ Henryk Grecki, *Karta cmentarza, Tuczno II*, oryg. WUOZ Szczecin. Około 1891 r. wytyczono kolejny, istniejący do dzisiaj kompleks cmentarza dwu wyznaniowego (ewangelicko-katolicki, przy północnej pierzei ulicy Gdańskiej)

¹⁰⁵ Mapa sztabowa w skali 1:25.000, 1876 r., arkusz 1415, oryg. AP Szczecin, Zbiór Kartograficzny

(1891 r.).¹⁰⁶ Zatem, cmentarz zlokalizowany po południowej stronie ulicy Gdańskiej był trzecim ogólnodostępnym zespołem cmentarnym, po którym zachowany starodrzew włączono w granice lasu komunalnego. Karta tego zespołu wykonana w 1988 r.¹⁰⁷ uwzględnia rzut założenia oraz fotografię istniejącego jeszcze wówczas jedynego nagrobka datowanego na 1922 r. Wynika z tego, że pomimo wytyczenia nowego cmentarza komunalnego zlokalizowanego *vis-à-vis*, omawiany zespół nie został zamknięty w 1891 r., za czym przemawia powyżej przytoczona data pochówku uwidoczniiona na nagrobku. W tradycji ustnej¹⁰⁸ ten nieistniejący dzisiaj zespół cmentarny określano mianem ewangelickiego. Być może na funkcjonującym do dzisiaj cmentarzu komunalnym grzebano jedynie katolików (Polaków i Niemców), przeznaczając dla poszczególnych nacji oddzielne kwatery.¹⁰⁹

Niewykluczone, że informacja pochodząca od ks. J. Alkiewicza, mogła dotyczyć też zamknięcia zespołu cholerycznego, przy czym głównie należy ją wiązać z zamknięciem drugiego w kolejności cmentarza katolickiego (przy ulicy Mickiewicza) i utworzenie trzeciego zespołu katolickiego, funkcjonującego do dzisiaj. Ludność wyznania ewangelickiego posiadała swój zespół działający przynajmniej do zakończenia II wojny światowej. Wydaje się jednak, że na zachowanym do dzisiaj cmentarzu komunalny zaczęto chować również ludność wyznania ewangelickiego w wydzielonych kwaterach. Jeszcze w 1988 r. istniały kwatery z pochówkami ewangelickimi, pomimo opuszczenia i zaniedbania tej części założenia.¹¹⁰ Obecnie ta część cmentarza nie istnieje, teren po niej został oczyszczony oraz splantowany, stanowiąc rezerwę terenu dla współczesnych pochówków. Najstarszy istniejący tutaj nagrobek pochodzi z 1907 r.

W wyniku regulacji prawnej dotyczącej pochówków zmarłych na choroby zakaźne była organizacja cmentarnych zespołów cholerycznych, w znacznym oddaleniu od zainwestowanej struktury miejskiej. Taki zespół powstał w niezabudowanym wówczas terenie, w przedłużeniu obecnej ulicy Zamkowej, na niezwykle suchej i piaszczystej ziemi, zajmując trójkątny teren leżący na niewielkim pagórku utworzonym z rozwidlenia dróg wiejskich.¹¹¹ Być może cmentarz ten założono już w 1624 r., a przy kolej-

¹⁰⁶ Być może w parafii katolickiego kościoła odnotowywano jedynie informacje dotyczące tego wyznania?

¹⁰⁷ Henryk Grecki, *Karta cmentarza, Tuczno VI*, oryg. WUOZ Szczecin

¹⁰⁸ Przekaz uzyskany podczas wykonywania poprzednich badań, w 1988 r.

¹⁰⁹ Dla przykładu tak było na cmentarzu wojskowym w Szczecin-Dąbiu, cmentarzu komunalnym w Wierzeniu, Złotowie

¹¹⁰ Znane z autopsji

¹¹¹ Przyjęty przez Autorkę cmentarz choleryczny, wg obecnego proboszcza parafii rzymsko-katolickiej w Tucznie jest trzecim, ogólnodostępnym cmentarzem miasta. Uważa On, że cmentarz choleryczny

nych nawrotach epidemii wykorzystywano do dalszych pochówków.¹¹² Służył też później, przy zgonach *zagrożonych*. Przypuszczalnie w końcu XIX w. na osi głównej tego założenia wzniesiono neogotycką kapliczkę słupową, istniejąca jeszcze do dzisiaj.¹¹³ W 1988 r. można było jeszcze rozczytać kompozycję całego założenia oraz wskazać na ewentualne miejsca niektórych pochówków, po których pozostały jedynie wywyższone kopczyki ziemi. Dzisiaj po cmentarzu pozostały jedynie kępy rozrośniętej, nieuporządkowanej zieleni, łącznie z bardzo rozkrzewionym starodrzewiem. Układ cmentarza jest całkowicie nieczytelny, zaniedbany a zieleń nie poddano żadnym działaniom pielęgnacyjnym uległa degradacji. Pomimo umieszczenia tego zespołu cmentarnego w rejestrze zabytków, w jego przestrzeni nie są prowadzone żadne prace zabezpieczająco-pielęgnacyjne.¹¹⁴ Wschodnia odnoga drogi wiejskiej została całkowicie zatarta, dlatego zmieniony został kontekst całego założenia w odniesieniu do konfiguracji terenu i zabudowy miejskiej *niebezpiecznie* zbliżającej się do dawnego cmentarza. Od strony staro-rozjazdu została wytyczona nowa droga dojazdowa do zabudowy powstałej na wysokiej – wschodniej skarpie ulicy Zamkowej. Nieco dalej na północ (w linii prostej ulicy Zamkowej), w innym rozwidleniu dróg polnych, na wysokim postumencie istnieje kolejna murowana kapliczka słupowa wykonana z czerwonej cegły, z krzyżem umieszczonym we wnętrzu. W tym miejscu obecny proboszcz parafii rzymsko-katolickiej upatruje lokalizacji cmentarza cholerycznego.

Zgodnie z ustawą wydaną przez administrację pruską w 1740 r., zakazano wznoszenia zabudowy gospodarskiej w przestrzeni miejskiej. Szczególnie dotyczyło to stodoł,¹¹⁵ bowiem były one najczęstszym zarzewiem pożarów. Efektem tych zarządzeń stało się wyprowadzanie stodoł poza strefy miejskie. W Tucznie zachowane do dzisiaj stodoły wzniesiono jako dwa ciągi zabudowy zwartej, zlokalizowane po obydwu stro-

na należy lokalizować w północnej części ulicy Zamkowej w miejscu rozjazdu dróg, tam gdzie jeszcze obecnie stoi XIX-w. kapliczka słupowa. Ta lokalizacja jest wątpliwa, bowiem bezpośrednio do kapliczki stojącej w rozjeździe dróg dochodzą pola uprawne, co zaprzecza niezbędnym warunkom epidemiologicznym, tym bardziej, że nic nie wiadomo na temat likwidacji takiego cmentarza. Po ewentualnej likwidacji zespołu cholerycznego, teren przez niego zajmowany nie mógł być wykorzystywany dla celów rolniczych.

¹¹² A. Biranowska-Kurtz, *Cmentarze*, s. 5-9; Tejże, *Rozwój*, s. 75. W Tucznie lub jego okolicy trzykrotnie odnotowano zarazy. Najwcześniej, bo w 1624 r. na epidemię dżumy zmarło 500 mieszkańców. W czasie wojny północnej (1700-1721 r.) odnotowano liczne zgony na dżumę, której największe nasilenie w mieście i okolicy nastąpiło w 1707 r. Miejscowi żołnierze powracający z wojny polsko-austriackiej przywlekli cholera. Jej największe nasilenie wystąpiło w 1837 i 1865 r. F. Schultz, *Geschichte*, s.65; M. Arszczyński, s. 15-16; Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki, s. 238; i inni

¹¹³ H. Grecki, *Karta cmentarza, Tucznio V*, oryg. WUOZ Szczecin

¹¹⁴ E. Kledzik

¹¹⁵ A. Biranowska-Kurtz, *Stodoły*, s. 175-181

nach obecnej ulicy Leśnej, która prawie do końca XIX w. wyznaczała północne granice tamtego miasta. Kolejne zespoły stodołny zorganizowano na północ od miasta, przez obustronne obudowanie ulicy Zamkowej, pomiędzy zabudową miejską a cmentarzem cholerycznym oraz przy drodze wylotowej do Człopy. Luźno rozmieszczone nowe stodoły budowano też w różnych innych punktach tuczna, jednak ich realizacja w strefie miejskiej należała do rzadkości, bowiem od 1740 r. stosowano się do ustaleń wynikających z ówczesnej ustawy o bezpieczeństwie pożarowym. Z przestrzeni miejskiej stodoły znikwały w różnym czasie. Z ulicy Zamkowej usunięto je przed 1988 r. poza dwoma obiektami. Do lat 90-tych XX w. zachowany był zespół stodoł przy ulicy Leśnej. Obecnie w strukturze staromiejskiej Tuczna stodoły należą do rzadkości. Najlepiej zachowany jest obiekt przy ulicy Moniuszki (działka 37/1 B), stanowiący kiedyś zabudowę gospodarczą należącą do plebanii kościoła rzymsko-katolickiego. Przez obecnego użytkownika została we wnętrzu adaptowana na obiekt użytkowo-mieszkalny, z salami wykładowymi włącznie.

Najstarsze stodoły Tuczna były realizacjami drewnianymi na podmurówkach kamiennych lub ceglanych, późniejsze wznoszono w technikach mieszanych. Przeważały realizacje murowane na podmurówkach kamiennych lub ceglanych, z wielkimi drewnianymi wieżkami oraz dwuspadowymi dachami ceramicznymi (najczęściej o niskim kącie nachylenia połaci dachowych), krytych również papą.

4. Miasto od połowy XIX wieku, do 1939 roku

W 1875 r. przestały działać dawne ograniczenia wynikające z uwłaszczenia chłopów. Wówczas ludność miasteczka powiększyła się znacznie, pomimo że już od końca XVIII w. Tuczno zaczęło utożsamiać ze wsią.¹¹⁶ Jednak ciągły napływ ludności

¹¹⁶ Opis miasta z połowy XVIII w. przytoczony przez Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki, s. 154-155 podany za: J. F. Goldbeck, *Vollständige Topographie des Königreichs Preussen. Zweiter Theil: Die Topographie von Westpreussen*, Kwidzyn 1789, s.116 ...”to małe otwarte miasteczko szlacheckie niedaleko granicy Nowej Marchii, 13 mil od Bydgoszczy, 2 mile od Wałcza i Mirosławca i ½ mili od Człopy. Leży w dolinie ciasno otoczonej kilku wzgórzami, wśród trzech połączonych ze sobą jezior. Potok przepływający pod wsią Strzeliny, ½ mili od Tuczna, przepływa tu przez położone na południu wielkie jezioro Lubatowo oraz przez znajdujące się na wschodzie blisko miasta jezioro Dzikowo, opływa stojący na wysokim wzgórzu tuż obok miasta wielki pański zamek, porusza potem tuż za nim [zamkiem] i bliźutko miasta pański młyn, śrutownik, kaszarnię i tartak, płynie z kolei przez leżące od strony północnej jezioro Tuczno, porusza ½ mili stąd odległy Nowy Młyn i wpada do [rzeczki] Płociczny. Tutejszy parafialny kościół katolicki jest budowlą dużą, masywną i okazałą, a na dość wysokiej wieży znajduje się pięć dzwonów znanych w okolicy ze swego pięknego dźwięku...Mieszkańcy utrzymują się głównie z rolnictwa, warzenia piwa, palenia gorzałki, a także częściowo z rzemiosła.

i nowe podejście do gospodarki administracyjno-społecznej, obowiązujące również na Ziemi Wałeckiej, wymusiły realizację wielu nowych poczynań gospodarczych. I tak w 1863 r. bity trakt połączył Tuczno z Człopą. W 1881 r. uruchomiono kolej na trasie Piła – Wałcz, w 1888 r. oddano do użytku kolej na odcinku Wałcz – Kalisz Pomorski (trasa Stargard – Piła).¹¹⁷ Kolej poprowadzono w oddaleniu czterech kilometrów na północ od Starego Miasta. Przed 1918 r. zelektryfikowano Tuczno i Człopę.¹¹⁸ W końcu XIX w. w Tucznie pracowały dwie rzeźnie, dwa browary, dwa młyny, młeczarnia, krochmalnia, rozlewnia wód gazowanych, zakład ratyfikacji spirytusu, przedziałnia wełny, wypalano też cegłę, a miasto coraz bardziej zaczęło się liczyć jako miejscowość o walorach wypoczynkowych.¹¹⁹

Konsekwencje powyższych i innych nie wymienionych tutaj działań gospodarczych znajduje się w rozszerzonym układzie przestrzennym skierowanym ku północy. Ośią komunikacyjną i kompozycyjną nowej części miasta powstałej około trzeciej ćwierci XIX w. stała się obecna ulica Wolności, prowadzona po linii starego średniowiecznego traktu. Jednak wysokie skarpy i zastoiny wodne, ciągle jeszcze wówczas istniejące wzdłuż starego traktu (po wschodniej stronie, powyżej ulicy Gdańskiej), wymusiły powstanie nowego części miasta po stronie zachodniej traktu, tworząc pierzeję zachodnią ulicy głównej – ulicy Wolności, za którą wytrasowano nowe bloki urbanistyczne. Utworzenie nowych ulic za pierzeją wschodnią było wówczas utrudnione, istniejącymi ciągle niedogodnościami topograficznymi.

W tym samym czasie przedłużono ulicę Świerczewskiego na północny-wschód, prowadząc ją równoległe do głównej arterii miasta. Ulice Leśna i Piaskowa (wytyczone pomiędzy ulicami Wolności a Świerczewskiego) stały się łącznikiem pomiędzy głównymi arteriami, a jednocześnie określiły zasięg terytorialny nowego rozszerzenia urbanistycznego. Powstała wówczas zabudowa architektoniczna nie wyszła jednak poza obecną ulicę Piaskową, za czym przemawia charakter architektury wzniesionej w nowej przestrzeni.¹²⁰

Role należące do mieszczan wynoszą 72 włóki. Mieszczanstwo posiada prócz tego mały las świerkowy... Miasto Tuczno... było niegdyś otoczone podwójnym [pierścieniem] rowów, które jednak teraz po większej części zupełnie się pozapadały" ...

¹¹⁷ W 1895 r. rozpoczęto przedłużanie trasy na odcinku Wałcz – Stargard

¹¹⁸ Pierwsza prywatna elektrownia istniała w Wałczu, w jednym z zakładów rzemieślniczych. W 1899 r. nastąpiło pierwsze oświetlenie Tuczna (ratusz, szpital, szkoła metalowa), a od 1920 r. elektrownia została przejęta przez miasto

¹¹⁹ Beheim-Schwarzbach M., *Der Netzedistrikt*.... S. 222-223; Helche A.G., *Der Netzedistrikt*, s. 658; E. Keyser, s. 256

¹²⁰ A. Biranowska-Kurtz, *Rozwój*, s. 71

W 1843 r. na środku staromiejskiego rynku wzniesiono kościół ewangelicki (z czerwonej cegły, nietynkowany) otoczony niezależnym dość niskim murem i obsadzony wokół zielenią drzew iglastych. Około 1900 r. kościół rozbudowano o pięcioboczne prezbiterium i czworoboczną wieżę nakrytą wielobocznym strzelistym hełmem od zachodu.¹²¹

Nie wiadomo kiedy założono park zamkowy. Zachowany drzewostan jest uwzględniony na mapach sztabowych (w skali 1:25.000) powstałych po 1850 r. W XIX w. park rozdzielony był dwoma szerokimi alejami prowadzonymi równolegle do traktu miejskiego, pomiędzy nimi wznosiła się bryła zamku. Około 1898 r. do wnętrza parku wprowadzono małą architekturę w postaci kamiennych murków z balustradami, wazonami kwiatowymi, kamiennymi mostkami przerzuconymi ponad strumieniem. Współczesna kompozycja ograniczona jest do jednej alei, prowadzonej po wschodniej stronie zamku w kierunku stawu, przechodzącą w drzewostan luźny łączący się z kirkutem i lasem. Przepuszczalnie w latach 1920-1930 teren parku uszczuplono, lokalizując w jego przestrzeni zabudowę istniejącą przy obecnej ulicy Konopnickiej 30-40.

Po wojnach szwedzkich na górze św. Jerzego wzniesiono kapliczkę wotywną, w intencji zakończenia tych wojen. Po zniszczeniu pierwszej kapliczki, po roku 1868 wzniesiono obecnie istniejącą kapliczkę również jako wotum dziękczynne, ale w intencji zakończenia długotrwałych epidemii – cholery (1831 r.) i tyfusu (1863 r.).¹²² Inną konsekwencją powyższych epidemii oraz walki z nimi było sprowadzenie z Wąlcza do Tucznia sióstr Elżbietanek, zajmujących się leczeniem, opieką oraz pielęgnacją chorych, niezależnie od specyfiki choroby. Siostry otrzymały dla swoich potrzeb dużą działkę przy obecnej ulicy Zamkowej nr 33. Wzniosły na niej różne zabudowania, wśród nich dwupiętrowy szpital z czerwonej cegły, nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym, z nie tynkowanymi elewacjami. Zlokalizowano go w głębi działki, od frontu stawiając własny budynek mieszkalny poprzedzony ogrodem. Szpital otrzymał wezwanie św. Józefa. Funkcjonował od 19 listopada 1896 r. – jest to data wyświęcenia, aż do spa-

¹²¹ Ibidem; F. Schulz, *Geschichte*, s.220. Pierwotnie był na rzucie prostokąta bez wyodrębnionego prezbiterium, z neogotyckim szczytem od strony zachodniej. Nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym. Dwa rzędy ostrołukowych okien przemawiały za istnieniem empor w jego wnętrzu. Około 1900 r. od zachodu dobudowano nowe przęsło, a środkowa jego część przechodziła w wieżę. Po 1966 r. kościół rozebrano w czynie społecznym, nie wykonując jakiegokolwiek dokumentacji, pozostawiając jedynie przykłady starodrzewu iglastego. Opis kościoła wykonano w oparciu o przekazy ikonograficzne.

¹²² Zaraza trwała do końca kwietnia 1868 r. Archiwum Tucznio

lenia w dniu 18 lutego 1945 r.¹²³ Do dnia dzisiejszego z zabudowań zachował się jedynie dom mieszkalny.

Przed 1914 r. istniał w Tucznie również inny bliżej nie sprecyzowany szpital. Zapewne można go łączyć z zamkiem wykorzystywanym od 1903 r. jako szpital prowadzony przez Caritas.¹²⁴

Kolejna urbanizacja Tuczna miała już miejsce w latach 30-tych XX w., kiedy po zachodniej stronie ulicy Wolności i na północ od ulicy Piaskowej wytyczono dalsze przestrzenie pod zabudowę. Układ wprowadzonych tutaj połączeń (ulic) charakteryzuje się swobodniejszym prowadzeniem dróg, obustronnie obudowanych zunifikowanymi domami pozbawionymi detalu architektonicznego,¹²⁵ wznoszonymi jako budynki jednorodzinne lub bliźniacze, na samodzielnych, dość znacznych działkach siedliskowych. Tą partię miasta można łączyć z rozpoczęciem w 1934 r. budowy Wału Pomorskiego.¹²⁶ Do realizacji jego ściągano odpowiednich fachowców, zapewniając im tereny pod budownictwo i zabezpieczając odpowiednie (tanie) kredyty bankowe, na realizację zwartych osiedli spółdzielczych, lub pojedynczych większych budynków.¹²⁷

W 1928 r. w lasach, nad jeziorem Zamkowym wzniesiono sanatorium p.w. św. Elżbiety, z przeznaczeniem dla dzieci gruźliczych. Zostało ono poświęcone 1 października 1929 r.¹²⁸ Piękne, położenie w terenie o bogatym zalesieniu i dostrzeżonych walorach turystyczno-leczniczych, pozwalało na przyciągnięcie w okresie międzywojennym coraz liczniejszej rzeszy kuracjuszy i odwiedzających, tym bardziej, że ciągle rozbudowujące się Tuczno zaczęło uchodzić za dobrze zapowiadającą się miejscowość letniskową i leczniczą.

5. Lata 1945-2012

W wyniku walk kończących działania drugiej wojny światowej Stare Miasto w Tucznie utraciło 90% swojej zabudowy. Z dawnego śródmieścia pozostały jedynie dwa kościoły

¹²³ Ibidem

¹²⁴ Obsługiwany przez jednego lekarza

¹²⁵ A. Biranowska-Kurtz, *Rozwój*, s. 72

¹²⁶ Linia umocnień biegła następująco: wzdłuż zachodniego brzegu jezior: Dobre, Zbyczno, Smolno, Łubianka; od południa otaczało półkolem Wałcz i wzdłuż jeziora Raduń prowadziła przez Strączno i Strzeliny w kierunku Tuczna, skąd prowadziła wzdłuż jezior na zachód od Człopy (w powiecie Choszczno) oraz brzegiem rzeki Drawy i Noteci aż do Gorzowa

¹²⁷ Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki, s. 269

¹²⁸ Archiwum Tuczno

i zamek, którego potężne żelbetowe schrony umieszczone w skarpach zamkowych zniszczyły obiekt bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych. Mimo to, zamek był częściowo wykorzystywano aż do 1947 r., do chwili wypalenia przez pożar. Potem popadł w ruinę. Poza Starym Miastem niewielkie ubytki wojenne odnotowano też sporadycznie w innych partiach miasta.

W 1966 r. w partyjnym czynie społecznym rozebrano kościół ewangelicki, po którym, na środku staromiejskiego rynku, zachowały się jedynie przykłady starodrzewu mieszanego. Nie wykonano wówczas żadnej dokumentacji pomiarowej, czy fotograficznej. Również w tym czasie zazieleniono (koniec lat 60-tych XX w.) dwa północne staromiejskie bloki przyrynkowe, sadząc na ich wysoką zielenią iglastą. Oczyszczono miasto z gruzów, a jego tereny zniwelowano, w części obsiewając trawą. Nie wykonano żadnych badań, zasypując ziemią wszelkie pozostałości budowlane. Mocno rozrośnięta do dzisiaj zielenią, dodatkowo niszczy pozostające w ziemi relikty dawnych realizacji budowlanych.

Po drugiej wojnie światowej Stare Miasto nie nadawało się do sprawowania funkcji administracyjnych, a konieczność organizacji władz i samorządu miejskiego wymusiła przeniesienie takich siedzib w inne miejsce. Znalazło się ono w XIX-XX w. części zespołu, podnosząc ulicę Wolności do roli nadrzędnego traktu, przy którym skupiła się większość działających w Tucznie zakładów pracy. Od tego czasu zniszczone Stare Miasto spadło do roli podrzędnej, stanowiąc ewentualne rezerwy budowlane, podlegające jednak rygorom konserwatorskim. Jedynie ulice Konopnickiej, Mickiewicza i Wolności utrzymały dotychczasową rangę w komunikacji ponad regionalnej i miejskiej. Dawną funkcję utrzymał też południowy odcinek ulicy Zamkowej, pomiędzy zamkiem a rynkiem staromiejskim, komunikujący rezydencję z traktami głównymi. Wszystkie pozostałe ulice dawnego Starego Miasta spadły do roli zaniedbanych wąskich uliczek, dodatkowo przekształconych i mało czytelnych, w większości brukowanych. Po rozebraniu kościoła ewangelickiego rynek staromiejski pozbawiony obudowy architektonicznej stał się rozległym brukowanym placem bez dalszego zagospodarowania, rozciągającym się pomiędzy terenem kościelno-cmentarnym, zamkiem, nowoutworzoną (północną, zorganizowaną zielenią) pierzeją przyrynkową a relikdami zabudowy miejskiej istniejącej w znacznym oddaleniu od dawnego staromiejskiego centrum (ulica 1-go Maja). Jego centralne miejsce zajmuje mocno rozrośnięta zielenią po nasadzeniach towarzyszących kościołowi ewangelickimi. Jedynie w środowe poranki rynek ożywa, bowiem jego płyta wykorzystywana jest do cotygodniowych targów.

Teren zamkowy wraz z samym zamkiem poddano badaniom architektonicznym,¹²⁹ po czym przeprowadzono jego odbudowę. Obiekt oddano do użytkowania w 1976 r. Obecnie służy jako jeden z dwóch czynnych w Polsce domów pracy twórczej Architekta (drugi jest w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą). Zamek wraz z parkiem w dalszym ciągu stanowi rozgraniczenie pomiędzy strukturą staromiejską, obszarami dawnego folwarku, południowymi wzgórzami morenowymi (z górą św. Jerzego), a pozostałą zabudową od strony północnej pierwotnego miasta.

Rezultatem powojennej działalności urbanistycznej było wyznaczenie nowych terenów budowlanych, powstałych pomiędzy ulicami Świerczewskiego a Piaskową. Wytrasowano wówczas ulicę Różaną (dawna 40-lecia PRL), Tulipanową (dawna Hanki Sawickiej). W tej przestrzeni wzniesiono kilka wielokondygnacyjnych bloków mieszkalnych, z nowym kompleksem usługowo-kulturowym (dawniej restauracja Lotos) i stypizowanymi domami mieszkalnymi, których część rozwiązano jako indywidualną zabudowę jednorodzinną ze stropodachami.

Okolo 2000 r. kolejne realizacje powstały powyżej ulicy Tulipanowej. Budowane według indywidualnych projektów domy, wykorzystwały zróżnicowane powierzchniowo działki siedliskowe. Inny zespół zabudowy pojawił się też na północny-zachód od struktury staromiejskiej, na styku lasu i podmokłych łąk jeziora Tuczo. Tworzą go współczesne realizacje domków jednorodzinnych połączonych z ogrodami, wzniesionych na różnej wielkości działkach siedliskowych

Po 1994 r. wytrasowano ulicę Nową, prowadząc ją pętlą na północ od ulicy Klasztornej. Pomiędzy cmentarzem cholerycznym, ulicą Klasztorną i zapleciami działek zlokalizowanych przy ul. Świerczewskiego, wyznaczono kolejną przestrzeń budowlaną, z wewnętrzną drogą osiedlową prowadzoną od rozjazdu przy cmentarzu. Według uzgodnień miejscowego planu, wyznaczono tutaj znaczne działki siedliskowe połączone z ogrodami, a niektóre z domów są już wybudowane. Nowe domy istnieją też w strefie zainteresowań konserwatorskich. W większości nie respektują one historycznych linii regulacyjnych zabudowy, stawiane są jako wolnostojąca zabudowa willowa połączona z ogrodami, ze swobodną lokalizacją na działce. Do poprawnych konserwatorsko rozwiązań współczesnych można zaliczyć budynek przy ulicy Konopnickiej 31. Mimo niewielkiego odsunięcia domu w głąb od historycznej linii zabudowy i współczesnej jego formy architektonicznej, budynek połączono z garażem (stojącym również przy

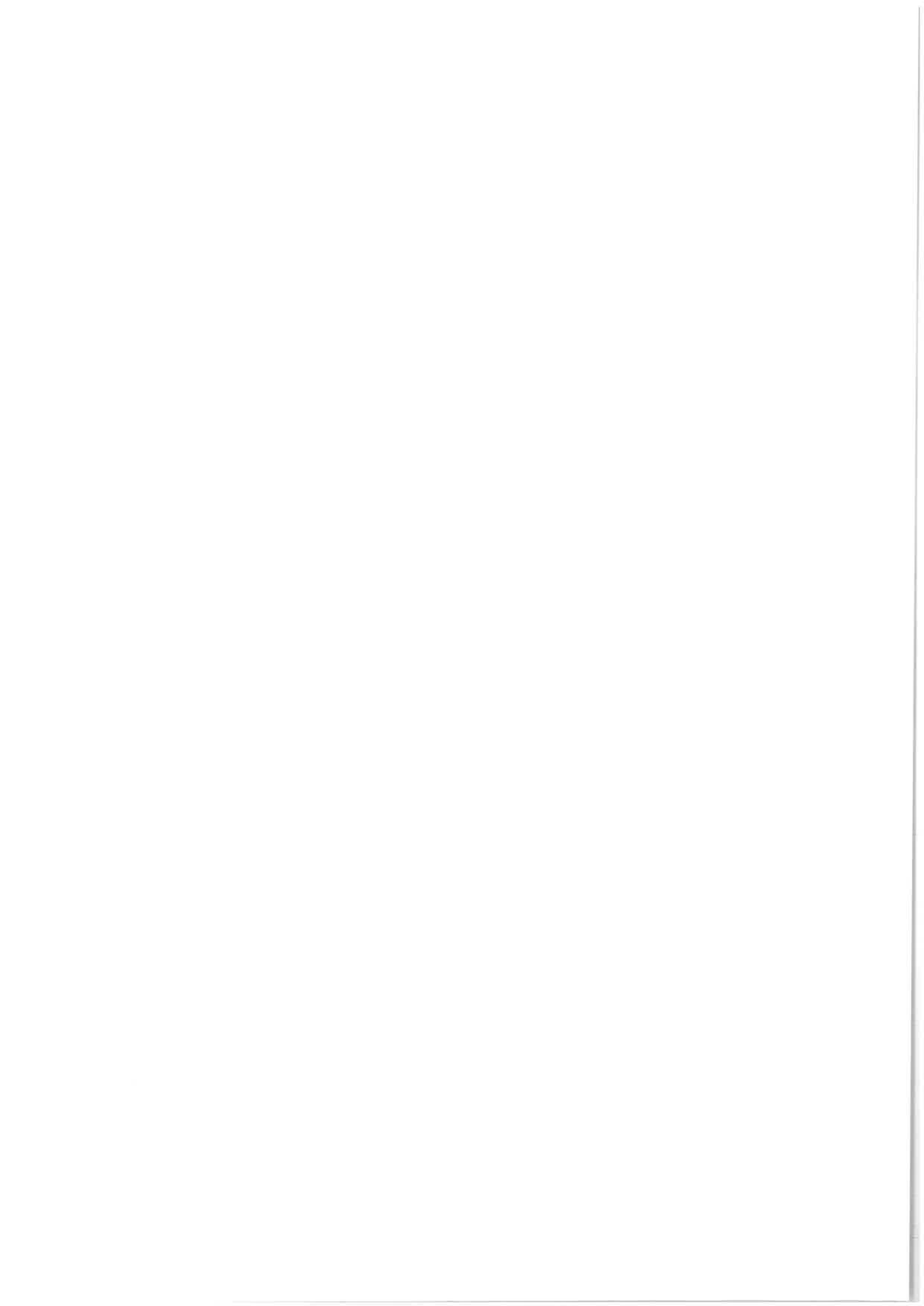
¹²⁹ Przypis 63

ulicy) ceglanym murem z furtką wejściową, łącznie tworząc zwartą linię zabudowy równoległą do linii ulicy.

W roku 1996 w sąsiedztwie dworca kolejowego powstała fabryka czekolady.

Nowy geodezyjny podział miasta został wprowadzony decyzją planu ogólnego z 1992 r., głównie w przestrzeni staromiejskiej. Podział ten w żaden sposób nie nawiązywał do znanych przekazów historycznych, zmieniając zarówno wielkość, liczbę, charakter jak również kierunek prowadzenia wielu posesji. Trudno dzisiaj stwierdzić, czy nowe podziały własnościowe miasta były konsultowane w Urzędzie Konserwatorskim. Zmieniono wówczas wiele innych przestrzeni miejskich, których szczegółowy zakres opisano na stronach 7-12.

Docelowo Stare Miasto należy traktować jako bardzo wartościowe rezerwy budowlane miasta, podlegające jednak specjalnym rygorom przestrzennym oraz wymagającym przeprowadzenia szeregu specjalistycznych badań terenowych, wyprzedzających jakiegokolwiek decyzje budowlane.

IV. Zagadnienia architektoniczne

1. Analiza działek siedliskowych

Najwcześniejsze wiadomości mówiące o liczbie działek istniejących w Tucznie pochodzą z 1331 r., kiedy łącznie z wydanym wówczas przywilejem miasto otrzymało 175 łanów ziemi, z czego 5 łanów nadano kościołowi, 60 łanów przeznaczono dla wspólnej własności miejskiej, a 110 łanów stanowiły działki indywidualne poszczególnych mieszczan o powierzchniach, których brak bliżej informacji. Wiadomo jedynie, że te ostatnie wolno było zbywać łącznie z domem.¹³⁰

W początkach XVII w. mówi się o trojakich rodzajach gruntów miejskich: należących do rady miejskiej, do ogółu mieszkańców i przypisanych do poszczególnych posesji miejskich.¹³¹ Brak jednak podania lokalizacji oraz powierzchni tych gruntów.

W miarę precyzyjne wiadomości o strukturze miejskiej pojawiają się w 1616 r.¹³² W wykonanym wówczas spisie (dla celów spadkowych) podano niektóre wielkości, mierzone w łokciach.¹³³ Uwzględniono też niektóre wielkości działek właścicielskich (n. p. dwie włóki), lub dla przykładu podano niektóre wielkości takich działek: 18×24 łokci (ok. 493 m²) i 17×30 łokci (ok. 582 m²), nie podając jednak lokalizacji, ani nie uwzględniając charakteru i ich funkcji. Nie wiadomo zatem, czy były to działki miejskie, czy stanowiły dodatkowy – mieszczkański (użytkowy) areal ziemski. Odnotowano też kilka innych posesji, o zróżnicowanych kształtach i wielkościach: duże kwadratowe 24×24 łokci (ok. 658 m²) lub zbliżone do kwadratu 22×23 łokci (ok. 578 m²) oraz pro-

¹³⁰ F. Schulz, *Geschichte*, s.213, 214, 103

¹³¹ Ibidem, s. 60

¹³² Ibidem, s. 59, 62 n; W. Schultz, *Alte Einwohnerlisten und Inventare aus der Grenzmark*, [w] *Sanderhaft der Granzmärkischen Heimatblätter*, nr 14, Schneidemühle 1938, s. 60, 62 n. M. Arszyński, s. 34, 38-39.

¹³³ Łokieć – jednostka długości używana głównie w krajach anglosaskich. Jeden łokieć równa się 1,143 m. Encyklopedia Popularna PWN, Warszawa 1982 r., s. 430, hasło: łokieć

stokątne duże 42×24 łokci (ok. 1152 m²). Uwzględniono też działki małe, o dwóch zróżnicowanych powierzchniach 8×16 łokci (ok. 146 m²) lub 8×24 łokci (ok. 219 m²). Zamieszczono też pomiary dwóch rodzajów spichlerzy 10×12 łokci (ok. 137 m²), 8×16 łokci (ok. 146 m²) oraz dwóch wielkości stodół: 11×12 łokci (ok. 150,8 m²), 11×15 łokci (ok. 188,5 m²). Można jedynie wnosić, że podane wielkości działek oraz powierzchnie zabudowy gospodarczej odnoszą się tylko do przestrzeni staromiejskiej. Wydaje się mało prawdopodobnym, aby wymienione obiekty wznoszone na zewnątrz staromiejskiej przestrzeni, bowiem dopiero po 1740 r., rozpoczęto realizację zabudowań magazynowo-stodolnych w dość znacznym oddaleniu od Starego Miasta. W zasadzie do tego czasu cała zabudowa mieściła się w obszarze staromiejskim i jego rozszerzeniu nowożytnym. Drobniejsze z wymienionych posesji miejskich mogły wskazywać też na istnienie wydzielonej strefy zamieszkałej przez ludność żydowską. Dla takiej ludności osiedlającej się na Pomorzu wymagano osobnych przestrzeni. Z zasady wypełniano je niewielkimi działkami siedliskowymi, ale z bardzo zagęszczoną zabudową.¹³⁴ Podane dane dla spichlerzy i stodół, mogły dotyczyć zarówno powierzchni samych obiektów, jak i działek na których budowano takie obiekty.

W 1774 r. Tuczno posiadało 138 domów krytych słomą lub gontem i jedynie trzy z nich miały dachy ceramiczne.¹³⁵ Nie licząc obiektów użyteczności publicznej, na planie katastralnym miasta z lat 1933-1945, uwzględniono około 420 różnej wielkości działek siedliskowych, istniejących w obrębie uwzględnionym planem. Ich wielkość, sposób i kierunek prowadzenia jest uwzględniony na planie miasta z lat 1933-1934. Zniszczenie miasta w wyniku II wojny światowej zatarło część historycznych podziałów własnościowych. Jednak największe szkody zostały poczynione w 1992 r., kiedy nastąpiło wytyczenie nowych podziałów własnościowych, zatwierdzonych miejscowym planem szczegółowym miasta Tuczna.

2. Historyczna zabudowa architektoniczna miasta

Do 1738 r. poza obiektami monumentalnymi (zamek i kościół) pozostała zabudowa była drewniana i bez wyjątku kryta słomą.¹³⁶ Jeszcze w 1774 r. na 138 budynków miej-

¹³⁴ Tak było w innych miastach Pomorza, Krajny, Wielkopolski. Zobacz: Drezdenko, Człopa, Złotów, Wysoka i inne

¹³⁵ M. Bär, *Die Behördenverfassung in Westpreussen seit der Ordenszeit*, Danzing 1922, s. 711

¹³⁶ J. Heise, s.450

skich odnotowano aż 135 obiektów krytych słomą lub gontami i zaledwie trzy z ceramicznymi dachami.¹³⁷ Zabudowa wznoszona była w tradycyjnych konstrukcjach szkieletowych. Pojedyncze jej przykłady przetrwały do dzisiaj w mocno już przekształconej formie (np. szczyt domu przy ulicy Świerczewskiego 15).

Potwierdzona historycznie wielka wymiana substancji budowlanej miała miejsce w 1838 r., kiedy to miasto spłonęło doszczętnie. Całe Stare Miasto otrzymało wówczas zwarte ciągi parterowej zabudowy szerokofrontowej, której domy przykryto ceramicznymi lub papowymi dachami dwuspadowymi. Ich kalenice prowadzono równoległe do ulic, a wysokościowo były nieznacznie zróżnicowane między sobą. Detal architektoniczny elewacji ograniczono do minimum. Każdy dom posiadał zróżnicowany w rysunku gzyms wieńczący, wyższe budynki gzymsy międzykondygnacyjne. Część domów otrzymała podokienniki i odcisnięte w tynku proste opaski okienne. Niekiedy opaski okienne lub drzwiowe ozdabiałały bardzo skromne uszaki. Okna w starszych domach zachowały drewniane okiennice otwierane na zewnątrz.¹³⁸ Wyższe domy zlokalizowane w ciągach przyulicznych, otrzymały niewysokie piętra, dachy najczęściej kryte były papą, a połacie dachowe miły małe kąty nachylenia. Między innymi tak zabudowana była część obecnej ulicy Konopnickiej, z wyłączeniem przestrzeni określających rynek staromiejski.

Brukowany rynek otaczały domy dwukondygnacyjne. Zabudowa tworząca pierzeję wschodnią i zachodnią rynku podłączona była do linii regulacyjnej ulic, z których jedynie wysokość zabudowy oraz miedzuchy wydobywały i podkreślały przestrzeń tworzącą obudowę placu. Stały tu przeważnie domy dwukondygnacyjne, szerokofrontowe z kalenicami ustawionymi równoległe do placu, prowadzonymi jednak na różnych wysokościach. Domy te posiadały mocno zróżnicowane między sobą dachy głównie dwuspadowe lub rzadziej czterospadowe, nachylone pod różnym kątem (również do dachów stromych) oraz zróżnicowane pokrycia dachowe. W parterach prawie wszystkich domów przyrynkowych prosperował handel względnie usługi, a detal architektoniczny elewacji posiadał cechy indywidualnego opracowania, zróżnicowanego dla każdego obiektu. Rodzaj konstrukcji, bez prowadzenia dodatkowych badań materiałowych, można wnioskować jedynie w przypadku nieotynkowanych elewacji (n.p. ratusza). Wydaje się jednak, że zabudowa tworząca obudowę placu była w większości murowa-

¹³⁷ M. Arszyński, s. 38

¹³⁸ A. Biranowska-Kurtz, *Historia*, s. 60

na.¹³⁹ Na XIX-w. przedmieściu powstawały domy wolnostojące, od parterowych do piętrowych, z indywidualnie potraktowanymi bryłami, wznoszonych na zróżnicowanych wielkością działkach budowlanych. Otrzymały one różnorodne pokrycia dachowe, od dwuspadowych, łamanych, włącznie z zakończonymi attykami. Elewacje miały indywidualnie opracowany detal, głównie eklektyczny.

Urbanizacja z lat 30-tych XX w. wprowadziła zabudowę całkowicie pozbawioną detalu architektonicznego, ograniczona była do kilku typowych rozwiązań, wznoszonych na stypizowanej działce budowlanej. Domy sytuowano kalenicowo względem ulicy, chociaż nie brak przykładów domów w układzie szczytowym (część ulicy Kwiatowej i Strzeleckiej). Były to rozwiązania wolnostojące lub w zabudowie bliźniaczej, zaś jednak domy pokrywano wysokimi dachami, z możliwością wykorzystania poddaszy na cele użytkowe. Zabudowa ta nosi charakter taniego budownictwa robotniczego, powstałego według typowych rozwiązań i projektów. Jako początki jej realizacji wskazać można 1934 r., kiedy rozpoczęto budowę Wału Pomorskiego, a władze hitlerowskie udzielały dogodnych kredytów bankowych na budownictwo zwartych, a jednocześnie tanich osiedli miejskich. Kolonię takich domów wyznacza w Tucznie ulica Piaskowa.

Po zakończeniu II wojny światowej przystąpiono do odbudowy miasta. Początkowo były to jedynie prace porządkowe, zabezpieczające oraz uzupełniające zabudowę w różnych punktach miasta. Nowo wytyczona ulica Różana (dawna 40-lecia PRL) została w całości zabudowana domami krytymi stropodachami, niemającymi żadnego odniesienia do architektury dawnej miasteczka. Podobne realizacje pojawiły się w Tucznie przy innych ulicach (Kwiatowa, Polna, Wolności), bądź punktowo w różnych częściach miasta. Wzniesiono też zajazd „Dąbrówka”. Ta wielokondygnacyjna realizacja przykryta została łamanym dachem dwuspadowych, o dwóch niezależnych (nie łączących się) połaciach dachowych dochodzących prawie do samej ziemi. Zajazd ten pozbawiony prawidłowego zagospodarowania terenu jest zbyt „natarczywą” realizacją wzniesioną na obrzeżu Starego Miasta, w strefie zainteresowań konserwatorskich. Nie przeprowadzono przy nim żadnych działań mających na celu złagodzenie zaistniałych nieprawidłowości.

Część najnowszej zabudowy mieszkaniowej zaczęto realizować na północny zachód, w oddaleniu od miejskiej zabudowy, na styku lasu i podmokłych łąk jeziora

¹³⁹ A. Biranowska-Kurtz, *Rozwój*, s. 76-77

Tuczno. Powstają tu domy wolnostojące, jednorodzinne, wzniesione według indywidualnych projektów, na zróżnicowanych wielkością działkach siedliskowych, mocno zróżnicowanych architektonicznie. Lokalizacja tej enklawy budowlanej nie oddziałuje na strefę staromiejską.

3. Współczesne realizacje architektoniczne powstałe w strefie zainteresowań konserwatorskich w latach 1988-2012

W latach 1988-2012 w obszarze zainteresowań konserwatorskich i wyznaczonej strefy ochrony konserwatorskiej dla miasta Tuczna, powstało szereg nowych realizacji.¹⁴⁰ Część z nich, w żaden sposób nie dostosowała się do opracowanych i obowiązujących już od 1988 r. wytycznych konserwatorskich. Wytyczne te obowiązywały do czasu zastąpienia ich aktualnie wykonywaną pracą. Opracowywane decyzje o warunkach zabudowy, wydawane przez Urząd Miasta i Gminy w Tucznie, opierały się na planie ogólnym wykonanym w 1992 r., a po wygaśnięciu jego terminu obowiązywania, na nieprawidłowościach wprowadzonych do planów miasta. W dalszym ciągu plany te stanowią podstawę opracowania decyzji o warunkach zabudowy wydawanych przez Urząd Miasta i Gminy w Tucznie, bowiem wymaganej analizie urbanistycznej poddawane są głównie nieprawidłowe realizacje powstałe w oparciu o te plany, a nie na istniejącej jeszcze zabudowa dawna. Z tego powodu większość realizacji architektonicznych powstałych w obszarze chronionym, w latach 1988-2012, w żaden sposób nie przystaje do wymogów określanych wcześniej przez konserwatorów zabytków, bowiem odwołuje się do współczesnych domów w żaden sposób nie nawiązujących do historycznej zabudowy. Przeważnie są to budynki mieszkalne o współczesnej bryle, pozbawione jakiegokolwiek detalu, o dowolnie zestawianych kubaturach i kształtowanych połaciach dachowych, dodatkowo swobodnie rozmieszczane na współcześnie ukształtowanych działkach siedliskowych, nie respektujących również żadnych innych wymogów konserwatorskich, poza koniecznością zgłoszenia ewentualnych artefaktów archeologicznych. Efektem takich działań (zarówno decyzyjnych jak i realizacyjnych) jest całkowite zatarcie charakteru pierwotnego układu i historycznej zabudowy w oryginalnej partii zabytkowej przestrzeni miejskiej, gdzie obecne centrum upodabnia się do dalekich

¹⁴⁰ Potwierdzone są one inwentaryzacjami urbanistycznymi miasta wykonanymi w 1988 r., a następnie 2012 r.

przedmieść wielu innych miast Polski, pozostających poza zainteresowaniami konserwatorskimi.

4. Wytyczne konserwatorskie z 1988 roku a nieprawidłowości wynikające z planów zagospodarowania przestrzennego miasta

W 1988 r. określono wytyczne konserwatorskie dla miasta, wśród których teren Starego Miasta przewidziano do ochrony, zachowując nie tylko jego historyczny układ, ale też oryginalne linie regulacyjne wraz z liniami dawnej zabudowy, tworzących niegdyś zwarte ciągi architektonicznej obudowy poszczególnych ulic.¹⁴¹ W odniesieniu do zabudowy Tuczna szczegółowo wskazano miejsca przeznaczone pod uzupełnienia plombowe oraz precyzyjnie określono charakter nowych realizacji, mających upodabniać się do zachowanych przykładów dawnych.¹⁴² W strefie staromiejskiej zalecano przeprowadzenie badań archeologicznych, uściślających szereg działań wymaganych do spełnienia przed rozpoczęciem budowy.

Do dnia dzisiejszego decyzje o warunkach zabudowy w obszarze miasta Tuczno opracowywane i wydawane są zgodnie z zapisem miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego z 1992 r. i jego późniejszymi zmianami, pomimo utraty ważności tych planów. Z decyzji wydanych przez Urząd Miasta i Gminy w Tucznie w latach 1988-2012 wynika, że we wskazaniach nie brano pod uwagę żadnych zaleceń konserwatorskich, pomimo ich obowiązywania już od 1988 r. W decyzjach administracyjnych zalecono jedynie wykonanie badań archeologicznych, nie zawsze zasadnych dla wszystkich nowych lokalizacji. Konieczność prowadzenia tych badań pojawiła się tylko w niektórych przypadkach i to często realizowanych już poza strefą zainteresowań konserwatorskich, lub na jej styku.

Nieprawidłowości w wydawanych decyzjach znajduje się również w wielu miejscach Tuczna wymagających uzgodnień konserwatorskich (głównie w obszarze Starego Miasta). Zostały one wprowadzone do planu zagospodarowania przestrzennego miasta z 1992 r. i późniejszych jego zmianach, nie uwzględniających w żaden sposób obowiązujących wytycznych konserwatorskich. Trudno dzisiaj ustalić, czy wszystkie ówczesne decyzje były uzgadniane z Urzędem Konserwatorskim.

¹⁴¹ Wpis do rejestru zabytków nosi datę 17 maja 1989 r.

¹⁴² A Biranowska-Kurtz, *Studium*, s. 46-48, pkt.7

Zmiany wprowadzone w oryginalne i obowiązujące linie regulacyjne zabudowy dotyczą między innymi:

- przekształcenia w wielkościach oraz kształtach pierwotnych działek budowlanych, w większości przypadków nie respektujących oryginalnych podziałów dawnych,
- swobodnego usytuowania budynków w przestrzeni nowo wytyczonej działki siedliskowej,
- odsunięcia budynków mieszkalnych od historycznej wolnostojącej zabudowy powiązanej z ogrodami, stawianych w miejscach wcześniejszej zwartej zabudowy szeregowej.

Nieprawidłowości te dotyczą realizacji przy ulicach: 1-go Maja 2¹⁴³ (działka 103 B), 9, 14, 19a; Pocztowej działka 134/B; Konopnickiej 31, 33, 35, 37; Mickiewicza działka 317/6 i 317/7; Moniuszki działka 96/1 i 96/2; Świerczewskiego 8; Klasztornej 2¹⁴⁴ (działka 72/10) 5, 8, 10, 12, 14; Ogrodowej 3, 5.

¹⁴³ Warunki dla zabudowy działki przy ul. 1-go Maja 2, GBP-7331-24/2005, wydana dn. 4.0.2005 r. W pkt. 2.1.2, 2.3.2+2.3.4 wskazano wymagania wynikające ze strefy zainteresowań konserwatorskich, natomiast w pkt. 2.3.5 dopuszczono odstępstwo od realizacji zabudowy pierzejowej z uwagi na kolizję z przebiegającą bezpośrednio przy linii ulicy ujęcia wodociągowego. Jako działania konieczne wskazano jednak wykonanie muru względnie ogrodzenia na podmurówce z ewentualnymi słupami, bramą wejściową i wjazdową lub zwartą ścianą zieleni np. żywopłotem – kontynuującymi pierzeję ul. 1 Maja. Istniejący obecnie plot na podmurówce w żaden sposób nie uzupełnia brakującej pierzei ulicy, nie został wykonany zgodnie z ustaleniami konserwatorskimi zalecającymi jako warunek odstępowania od zabudowy pierzejowej wykonanie trwałego ogrodzenia (z bramą i furtką) z możliwością komponowanej zieleni prowadzonych po liniach historycznej zabudowy tej ulicy. Elementy ogrodzenia będą stanowiły wizualne zamknięcia i kontynuację pierzei dawnej zabudowy (zob. pismo WUOZ Szczecin z dn. 21.09.2005 N-4220/5-3/AW/2005; z dn. 21.09.2005, ZN-4220/5-4/AW/2005). Bardzo szczegółowo określono charakter nowej zabudowy...*„Obowiązuje wkomponowanie nowej zabudowy pod względem charakteru i rodzaju zabudowy, skali – do zabudowy staromiejskiej (np. zabudowa ul. 1 Maja 3, 5, 7, 11, 12, 17, 18; zabudowa parterowa z wysokim poddaszem, dach dwuspadowy z kalenicą równoległą do ulicy, kryty dachówką ceramiczną, szerokość elewacji frontowej w skali szerokości działki (z możliwością przejazdu na podwórze lub zabudowa z przejazdem bramnym), z symetryczną kompozycją otworów okiennych realizacja otworu wejściowego od frontu bądź od strony podwórza, stolarka okienna typowa z zachowaniem wewnętrznych podziałów i szerokości tych elementów tj. słupka i śłemia, stolarka drewniana (PCV przy zastosowaniu dobrej formy i kompozycji), stosowanie materiałów naturalnych (tynk, cegła, kamień, drewno”...* Pomimo tak szczegółowo określonych wytycznych, budynek zrealizowano jako wolnostojącą willę powiązaną z ogrodem.

¹⁴⁴ Dnia 22.08.2000 r. wydano decyzję o warunkach zabudowy (UMiG Tuczo, nr.83830/4C/2000) dla działki nr 72/10 przy ul. Klasztornej 2 w Tuczo, dopuszczając wykonanie budynku mieszkalnego, jednorodzinne o wysokości 1,5 kondygnacji z dachem dwuspadowym. Jednocześnie dopuszczono możliwość zastosowania projektu powtarzalnego. Podano informację o konieczności zgłaszania artefaktów archeologicznych, lokalizacji działki w obszarze zainteresowań konserwatorskich oraz konieczności uzgodnienia projektu ze służbami konserwatorskimi. Wojewódzki Oddział Służby Ochrony Zabytków w Szczecinie (ZN-4220/34/AW/2000 z dn. 30.10.2000 r.) nie uzgodnił projektu budowy domu jednorodzinne z uwagi na nieprawidłowości wynikające z nieprzestrzegania wytycznych konserwatorskich dla wskazanego terenu. Od powyższej decyzji odwołali się właściciele działki (pismo z dn. 07.11.2000 r.), co zostało przyjęte jako odwołanie do Generalnego Konserwatora Zabytków. W konsekwencji poproszono o uzupełnienie dokumentacji (poświadczona kopia wyrysuj i wypisu z rejestru gruntów lub kopii aktu notarialnego). W piśmie do Urzędu Miasta i Gminy w Tuczo

Pomimo wielokrotnego zgłaszania się Autorki do Urzędu Miasta i Gminy w Tucznie o nadesłanie kserokopii wydawanych przez ten Urząd warunków zabudowy dla wymienionych powyżej nieprawidłowych realizacji architektonicznych, nie uzyskano pełnego zakresu dokumentacji, a jedynie opinię, że nie do wszystkiego można dotrzeć z powodu niezwykłego zagęszczenia archiwum Urzędu oraz że część z powyżej wymienionych realizacji powstała za „czasów piłskich” i trudno dzisiaj ustalić, czy były one uzgadniane w Urzędzie Konserwatorskim. Nadesłano jedynie dwie decyzje wydane przez Urząd Miasta i Gminy w Tucznie, uzgadniane już w Urzędzie Konserwatorskim w Szczecinie.¹⁴⁵ W nadesłanej korespondencji jednoznacznie wynika, że w dalszym ciągu Urząd posługuje się ustaleniami wynikającymi z nieaktualnych już planów przestrzennych¹⁴⁶ oraz ich późniejszych rozszerzeń, które nieprawidłowo ustaliły wielkości i charakter niektórych bloków urbanistycznych i działek siedliskowych. W konsekwencji pozwoliły one na wprowadzenie i wykonania w „nowych” przestrzeniach miejskich wielu realizacji komunalnych (kanalizacja, wodociągi, utwardzenie odcinków ulic) wykorzystujących dla tych celów duże fragmenty dawniej zabudowanych działek. Z tych powodów niemożliwym staje się odtworzenie pierwotnych podziałów własnościowych miasta.¹⁴⁷ Jednocześnie Burmistrz Miasta Tuczna powołuje się na Urząd Rejonowy w Wałczu,¹⁴⁸ który miał dokonywać wszelkich niezbędnych ustaleń do planów miasta, wymaganych przez Wojewódzkie Biuro Urbanistyki i Architektury w Pile przygotowujące plany dla miasta Tuczno.

Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Szczecinie (ZN/4220/34/35b/AW/2000 z dn. 17.11.2000 r.; ZN-4220/34/AW/2000 z dn. 4.10.2000 r.) poprosił również o dostanie dokumentów stwierdzających zaopiniowanie przez dawnego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z Piły podziału nieruchomości oraz zaopiniowanie planu miejscowego szczegółowego zagospodarowania przestrzennego (uchwała XIV z dn. 23.10.1986 r.) i planu ogólnego miasta (uchwała Ne 27/VI/92 z dn. 11.09.1992 r.). Uzyskano odpowiedź, że dokonywane przed 1990 r. uzgodnienia prowadzone były bezpośrednio przez Wojewódzkie Biuro Urbanistyki i Architektury w Pile i dlatego wymagane przepisami dokumenty w sprawie opiniowania planów jak i podziałów nieruchomości, wydał Urząd Rejonowy w Wałczu (UMiG Tuczno Znak: 8330/40/2000 z dn. 21.11.2000 r.). Decyzją Generalnego Konserwatora Zabytków uchylono zaskarżone postanowienie i przekazano sprawę do ponownego rozpatrzenia (Generalny Konserwator Zabytków DN-EJ-500-2p/01). W konsekwencji uzgodniono projekt zabudowy dotyczący działki 72/10 w Tucznie (WOSOZ w Szczecinie ZN-4220/020AW/2001 z dn. 29.01.2001 r.) dopuszczając realizację domu zgodnie z zapisem planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Tuczno.

¹⁴⁵ Dokumentacja dla posesji przy ulicy 1-go Maja 2, Klasztorna 2. Pozostałe dokumentacje nie zostały udostępnione. Analiza ich treści zawarta jest w przypisie 143-144

¹⁴⁶ Pismo Urzędu Miasta i Gminy w Tucznie z dnia 21.11.2000, Znak:8330/40/2000

¹⁴⁷ Pismo Urzędu Miasta i Gminy w Tucznie z dn. 21.11.2000, Znak: 8338/40/2000

¹⁴⁸ Pismo Urzędu Miasta i Gminy w Tucznie z dn. 21.11.2000, Znak: 8330/40/2000

V. Zagadnienia konserwatorskie

1. Studium konserwatorskie miasta (1988), plan ogólny miasta (1992, a reperkusje przestrzenne

Wytyczne konserwatorskie do planu ogólnego i szczegółowego, wykonane w 1988 r.; zaakceptowane i podpisane przez ówczesnego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Pile mgr inż. arch. Eugeniusza Dera. W 1992 r. opracowano i zatwierdzono plan zagospodarowania przestrzennego miasta, dla którego nie jest możliwym dzisiaj ustalenie, czy w wykonanej postaci uzyskał on aprobatę ówczesnych władz konserwatorskich. Od 1999 r. Tuczno nie posiada aktualnego planu zagospodarowania przestrzennego, poza miejscowymi planami dotyczącymi nowych terenów wyznaczonych pod zabudowę, a zlokalizowanych już poza obszarem Starego Miasta. Aktualnie decyzje o warunkach zabudowy w strefie porównawczej analizy urbanistycznej oparte są one na starym i już nie obowiązującym od 1999 r. planie zagospodarowania przestrzennego, do którego z zapisów konserwatorskich wprowadzono jedynie potrzebę chronienia ewentualnych znalezisk archeologicznych. Pomimo tego zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁴⁹ nowe inwestycje zlokalizowane na terenie wpisanym do rejestru zabytków każdorazowo wymagają uzgodnień pod względem konserwatorskim, bez względu na stan zachowania zabytkowego układu urbanistycznego¹⁵⁰ i jego struktury. Do czasu wprowadzenia reformy administracyjnej kraju (1999 r.), uzgodnienia takie powinny być dokonywane w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Pile, potem w Zachodniopomorskim Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Szczecinie.¹⁵¹

¹⁴⁹ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., Dz. U. 3003 r., Nr 162, poz. 1568 i poprawkami z: 2004 r., Nr 96, poz. 959, Nr 238, poz. 2390; z 2006 r., Nr 50, poz. 362, Nr 126, poz. 873; 2007 r., Nr 192, poz. 1394; z 2009 r., Nr 31, poz. 804; z 2010 r., Nr 75, poz. 474, Nr 130, poz. 871

¹⁵⁰ Ibidem, rozdz. 1, art. 4, pkt. 1, 2, 6; art. 6, pkt. 1, 1a, 1b

¹⁵¹ Przy zmianie administracyjnej kraju nastąpiło odgórne przekazanie całej dokumentacji pomiędzy odpowiednimi urzędami, przy czym w przypadku Tuczna, do Szczecina przekazano jedynie część zbiorów. Między innymi nie dostarczono *Studium urbanistycznego miasta Tuczna*, wykonanego

W chwili przejścia nadzoru konserwatorskiego nad Tucznem przez szczeciński Urząd stwierdzono, że większość nieprawidłowości zastanych w mieście należy określić jako „zaistniałe zaszczości przestrzenne.”

Wykonane w 1988 r. *Studium konserwatorskie* w zakresie działań konserwatorskich objęło nie tylko wyznaczenie obowiązujących wówczas stref ochrony konserwatorskiej, ale precyzyjnie określiło większość działań przestrzennych, szczególnie ważnych dla terenu Starego Miasta (chronionego). Szczegółowo określono nie tylko różne działania zachowawcze, uwzględniono i dopuszczono odbudowę Starego Miasta wraz z uzyskaniem (odtworzeniem) i utrzymaniem w nim urbanistyczno-historycznego ładu przestrzennego, w przestrzeni staromiejskiej dotychczas pozbawionej większości pierwotnej zabudowy obrzeżnej. Jako najważniejsze i bezwzględnie obowiązujące w zakresie przestrzennym określono między innymi:

- 1) bezwzględne zachowanie układu i rozplanowania miasta w niezmienionej formie historycznej wraz z jego liniami regulacyjnymi oraz liniami dawnej zabudowy mieszczańskiej,
- 2) odtworzenie podziałów własnościowych Starego Miasta według stanu sprzed 1939 r., jako obowiązujące działanie przy współczesnym wytyczaniu geodezyjnym nowych działek siedliskowych, w celu uzyskania pełniejszych i jednoznacznych danych w tym zakresie, zalecono wykonanie wyprzedzających badań archeologicznych, jednoznacznie uściślających szerokości frontów działek, charakter i rodzaj zabudowy oraz dających możliwości precyzyjnego wyznaczenia linii regulacyjnych dla nowej zabudowy,
- 3) w obrębie strefy konserwatorskiej (obejmującej ochronę układu miejskiego) precyzyjnie wskazano tereny przewidziane do odbudowy, w których obowiązywało odtworzenie historycznych linii zabudowy, z jednoczesną koniecznością realizacji zabudowy plombowej – zwartej, kubaturą dostosowaną zarówno do wielkości dawnej działki siedliskowej, jak również do historycznej architektury miasta, w przypadku braku takich możliwości, zaproponowano wprowadzenie elementów uczytelniających dawną linię zabudowy, takich jak murowane parkany, szpalery zieleni, itd., precyzyjnie wskazano miejsca takiej realizacji,

w 1988 r. Nie ustalono, czy Urząd Miasta i Gminy w Tucznem dysponuje egzemplarzem takiego *Studium konserwatorskiego*.

- 4) dopuszczono wykonanie współczesnej zabudowy plombowej (uzupełniającej) wykonanej wyłącznie według indywidualnych projektów, uwzględniających charakter dawnych realizacji, których rysunek (bryła, kubatura, charakter, itd.) miał być wynikiem analizy zachowanej w Tucznie dawnej architektury obrzeżnej, dla nowej zabudowy jako wskazania dodatkowe, szczegółowo określono elementy upodabniające, jak również elementy zróżnicowania.

Wymienione powyżej zalecenia konserwatorskie nie zostały wprowadzone do planu zagospodarowania przestrzennego miasta z 1992 r. i jego późniejszych zmian.

2. Weryfikacja dotychczasowej strefy ochrony konserwatorskiej wpisanej do rejestru zabytków

Przy źle prowadzonej polityce przestrzennej miasta część staromiejskiej strefy ochronnej Tuczna uległa dużym zniekształceniom i degradacji. Między innymi powstały one w wyniku nieprzestrzegania wymogów konserwatorskich, historycznych podziałów własnościowych, swobodnej (dowolnej) lokalizacji współczesnych budynków, w żaden sposób nie respektujących potrzeb konserwatorskiej strefy ochronnej. Z tych powodów należałoby wystąpić do Generalnego Konserwatora Zabytków w Warszawie z wnioskiem o dokonanie korekty wpisu w rejestrze zabytków Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie dotyczącej zakresu wpisu układu przestrzennego miasta Tuczna. Proponuje się ograniczenie (okrojenie) układu zabytkowego do terenów podanych poniżej, wymagając na tym terenie przestrzegania bez odstępstw wytycznych konserwatorskich zmierzających do rewitalizacji najstarszej części średniowiecznego układu przestrzennego miasta Tuczna. Zachowana historyczna substancja budowlana przy ulicach: Świerczewskiego, Podgórnej, 1-go Maja zachowuje te tereny w zweryfikowanej strefie ochrony konserwatorskiej.¹⁵² Zaleca się jednak, aby dla całego terenu objętego dotychczasowym wpisem do rejestru utrzymać wymóg prowadzenia badań archeologicznych.

Pomimo wielu wprowadzonych i zaistniałych już nieprawidłowości przestrzennych, część staromiejskiej przestrzeni Tuczna w dalszym ciągu może być poddana prawidłowym działaniom rewitalizacyjnym.¹⁵³ W programie takich działań muszą obowiązywać priorytety i rygory konserwatorskie, łącznie z utrzymaniem i odtworzeniem wszystkich

¹⁵² Zweryfikowana strefa ochrony konserwatorskiej naniesiona została graficznie na planszy wytycznych konserwatorskich (skala 1:1000)

¹⁵³ Szczegółowy zakres prac konserwatorskich podany zostanie poniżej

elementów dawnych (historycznych). Program pełnych działań rewitalizacyjnych możliwy jest do wprowadzenia i odtworzeniu w następujących przestrzeniach:

- 1) blok urbanistyczny wytyczony ulicami: Młyńską, Zamkową, terenem zamku;
- 2) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Moniuszki, Ogrodową, Zamkową, 1-go Maja;
- 3) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Moniuszki, Kościuszki, Zamkową, Ogrodową;
- 4) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Zamkową, Mickiewicza, Konopnickiej i Ogrodową, z dodatkową koniecznością odtworzenia wewnętrznej uliczki dzielącej blok na dwie części i uliczki gospodarczej dla wewnątrzblokowego ruchu kołowego (dojazdu do poszczególnych posesji);
- 5) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Zamkową, Ogrodową, Konopnickiej, 1-go Maja, będący staromiejskim rynkiem miasta, z dodatkowym wskazaniem potrzeby odtworzenia awersów murów nieistniejącego kościoła ewangelickiego i linii dawnego jego ogrodzenia;
- 6) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Zamkową, 1-go Maja, Konopnickiej, Zygmunta Augusta, z koniecznością zachowania wewnętrznej uliczki z dopuszczeniem wewnątrz blokowego ruchu kołowego (zobacz powyżej pkt. 4);
- 7) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Zamkową, 1-go Maja, Konopnickiej, terenem zamkowym;
- 8) pierzeję wschodnią ulicy Konopnickiej na odcinku od ulicy 1-go Maja do Mickiewicza, z akceptacją istniejącego już wyoblenia ulicy, na styku ulic Konopnickiej – Mickiewicza, z akceptacją przesunięcia linii zabudowy;
- 9) część pierzei wschodniej ulicy Konopnickiej na odcinku: od ulicy 1-go Maja w kierunku południowym, z koniecznością wprowadzenia korekt przestrzennych przy istniejących już realizacjach (ul. Konopnickiej nr 31, 33, 35).

Pozostałe tereny, uwzględnione obowiązującą jeszcze ciągle strefą ochrony konserwatorskiej wpisaną do rejestru, wymagają przy każdorazowym podjęciu prac realizacyjnych bardzo szczegółowych, indywidualnych opracowań projektowych i wykonywanych. Jako priorytetowe muszą one uwzględnić działania naprawcze, łagodzące zaistniałe już i wprowadzone dotychczas nieprawidłowości przestrzenne. Zastrzega się jednak, że do chwili podjęcia i ogłoszenia decyzji przez Generalnego Konserwatora Zabytków obowiązuje dotychczas określona strefa ochrony konserwatorskiej i wynikające z niej zasady chronienia.

3. Szczegółowy zakres działań przewidzianych dla terenów zainteresowań konserwatorskich

3.1. Strefa ochrony konserwatorskiej

Do chwili podjęcia decyzji przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dotychczas określoną i obowiązującą strefę ochrony konserwatorskiej miasta Tuczna, w myśl Ustawy o Ochronie Zabytków i Opiece nad Zabytkami, w rozumieniu prawa utrzymuje się (przenosi się) w niezmienionej formie przestrzennej do dalszego chronienia. Strefa obejmuje teren wyznaczony:

- od wschodu: zapleciami działek zlokalizowanych po wschodniej granicy ulicy Podgórznej; środkiem jezdni ulicy Pocztovej oraz miedzuchem prowadzonym od ulicy 1-go Maja w kierunku jeziora Zamkowego, pomiędzy numerami domów 10 a 12;
- od południowego-zachodu granicę tą wyznacza brzeg jeziora Zamkowego aż do rzeczki Rudnicy;
- od południa granicę wyznacza teren zamkowy wraz z parkiem;
- od południowego-zachodu strefa biegnie po granicy brukowanej uliczki gospodarczej znajdującej się na zapleczach młynów; dalej zapleczami działek zlokalizowanych po zachodniej stronie ulicy Młyńskiej i Moniuszki;
- od północnego-zachodu strefa obejmuje zaplecza działek zachodniej pierzei ulicy Ogrodowej aż do ulicy Klasztornej i dalej w linii prostej na północ pomiędzy posesjami numer 14-18;
- od północy granicę strefy wyznacza głębokość obecnych posesji tworzących północną pierzeję ulicy Klasztornej aż do ulicy Nowej, gdzie kieruje się na północ zapleczami posesji przy ulicy zamkowej nr 33-35-37 i dalej zapleczami północnej pierzei ulicy Świerczewskiego aż do placu utworzonego przy załamaniu się tej ulicy w kierunku północno-wschodnim.

Powyższy teren wpisany jest do rejestru zabytków¹⁵⁴ i podlega ochronie konserwatorskiej. Oznaczono go graficznie na podkładzie geodezyjnym w skali 1:1000, na którym naniesiono w formie graficznej również pozostałe, niżej określone wnioski konserwatorskie.

¹⁵⁴ Układ staromiejski nr 599, data wpisu 17.05.1989 r., WKZ-5340/Dec-5/89)

Wymieniony powyżej teren stanowi wartość historycznego rozplanowania miasta Tuczno, jest przeniesiony do współczesności od czasów średniowiecza, z zaistniałymi w międzyczasie modyfikacjami. W jego obszarze wymagana jest bezwzględne zachowanie dawnych elementów kształtujących przestrzeń wraz z koniecznością rewitalizacji i odbudowy oraz z możliwością wznoszenia nowych realizacji, wykonanych jednak z zastrzeżeniami, jak w punkcie 3.3. Wymagane jest również bezwzględne zachowanie układu miasta wraz z odtworzeniem historycznych linii regulacyjnych ulic oraz pierwotnych (historycznych) linii zwartej zabudowy obrzeżnej.

W wymienionej przestrzeni znajdują się trzy szczególnie ważne i dobrze zachowane obszary: teren zamkowo-parkowy w części otoczony oryginalnym kamiennym murem,¹⁵⁵ zespół kościelno-cmentarny otoczony niezależnym murem, z zachowanym oryginalnym wejściem bramnym, furką i kostnicą,¹⁵⁶ oraz nieistniejący już zespół cmentarny z kapliczką zajmujący działkę nr 316/3 przy ulicy Mickiewicza. Dwa z powyższych zespołów wpisane są do rejestru zabytków Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie, trzeci wymaga opracowania i dokonania wpisu. Stan zachowania pozostałej części miasta jest bardzo różny, przy czym zaproponowana do dalszego chronienia partia miasta, może w wyniku dobrze prowadzonych działań doprowadzić do prawidłowej rewitalizacji części Starego Miasta.

3.2. Zastrzeżenia konserwatorskie w zakresie układu i planu miasta Tuczno

3.2.1. Zachowanie w niezmienionej formie przestrzennej rozplanowania ulic i placów o znaczeniu ponadregionalnym i miejskim. Jednocześnie zaleca się zachowanie przekroi i szerokości ulic wraz z dawnymi liniami rozgraniczającymi. Zapis ten obejmuje:

- a) ulice: Konopnickiej, Mickiewicza, Wolności (w granicach wpisu do rejestru), jako wyznacznik głównej osi kompozycyjnej miasta, spełniających funkcję współczesnej arterii przelotowej. Akceptuje się istniejące już wyoblenie ulicy Konopnickiej na stryku z Mickiewicza, jako niezbędny wymóg rozwiązania współczesnej logistyki;
- b) konieczność utrzymania trzech ulic o charakterze i funkcji gospodarczej, jako przykład rozwiązania stosowanego w miastach o wiodącej funkcji rolniczej. Dotyczy to:

¹⁵⁵ Park zamkowy nr 556 (stary 566), data wpisu 26.10.1987, WKZ-5340/Dec-12/87

¹⁵⁶ Kościół nr 556 (stary 566), data wpisu 26.10.1987, WKZ-5340/Dec-12/; cmentarz przykościelny wraz z kaplicą cmentarną nr 692 (stary 554), data wpisu 04.04.1990, WKZ-5340/Dec-38/90

- b/1 ulicy Wąskiej w całym jej biegu, z możliwością wykorzystania jej na dojazd do zapleczy posesji tworzących zabudowę wschodniej pierzei ulicy Konopnickiej, a jednocześnie pozwalającej na dojazd do współczesnych realizacji powstających w głębi terenu wyznaczonego ulicami: Wąską, 1-go Maja, Pocztową;
- b/2 konieczności odtworzenia uliczki gospodarczej w bloku urbanistycznym wyznaczonym ulicami: Ogrodową, Zamkową, Mickiewicza, Konopnickiej,
- b/3 konieczności utrzymania uliczki gospodarczej w bloku urbanistycznym wyznaczonym ulicami: Zamkową, 1-go Maja, Konopnickiej, Zygmunta Augusta. Ulice gospodarcze winny zachować naturalną utwardzoną nawierzchnię ziemną, ewentualnie otrzymać nawierzchnię brukowaną;
- c) zachowanie ryнку staromiejskiego w całym swym obszarze, jako głównego placu staromiejskiego, który bezwzględnie musi zachować brukowaną nawierzchnię placu i sąsiadujących z nim ulic (poza ulicą Konopnickiej). Ponadto dla rynku zaleca się odtworzenie (w innym materiale trwałym) awersów murów nieistniejącego już kościoła ewangelickiego wraz z zarysem jego parkanu;
- d) ulicy Zamkowej w całym jej biegu, jako drugiej osi kompozycyjnej miasta, prowadzonej równoległe do głównego traktu, a wiążącej między sobą ważne elementy przestrzenne miasta: zamek, zespół kościelno-cmentarny, rynek staromiejski i widokowo zespół cmentarny (choleryczny) zamykający tę ulicę.

3.2.2. Konieczność zachowania rozplanowania pozostałych ulic miejskich w niezminionej formie. Jednocześnie zaleca się zachowanie przekroi i szerokości tych ulic oraz dawnych ich linii rozgraniczających. Zapis ten obejmuje (poza wymienionymi powyżej) ulice w przestrzeni objętej aktualnym wpisem do rejestru zabytków: Klasztorną, Kościuszki, Krótką, Mickiewicza, Młyńską, Moniuszki, Ogrodową, 1-go Maja, Rybacką, Zygmunta Augusta.

3.2.3. Zaleca się zachowanie oryginalnych brukowanych nawierzchni ulic: Mickiewicza (na odcinku od Konopnickiej do Klasztornej), Młyńskiej, Moniuszki, 1-go Maja (na odcinku od Moniuszki do Konopnickiej), Ogrodowej, Zamkowej, Zygmunta Augusta wraz z przestrzenią całego rynku staromiejskiego.

3.2.4. W wyjątkowych, szczególnie uzasadnionych przypadkach dopuszcza się modyfikację, również w zakresie przekroi ulic (na krótkich ich odcinkach). Zgodę na powyższe

prace wydaje Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, po zasięgnięciu opinii specjalistów. Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków może również zalecić wykonanie opracowań specjalistycznych lub ich weryfikację, wykonaną przez odpowiednio przygotowanego eksperta lub ich zespół.

3.2.5. Zaleca się bezwzględne odtworzenie historycznych podziałów własnościowych według stanu z 1939 r., naniesionych graficznie na planszy wniosków konserwatorskich. Zapis ten obejmuje poniżej wymienione bloki urbanistyczne lub pierzeje ulic:

- a) narożnik ulic Konopnickiej i Zygmunta Augusta;
- b) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Młyńską i Zamkową;
- c) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Zamkową, 1-go Maja, Konopnickiej, Zygmunta Augusta, z koniecznością utrzymania brukowanej uliczki gospodarczej (pkt.3.1.2.b/2) oraz odstępstwem od obowiązującej – historycznej linii zabudowy fragmentu pierzei zachodniej ulicy Konopnickiej (pkt.3.2.7.b.);
- d) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Moniuszki, Ogrodową, Zamkowa, 1-go Maja;
- e) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Moniuszki, Kościuszki, Zamkowa, Ogrodowa;
- f) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Zamkową, Mickiewicza, Konopnickiej, Ogrodową z koniecznością odtworzenia uliczki gospodarczej (pkt.3.1.2.b/2) oraz odstępstwem od obowiązującej – historycznej linii zabudowy fragmentu pierzei zachodniej ulicy Konopnickiej (pkt.3.2.7.b);
- g) pierzeja wschodnia ulicy Konopnickiej na północ od ulicy 1-go Maja, z akceptacją wyoblenia narożnika ulic Konopnickiej–Mickiewicza (pkt.3.2.1.a.) oraz z odstępstwami od obowiązującej -historycznej linii zabudowy wschodniej pierzei ulicy Konopnickiej (pkt.3.2.7.b.), z dopuszczeniem dojazdów do posesji od strony ulicy Wąskiej (pkt.3.2.1.b/1.).

3.2.6. Zaleca się konieczność utrzymania historycznych linii zabudowy we wszystkich blokach urbanistycznych objętych ochroną konserwatorską, z wyłączeniem odstępstw (3.2.7 a/1. a/2, 3.2.7.b/1, b/2, b/3).

3.2.7. Obciążenie i uciążliwość ruchu prowadzonego ulicą Konopnickiej wymusza wprowadzenie odstępstw od utrzymania obowiązujących historycznych linii zabudowy. Odstępstwa i korekty wprowadza się dla linii zabudowy:

a) wschodniej pierzei ulicy Konopnickiej, ustalając:

- a/1. nieprzekraczalną i obowiązującą linię zabudowy działki 100/1, podporządkowanej linii zabudowy utworzonej przez budynek przy ul. Konopnickiej nr 31, przy czym przy realizacjach przy ulicy Konopnickiej nr 33-35 należy wprowadzić rozwiązania tworzące zwartą linię, mające na celu złagodzenie zaistniałych nieprawidłowości przestrzennych (np. cięte szpalery zieleni, murowane parkany);
- a/2. począwszy od ulicy 1-go Maja w kierunku północnym, wyznacza nieprzekraczalną i obowiązującą linię zabudowy o trzy metry w głąb działek, począwszy od linii regulacyjnej;

b) zachodniej pierzei ulicy Konopnickiej, ustalając:

- b/1. nieprzekraczalną i obowiązującą linię zabudowy ulicy Konopnickiej na odcinku pomiędzy ulicą Zygmunta Augusta a rynkiem staromiejskim wyznacza się o dwa metry w głąb działek, począwszy od linii regulacyjnej;
- b/2. nieprzekraczalną i obowiązującą linię zabudowy ulicy Konopnickiej na odcinku pomiędzy rynkiem staromiejskim a ulicą Mickiewicza wyznacza się o dwa metry w głąb działek, począwszy od linii regulacyjnej;
- b/3. dopuszcza się do przesunięcia nieprzekraczalnej i obowiązującej linii zabudowy ulicy Konopnickiej na odcinku od ulicy Zygmunta Augusta w kierunku południowym aż do istniejących budynków przy ul. Konopnickiej nr 30-32, maksymalnie o dwa metry w głąb działek, począwszy od linii regulacyjnej.

3.3. Zastrzeżenia konserwatorskie w zakresie zabudowy i funkcji

3.3.1. Konieczność zachowania kompleksu pałacowo-parkowego wraz z fragmentami kamiennych murów obwodowych prowadzonych po linii posesji. Zespół uwzględniony graficznie na planszy wniosków konserwatorskich.

3.3.2. Konieczność zachowania zespołu kościelno-cmentarnego wraz z kościołem, kostnicą, murem obwodowym i jego elementami (bramą i furta) oraz istniejącymi przy-

kładami zieleni wysokiej. Zespół uwzględniony graficznie na planszy wniosków konserwatorskich.

3.3.3. Konieczność zachowania zabudowy historycznej uwzględnionej w rejestrach bądź w ewidencji zabytków. Zapis ten poza powyżej wymienionymi dwoma zespołami (pkt.3.3.1; 3.3.2.) obejmuje kompleks mieszkalno-gospodarczy młyna zlokalizowanego przy ulicy Młyńskiej nr 12 oraz zespół dawnego folwarku pańskiego. Obiekty uwzględniono graficznie na planszy wniosków konserwatorskich (w wyłączeniem folwarku).

3.3.4. Zaleca się utrzymanie pozostałej zabudowy dawnej figurującej w spisach konserwatorskich bądź gminnych oraz pozostających poza spisami, jako przykłady posiadające znaczenie historyczne i estetyczne w skali lokalnej miasta, tym bardziej, że w Tucznie zachowana jest niewielka liczba oryginalnej – historycznej substancji budowlanej.

3.3.5. Wymagana jest restauracja obiektów zabytkowych i dawnych. Jednocześnie dopuszcza się ich modernizację oraz wprowadzenie wszystkich niezbędnych mediów i technicznego wyposażenia budynku. Zakres prac modernizacyjnych w obiektach uwzględnionych w rejestrach oraz ewidencjach należy uzgodnić i uzyskać akceptację Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatorem Zabytków w Szczecinie.

3.3.6. Dopuszcza się realizację nowej zabudowy plombowej, wykonanej według indywidualnych projektów, o charakterze i wysokości zbliżonej do historycznych przekazów; dopuszcza się modyfikację wysokości nowej zabudowy wraz z możliwością wykorzystania połaci dachowych na cele użytkowe, jednak bez realizacji lukarn dwuspadowych (dopuszcza się wykonanie lukarn szczytowych oraz doświetlenie poddaszy oknami połaciowymi). W tym celu zaleca się przeanalizowanie cech zachowanej dawnej architektury lokalnej i włączenie uzyskanych wyników do nowych propozycji projektowych. Wszystkie tereny wskazane pod zabudowę plombową winny otrzymać indywidualnie opracowane warunki zabudowy uwzględniające wszystkie zastrzeżenia konserwatorskie.

3.3.7. Tereny wskazane (poniżej) pod zabudowę plombową z obszaru staromiejskiego, po uwzględnieniu zastrzeżeń wynikających z punktu 3.3.6., powinny uwzględniać poniżej podane warunki konserwatorskie:

- a) zwarta parterowa zabudowa narożnika ulic Konopnickiej i Zygmunta Augusta, wysokie ceramiczne dachy, kalenice równoległe do ulic, z koniecznością odtworzenia narożnika ulic Konopnickiej i Zygmunta Augusta i z możliwością przesunięcia linii zabudowy ul. Konopnickiej jak w punkcie 3.2.7.b/1;
- b) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Młyńska i Zamkowa; parterowa, zwarta zabudowa obrzeżna, z wyraźnym podkreśleniem w elewacjach poszczególnych budynków wynikających z podziałów własnościowych, z koniecznością odtworzenia obydwu narożników ulic;
- c) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Zamkową, 1-go Maja, Konopnickiej, Zygmunta Augusta, z koniecznością utrzymania brukowanej uliczki gospodarczej (pkt.3.2.1.b/3), odstępstwem jak w pkt. 3.2.7.b z zabudową obrzeżna, z wyraźnym podkreśleniem w elewacjach poszczególnych budynków wynikających z podziałów własnościowych:
 - c/1) przy ul. 1-go Maja (dawny rynek) zwarta, dwukondygnacyjna, z koniecznością odtworzenia narożnika przy ul. Konopnickiej;
 - c/2) przy ul. Konopnickiej, z odstępstwem jak w pkt.3.2.7.b/1, koniecznością odtworzenia narożnika ulicy Konopnickiej i Zygmunta Augusta, z kalenicami do obydwu ulic i z zabudową zwartą dwukondygnacyjną;
 - c/3) pierzeja, północna ul. Zygmunta Augusta z zabudową parterową, zwartą tworzącą pierzeję, z dachami ceramicznymi równoległymi do ulicy, z możliwością rozwiązania dwukondygnacyjnego w narożniku z ulicą Konopnickiej;
 - c/4) budynek na działce 84/3 przy ul. Zamkowej, winien nawiązywać wysokością do historycznego budynku zachowanego na działce sąsiedniej (Zamkowa nr 6), kalenica równoległa do ulicy Zamkowej;
- d) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Moniuszki, Ogrodową, Zamkową, 1-go Maja, zwarta zabudowa obrzeżna parterowa lub dwukondygnacyjna, z wyraźnym podkreśleniem w elewacjach poszczególnych budynków wynikających z historycznego podziału własnościowego, z koniecznością odtworzenia obydwu narożników ulic. Od strony ul. Zamkowej wymagana jest zabudowa dwukondygnacyjna;

- e) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Moniuszki, Kościuszki, Zamkowa, Ogrodowa parterowa lub dwukondygnacyjna, zwarta zabudowa obrzeżna, z wyraźnym podkreśleniem w elewacjach poszczególnych budynków wynikających z podziałów własnościowych, z koniecznością prowadzenia frontów domów zgodnie z planszą wytycznych konserwatorskich;
- f) blok urbanistyczny wyznaczony ulicami: Zamkowa, Mickiewicza, Konopnickiej, Ogrodowa z koniecznością utrzymania brukowanej uliczki gospodarczej (pkt. 3.2.1.b/2), odstępstwem jak w punkcie 3.2.7.b/2 z zabudową zwartą obrzeżną, parterową lub dwukondygnacyjną, z koniecznością odtworzenia pierzei przyrynkowej, z wyraźnym podkreśleniem w elewacjach poszczególnych budynków wynikających z historycznych podziałów własnościowych, z koniecznością prowadzenia kalenic dachów równoległe do ulicy Moniuszki i Konopnickiej;
- g) pierzeja wschodnia ulicy Konopnickiej na północ od ulicy 1-go Maja, z odstępstwami wynikającymi z punktu 3.2.7.a/2, zabudową zwartą obrzeżną, parterową lub dwukondygnacyjną, z wyraźnym podkreśleniem w elewacjach poszczególnych budynków wynikających z historycznych podziałów własnościowych, z koniecznością prowadzenia kalenic dachów równoległe do ulicy Konopnickiej.

Wykonanie tej zabudowy plombowej uzasadnia się koniecznością przywrócenia realizacji kubaturowych w systemie zwartym, dostosowanej do dawnej architektury miasta, z koniecznością bezwzględnego uszanowania historycznej linii zabudowy (poza pkt.3.2.7.a i b) i z możliwością wprowadzenia usług w partery tych domów. Na terenach wymienionych powyżej przed przystąpieniem do wykonawstwa wymagane są badania archeologiczne uściślające przebieg pierwotnych linii regulacyjnych.

Nową zabudowę plombową rozwiązywać należy według indywidualnych współczesnych projektów, posiadających jednak elementy upodobnienia w postaci:

- elementów nawiązujących do cech lokalnej architektury historycznej,
- szerokości frontów domów powtarzających dawną historyczną parcelację miasta, lub podkreślających w elewacjach frontowych dawne podziały,
- zróżnicowanej w zależności od lokalizacji wysokości zabudowy wynoszącej od 1,5 – 2,5 kondygnacji,
- konieczności wprowadzenia ceramicznych dachów w układzie kalenicowym w stosunku do osi ulicy (również w narożnikach ulic).

Projekty te powinny posiadać elementy zróżnicowania, w postaci:

- zróżnicowania do jednego metra wysokości gzymsu wieńczącego;
- zróżnicowania wykroi i wysokości lukarn (nie dopuszcza się wykonywania lukarn z dachami dwuspadowymi w układzie szczytowym względem rogi);
- zróżnicowania stolarki okien i drzwi wejściowych;
- zróżnicowania opracowania wejść do budynków.

Tereny wyznaczone pod zabudowę plombową oznaczone zostały graficznie na planszy wniosków konserwatorskich.

3.3.8. Wszelka działalność projektowa, budowlana i realizacyjna, prowadzona w strefie ochrony konserwatorskiej winna uzyskać aprobatę władz konserwatorskich. Jednocześnie zastrzegamy konieczność zgłaszania wszelkich znalezisk przy prowadzonych pracach ziemno-fundamentowych.

3.3.9. Program funkcjonalny dla terenów wpisanych do rejestru zabytków wynikający z historii, predysponuje do zachowania funkcji mieszkalno-usługowej z wiodącym kierunkiem na turystykę.

3.3.10. Wnioskuje się aby dla przestrzeni Tuczna ujętej wpisem do rejestru zabytków obowiązywał bezwzględny zakaz wznoszenia realizacji współczesnych nakrytych stropodachami o małym koncie nachylenia. Dla części istniejących już tak rozwiązanych realizacji jednorodzinnych (dysharmonizujących) wskazane jest złagodzenie nieprawidłowości poprzez doprojektowanie i realizację wysokich dachów ceramicznych.

3.4. Wytyczne konserwatorskie w zakresie archeologii

3.4.1. Całą przestrzeń w granicach administracyjnych miasta wyznacza się jako obszary eksploracji archeologicznej, które wymagają:

- a) bezzwłocznego zgłaszania znalezisk do Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie;
- b) w strefie zainteresowań konserwatorskich prowadzenia wszelkiej działalności inwestycyjnej i budowlanej pod nadzorem archeologiczno-konserwatorskim;

- c) wstrzymania wszelkich prac w przypadku stwierdzenia reliktyw archeologicznych. W powyższym przypadku znalezisko należy zgłosić w Urzędzie Konserwatorskim, a teren zabezpieczyć; wyniki badań będą decydować o możliwości kontynuacji prac, lub o całkowitym ich wstrzymaniu.

3.4.2. Przy pracach projektowo-ziemnych prowadzonych w przestrzeni staromiejskiej, wymagane jest przeprowadzenie badań archeologicznych uściślających przebieg pierwotnych linii regulacyjnych. Bez określenia tych, nie mogą być wykonywane prace realizacyjne na terenie Starego Miasta.

3.4.3. Wykorzystanie staromiejskiego rynku na ekspozycję reliktyw zachowanych po kościele ewangelickim, prace można przeprowadzić jedynie po wykonaniu badań archeologicznych, obejmujących obszar nieistniejącego kościoła ewangelickiego wraz z jego parkanem. Sugerujemy jednak odsłonięcie w formie trwałej ekspozycji zabezpieczonych awersów murów tej świątyni, lub zaakcentowanie jej rzutu odmienną wykładziną wprowadzoną w płytę rynku. Proponuje się zachowanie przykładów zieleni wysokiej, otaczającej kiedyś ten obiekt.

3.4.4. Poza rutynowymi badaniami archeologicznymi oczekuje się odpowiedzi w zakresie wypowiedzenia się w sprawie:

- genezy miasta wraz ze wskazaniem miejsca lokalizacji ewentualnego grodu;
- ewentualnego istnienia średniowiecznych obwarowań i materiałów z jakich ewentualnie były zrealizowane, względnie wskazania miejsca lokalizacji ewentualnych bram (lub bramy) ewentualnie innych zamknięć ograniczających przestrzeń średniowiecznego zespołu.

3.5. Wskazania konserwatorskie w zakresie krajobrazu, ekspozycji i zieleni

Centrum założenia przestrzennego Tuczna, mimo wyburzeń, pozostaje w dalszym ciągu zespół staromiejski w akcentami wysokościowymi, stanowiącymi dominanty architektoniczne (zamek, kościół). Z biegiem czasu dołączyła do nich współczesna bryła zajazdu Dąbrówka oraz kompleks budynków czterokondygnacyjnych zlokalizowanych przy ulicy Wolności. Najlepsze miejsc do ekspozycji zespołu miejskiego znajduje się na wysokim wyniesieniu zlokalizowanym do strony południowo-zachodniej jeziora Zamko-

wego, poniżej Góry św. Jerzego. Miejsce to pozwala na oglądanie dużej części Tuczna zazielenionego w partii przyramkowej i cmentarzy (ul. Gdańska).

Inne miejsce krajobrazowe znajduje się przy wschodnim brzegu jeziora Zamkowego. W zależności od miejsca ekspozycji zmienia się kąt i panorama miasta, jednak obejmuje obszar począwszy od wysokiej widokowej skarpy (południowo-zachodnia część brzegu), poprzez zabudowę zlokalizowaną u podnóża Góry św. Jerzego, teren zamkowy, zespół staromiejski, aż do lasów zlokalizowanych po południowo-zachodniej stronie ulicy Stanisława Staszica. W odniesieniu do wymienionego powyżej miejsca ekspozycji, niski brzeg jeziora pozwala na oglądanie panoramy z wysokości oczu każdego oglądającego. Wszystkie inne miejsca widokowe, głównie w szerokości światła arterii komunikacyjnych, pozwalają na ekspozycję w bardzo wąskim zakresie.

3.5.1. Ochroną krajobrazu objęto wszystkie zespoły cmentarne (funkcjonujące i nieczynne) zlokalizowane w granicach administracyjnych miasta, jako miejsca kultu.

3.5.2 Ochroną krajobrazu należy objąć teren dawnego rozlewiska bezpośrednio przylegającego do zachodniej strony cmentarz dwuwyznaniowego (ewangelickiego), wraz z lasami rozciągającymi się po wschodniej stronie miasta.

3.5.3. Wnioskuje się o wyłączenie spod zabudowy terenu najdogodniejszej ekspozycji dla miasta, zlokalizowanej na wzgórzu morenowym rozciągającym się po południowo-zachodniej stronie jeziora Zamkowego.

3.5.4. Zaleca się konieczność uszanowania wszystkich zespołów cmentarnych, dawnych i nadal działających, oraz terenów pocmentarnych, w obszarze administracyjnym miasta. Zapis dotyczy cmentarzy: żydowskiego, cholerycznego, ewangelickiego (nieistniejącego, ul. Gdańska), części ewangelickiej wydzielonej z cmentarza komunalnego, nieistniejącego katolickiego (działka 316/3 przy ul. Mickiewicza). Cmentarz choleryczny wymaga specjalnych działań porządkowych; przy ulicy Mickiewicza opracowania dokumentacji i wpisu do rejestru zabytków.

3.5.5. Wnioskuje się o skreślenie z ewidencji zabytków obiektu określonego jako „cmentarz III”. Zieleni wysoka porastająca Górę św. Jerzego może być rezultatem pla-

nowych nasadzeń; nigdy jednak w tym miejscu nie było zespołu cmentarnego, a istniejąca na polanie kapliczka wzniesiona została jako kapliczka wotywna.

3.6. Inne zalecenia konserwatorskie

3.6.1. Dla posesji zajmowanej przez zajazd Dąbrówka zaleca się poprowadzenie wzdłuż północnej granicy terenu (od strony ul. Mickiewicza) muru lub innego ograniczenia (np. szpaleru zieleni ciętej) w celu złagodzenia dysharmonii przestrzennej i ekspozycyjnej, wynikającej z nieprawidłowej lokalizacji obiektu i przerysowaniu kubatury obiektu, mającego również na celu na celu odtworzenie urbanistycznego wnętrza i szerokości ulicy Mickiewicza.

3.6.2. Wnioskuje się o dokonanie wpisu do ewidencji zabytków Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pozostałości po zespole stodołnym zlokalizowanym przy ulicy Leśnej, jako zachowanego reliktu miasta świadczącego o rolniczych funkcjach miasta.

3.6.3. Wnioskuje się o wpisanie do ewidencji zabytków Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków budynku mieszkalnego zlokalizowanego przy ul. Świerczewskiego nr 15, jako jedynej nieprzekształconej dotychczas realizacji mieszkalnej, szerokofrontowej, posiadającej jeszcze zachowaną ścianę szczytową wykonaną w konstrukcji szachulcowej. Wniosek o wpisanie do ewidencji wraz z uzasadnieniem podany zostanie poniżej.

3.6.4. Wnioskujemy o zachowanie kapliczek figurujących w rejestrze i spisach zabytków lub pozostających poza nimi, a zlokalizowanych w różnych punktach miasta:

- kapliczki wotywny na Górze św. Jerzego;
- kapliczki słupowej na cmentarzu cholerycznym;
- kapliczki wotywny na terenie pocmentarnym przy ul. Mickiewicza;
- kapliczki słupowej w rozjeździe dróg przy ul. Klasztornej;
- kapliczki słupowej w rozjeździe dróg polnych przy ul. Zamkowej;
- figury na kolumnie przy ul. Wolności;
- figury św. Jonasza, w rozjeździe dróg polnych.

3.6.5. Wnioskuje się o wprowadzenie szpalerów zieleni ciętej mającej na celu odtworzenie linii regulacyjnej zabudowy i ewentualne przysłonięcie dysharmonizującej zabudowy współczesnej. Dotyczy to:

- posesji przy ulicy 1-go Maja nr 2, 9, 14, 19a;
- posesji przy ulicy Moniuszki nr 2, 3;
- posesji przy ulicy Ogrodowej nr 3, 5;
- posesji przy ulicy Mickiewicza (działka 317/6 i 317/7).

Zapis ten posiada oznaczenie graficzne na planszy wniosków konserwatorskich. Zaleca się przeprowadzenie działań mających na celu wyeksponowanie powyżej wymienionych kapliczek.

3.6.6. Wnioskuje się o wykonanie szczegółowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta, honorującego określone obecnie wytyczne konserwatorskie.

4. Wnioski o wpisanie obiektów do ewidencji zabytków

4.1. Zespół stodołny

Zespół stodołny zlokalizowany w zabudowie zwartej, poprzecinanej miedzuchami, istniejący w północnej pierzei ulicy Leśnej.

Obiekty wykonane są z nietynkowanej cegły, nakryte ceramicznymi dachami dwuspadowymi, z kalenicami równoległymi do ulicy. Na osi każdej stodoły umieszczone dwuskrzydłowe wieże. Elewacje zakończone są ceglanymi gzymsami, wykonanymi z cegły ustawionej na sztorc. W elewacji umieszczono szpary wentylacyjne.

Zespół wykonany od jednego rzutu pochodzi z końca XIX w. (z około 1985 r.). Przypuszczalnie powstał w chwili likwidacji zespołu stodół zlokalizowanego wcześniej przy bezpośrednim wylocie z miasta, na styku ulic Wolności – Świerczewskiego, w chwili przejścia tych terenów pod urbanizację miasta. Z trzech wcześniejszych zespołów (obustronne obudowanie przedłużenia Zamkowej; luźne skupisko przy ulicy Rzeczej; u wylotu Wolności – Świerczewskiego), stanowi obecnie jedyny przykład takich realizacji przemawiających za rolniczym charakterem Tuczna.

4.2. Dom mieszkalny

Dom mieszkalny przy ulicy Świerczewskiego 15; parterowy, wzniesiony na odsadzonym cokole, wykonany jest w konstrukcji mieszanej, z dwuspadowym dachem ceramicznym i kalenicą równoległą do ulicy. Wschodnia elewacja szczytowa jest nietynkowana, wykonana w konstrukcji szachulcowej, z wypełnieniem z czerwonej cegły. Elewacja frontowa jest pięcioosiowa z drzwiami wejściowymi na osi i dodatkową bramą przejazdową prowadzącą na zaplecze posesji. Na osi założenia występuje pseudoryzalit z wejściem głównym, ujęty z boków pilasterkami, na których oparto profilowany gierzowany gzyms opasujący elewację. Okna wsparte na profilowanych podokiennikach. Profilowany gzyms wieńczący.

Obiekt pochodzący z około 1900 r., nieprzekształcony, stanowiący dobry przykład dawnej zabudowy miasteczka, z przypuszczalnie przebudowaną już elewacją frontową.

5. Wykaz obiektów zabytkowych figurujących w spisach wraz z ich skróconą charakterystyką

Przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków podano pierwotny i aktualny numer pod którym zabytek został wpisany do rejestru. W przypadku trudności w dokładnym podaniu danych adresowych, w poniżej podanych zestawieniach zapisano aktualny numer działki siedliskowej, zgodny z mapą wykonaną w skali 1:1000 (Tuczno-Miasto 321704_4, obręb Tuczno 108 0108, 109 0109).

5. 1. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru zabytków Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie, z ternu miasta Tuczno

- **cmentarz komunalny przy ulicy Gdańskiej**, nr 683 (stary 693), data wpisu 04.04.1990 r., WKZ-5340/Dec-39/90., zlokalizowany na zapleczu działek po wschodniej stronie pierzei ulicy Wolności, pomiędzy ulicami: Leśną od północy i Gdańską od południa. Wschodnią jego granicę wyznacza las komunalny. Jeszcze w 1988 r. cmentarz ten posiadał dwie części: od strony południowej istniała nie użytkowana od II wojny światowej enklawa zespołu ewangelickiego (z napisami niemieckimi), z osią kompozycji stanowiącą aleję główną (obecnie teren całkowicie zniwelowany); od strony północnej część aktualnie użytkowana (katolicka), podporządkowana kompozycyjnie głównej alei obsadzonej kasztanowcami.
- **park dworski**, nr 556 (stary 566), data wpisu 26.10.1987 r., WKZ-5340/Dec-12/87 zlokalizowany na południe od Starego Miasta w obszarze terenu zamkowego. W głównym zrębie zlokalizowany poniżej rzeczki Runicy, przy czym drzewostan parkowy porasta cały teren zamkowy, łącząc się z lasami i zielenią pocmentarną cmentarza żydowskiego.

- **kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP**, nr 53 (stary 554), data wpisu 26.09.1954 r., KI-KII-2/15/54; (działka 61), zlokalizowany w południowo-zachodniej części Starego Miasta, po przekątnej od staromiejskiego rynku, na północny-zachód od zamku; orientowany, z wieżą od strony zachodniej. Wzniesiony w 1660 roku przez Krzysztofa de Wedel-Tuczyńskiego w stylu gotyckim, z wieżą krytą barokowymi hełmami. We wnętrzu rodzinny grobowiec rodu de Wedel-Tuczyńskich.
- **cmentarz przykościelny**, nr 692 (stary 554), data wpisu 04.04.1990 r., WKZ-5340/Dec-38/90 (działka 61). Najwcześniej potwierdzony zespół cmentarny, od średniowiecza otoczony własnym ceglany murem, z bramą przy wejściu głównym prowadzącą na teren kościelno-cmentarny. Murowana brama z drugiej połowy XVIII wieku; mur prowadzony po oryginalnej linii pierwotnego ogrodzenia. Zachowana wolnostojąca kaplica cmentarna pochodząca z końca XVIII wieku.
- **cmentarz żydowski**, ul. Młyńska, nr 695, data wpisu 08.05.1990 r., WKZ-5340/Dec-41/90 Zlokalizowany na północ od majątku zamkowego (pańskiego) i na wschód od Stawu Zamkowego, na wysokim wyniesieniu morenowym, rozciągającym się pomiędzy drogą wlotową z Człopy a brzegami jeziora Tuczo. Obecnie nieczytelne założenie przestrzenne, z zielenią wysoką włączoną w tereny leśne. W 1988 roku istniały jeszcze stele oraz macewy.
- **cmentarz choleryczny**, kapliczka, nr 696 (stary 684), data wpisu 08.05.1990 r., WKZ-5340/Dec-42/90 zlokalizowany w linii prostej ulicy Zamkowej, na północ od Starego Miasta, w rozjeździe dróg polnych, na lekkim wyniesieniu terenu. Aktualnie układ nieczytelny; zachowana ceglana kapliczka słupowa, wotywna pochodząca z połowy XIX wieku. Zespół fatalnie zaniedbany; nieczytelne założenie przestrzenne. Brak jakichkolwiek działań pielęgnacyjnych przy samoistnie rozrośniętej zieleni i chaszczach.
- **kapliczka na wzgórzu św. Jerzego**, nr 694, data wpisu 04.04.1990 r., WKZ-5340/Dec-40/90 Wotywna, wzniesiona najprawdopodobniej po 1863 r.

W najwyższym punkcie zazielenionego wzgórza św. Jerzego istnieje murowana kapliczka o cechach neogotyckich, z czterema przyporami i niszą przesklepioną ostrołucznie. W niszy umieszczono krucyfiks stojący na postumencie, całkowicie wypełniający wnękę. Jest drugą, znaną realizacją powstałą w tym miejscu.

- **zamek**, nr 32 (stary 566), data wpisu 01.12.1954 r., KI-KII-3/37/54. Działka 54/2), zamek rodziny de Wedl-Tuczyńskich, zlokalizowany na południe od Starego Miasta, na wysokim wyniesieniu morenowym, wykorzystującym naturalne przewężenie terenu ukształtowane pomiędzy jeziorami Zamkowym i Tuczo. Należy do nielicznych zachowanych dawnych zamków rycerskich lokalizowanych na terenie Pomorza, sprzężonych z prywatnym miastem szlacheckim, które stanowiło dla niego zaplecze usługowo-rolnicze.
- **teren Starego Miasta**, nr 599, data wpisu 17.05.1989 r., WKZ-5340/Dec-5/89 Układ Starego Miasta w Tuczo stanowi wartość historycznego rozplanowania, przeniesionego od czasów średniowiecza do lat współczesnych, z zaistniałymi w międzyczasie niewielkimi rozszerzeniami i modyfikacjami, pozwalającymi na powiązanie w linii prostej najważniejszych wewnątrz urbanistycznych zespołu (zamek, kościół, rynek) Jest przykładem średniowiecznego rozplanowania zespołu miejskiego, doskonale wykorzystującego naturalne walory topograficzne terenu, sprzężonego z siedzibą feudała, dla którego stanowił zaplecze usługowo-rolnicze. Na wymienionym poniżej terenie obowiązuje zachowanie rozplanowania ulic wraz z ich historycznymi liniami regulacyjnymi oraz historycznymi liniami zabudowy.
Teren chroniony wyznaczają ulice: Klasztorna (aż do numeru domu nr 14), Kościuszki, Konopnickiej (począwszy od brzegu jeziora Zamkowego, Krótką, 1-go Maja (na odcinku od ulicy Pocztovej), Mickiewicza, Młyńską (począwszy od młyna gospodarczego), Moniuszki, Ogrodową, Pocztową, Podgórną, Rybacką, Rynek staromiejski, Świerczewskiego na odcinku od ulicy Zamkowej do ulicy Podgórnjej), Wąską, Zamkową, Zygmunta Augusta.

5.2. Wykaz zabytków wpisanych do ewidencji zabytków Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie, z ternu miasta Tuczno

- **cmentarz VI**; aktualnie nieistniejący, ewangelicki, zlokalizowany po południowej stronie ulicy Gdańskiej, z drzewostanem włączonym w przestrzeń lasów komunalnych, potwierdzony kartografią historyczną jeszcze w pierwszych latach XX w. Obszar objęty ochroną bez możliwości prowadzenia inwestycji budowlanych.
- **cmentarz III** z kapliczką wotywną. Zespół zieleni zlokalizowany na górze św. Jerzego został błędnie zakwalifikowany jako cmentarz. Jest to zespół zieleni wysokiej porastającej wzgórze, z wydeptaną ścieżką prowadzącą na szczyt. Niewykluczone, że zieleń wysoka pochodzi z nasadzeń planowych wykonanych około trzeciej ćwierci XIX wieku, z czasu, kiedy w najwyższym miejscu wzniesienia postawiono istniejącą do dzisiaj kapliczkę wotywną. Kapliczka jest wpisana do rejestru zabytków, natomiast cmentarz należy wykreślić z ewidencji zabytków, ewentualnie zmienić zapis na zieleń chronioną –komponowaną.
- **młyn gospodarczy, ul. Młyńska**, zlokalizowany pomiędzy Stawem Zamkowym a jeziorem Tuczno, po zachodniej stronie ulicy Młyńskiej. Obecne budynki (młyn, budynek gospodarczy, budynek mieszkalny) pochodzą z końca XIX w. Od strony Stawu Zamkowego zachowane są urządzenia techniczne spiętrzające wodę. Funkcjonuje też przepławka. Geneza lokalizacji młynów w tym miejscu sięga czasów średniowiecznych.
- **zespół folwarczny**; zlokalizowany pomiędzy południowymi brzegami jeziora Tuczno, a drogą wjazdową z kierunku Człopy, na południowy-wschód od zamku; połączony drogą gospodarczą z młynem i miastem. Zespół budynków dawnego majątku dworskiego, usytuowany wokół majdanu gospodarczego, wykorzystującego dużą płaszczyznę płaskiego terenu.

5.3. Wykaz zabytków figurujących w gminnym spisie zabytków z ternu miasta Tuczo

Każda kolejna cyfra poniżej podanego rejestru odpowiada numerowi karty założonej dla obiektu w gminnym spisie zabytków. Karta gminnego spisu zabytków uwzględnia:

- dane adresowe,
- nazwę obiektu,
- przybliżony czas powstania obiektu,
- schematyczny planik pokazujący miejsce lokalizacji,
- jedną fotografię.

Czasami podano również materiał z którego obiekt został wykonany. Brak opisu obiektów.

Poniżej zamieszczono krótki opis obiektów według stanu zachowania zgodnego z wizją lokalną przeprowadzoną w Tuczo, w dniach 3-4 sierpnia 2012 r. Obiekty znajdujące się w strefie zainteresowań konserwatorskich, dodatkowo poddane najnowszym oględzinom zostały (w poniżej przytoczonym tekście) podkreślone linią ciągłą oraz zaakcentowane pogrubioną czcionką. W przypadku zmian lub przekształceń dokonanych pomiędzy inwentaryzacją z 1988 r., a aktualnymi badaniami, w tekście wymieniono wszystkie, możliwe do uchwycenia różnice w poszczególnych obiektach, zaistniałe pomiędzy latami 1988-2012. Obiekty nie podkreślone linią, nie zaakcentowane lub nieopisane, zlokalizowane są poza strefą obecnych badań i nie otrzymały zaktualizowanych opisów. W odniesieniu do nich posiłkować się należy zapisami zawartymi w *Studium* z 1988 r.

1. **Konopnickiej 43**, dom. Parterowy dom mieszkalny nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym z kalenicą równoległą do ulicy. W połaci dachowej trzyokienna nadbudowa tworząca drugą kondygnację mieszkalną, nakryta dachem pulpitowym ze spadkiem połaci w kierunku ulicy. Elewacja pięcioosiowa z zamurowanymi (po 1988- przed 2001 r.) drzwiami wejściowymi, w miejscu których umieszczono niewielkie prostokątne okno leżące. Stolarka dwóch okien czterodzielna ze ślaniem, dwóch kolejnych wymieniona na współczesną. Obiekt bez cech zabytkowych, pochodzący z około 1930 r.

2. Mickiewicza 22-24, dom. Budynek starej poczty. Dom dwukondygnacyjny, nietynkowany, usytuowany w narożniku ulicy Mickiewicza i Pocztowej. Nakryty dachem dwuspadowym o niskim kącie nachylenia połaci dachowych i papą. Do ulicy Pocztowej ustawiony szczytem; od ulicy Mickiewicza zakończony attyką rozczłonkowaną niewielkimi blendami zakończonymi łukami półokrągłymi. Wejście od ulicy Pocztowej. Elewacja od strony ulicy Mickiewicza 4-osiowa; okna z łukiem odcinkowym ujęte w proste opaski spięte kluczem. Ceglane parapetniki Nad pierwszym piętrzem umieszczono pas prostego fryzu, powyżej attyka. Obiekt z końca XIX w.

3. Wolności 99, dom
4. Wolności 101, dom
5. Dworcowa 3, dom
6. Dworcowa 4, dom
7. Dworcowa 5, dom
8. Dworcowa 6, dom

9. **1-go Maja 3**, dom. Parterowy dom mieszkalny z dwuspadowym dachem ceramicznym i kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 6-osiowa, z drzwiami wejściowymi przesuniętymi z osi w stronę wschodnią. Część okien wymieniona na współczesne; dwa zachowały proste opaski. Profilowany gzyms wieńczący. Obiekt bez cech zabytkowych, pochodzący z około 1910-1920 r.

10. **1-go Maja 5**, dom. Dom mieszkalny w zabudowie zwartej pierzei północnej ulicy, parterowy z dachem dwuspadowym i kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 4-osiowa, z drzwiami wejściowymi przesuniętymi z osi w kierunku wschodnim. Stolarka okienna współczesna, wymieniona po 1988 r. Prosty gzyms wieńczący. Obiekt z około 1910-1920 r.

11. **1-go maja 7**, dom. Parterowy dom mieszkalny w zwartej zabudowie północnej pierzei ulicy, nakryty dwuspadowym dachem ceramicznym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 5-osiowa, z dodatkową bramą przejazdową usytuowaną we wschodniej stronie budynku. Drzwi wejściowe na osi budynku. Otwory okienne z podokiennikami, w prostych opaskach; profilowany gzyms wieńczący. Stolarka

okienna wymieniona po 1988 roku na współczesną (dwa okna uchylne, dwudzielne; dwa okna podzielone szprosami na sześć płycin); wymieniona stolarka drzwi wejściowych; nowe pokrycie dachowe. Obiekt z około 1910-1920 r.

12. **1-go Maja 11**, dom. Parterowy dom mieszkalny na podmurówce kamiennej, zlokalizowany w narożniku ulic Pocztowej i 1-go Maja, z elewacją wychodzącą na ulicę 1-go Maja. Dom nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 4-osiowa, z drzwiami wejściowymi przesuniętymi z osi w kierunku wschodnim. Obiekt z około 1910-1920 r.

13. **1-go Maja 12**, dom. Parterowy obiekt mieszkalno-usługowy na wysokim cokole kamiennym (z odsadzka), zlokalizowany w pierzei południowej. Nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 5-osiowa z zamurowaną bramą przejazdową (od zachodniej strony). Czytelny jeszcze jest łuk odcinkowy zwieńczenia otworu bramnego. W zamurowanej części znajduje się „skup runa leśnego”. Okna wsparte na profilowanym gzymsie –podokienniku- prowadzonym przez całą długość elewacji. Drzwi wejściowe na osi; wejście poprzedzone trzema stopniami; całość lekko wysunięta do przodu. Przed 2012 r. wymieniono stolarkę okienną na współczesną, jednoramową; wykonano nowe pokrycie dachowe likwidując małą lukarnę umieszczoną kiedyś w dachu.
Obiekt pochodzący z lat 1900-1920 r.

14. **1-go Maja 17**, dom. Obiekt w zabudowie zwartej północnej pierzei ulicy, parterowy na wysokim cokole z odsadzką, nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym i kalenicą równoległą do ulicy. Mniej więcej w połowie budynku wzniesiono szczyt, którego dwuspadowe połacie dachowe znajdują się na wysokości gąsiorów dachu głównego. Elewacja budynku bardzo przekształcona. Zamurowano drzwi wejściowe poprzedzone schodkami, pozostawiając schodki oraz zachowując w miejscu pierwotnych drzwi wejściowych niewielkie leżące prostokątne okienko. Otwory okienne o różnych kształtach, ze współczesną stolarką. W trakcie wymiany okien zbito nadwieszane opaski okienne, zlikwidowano czterodzielną oryginalną stolarkę okienną.
Obiekt pochodzący z około 1900 r., bardzo przekształcony przed 2012 r.

15. **1-go Maja 18**, dom. Obiekt w zabudowie zwartej południowej pierzei ulicy. Dom parterowy z wysokim ceramicznym dachem i z kalenicą równoległą do ulicy. Pomiędzy 1988 a 2012 r. dokonano całkowitego przekształcenia obiektu, zmieniając charakter elewacji frontowej (pierwotnie 5-osiowy z drzwiami wejściowymi na osi), zmieniając ilość otworów okiennych na dwa, usuwając wszystkie podokienniki; w miejsce pierwotnego wejścia wstawiono prostokątne leżące okno, zabudowując dolne partie pierwotnego wejścia. Dom otrzymał nowe tynki oraz pokrycie dachowe. Obiekt bardzo mocno przekształcony, ze zmienionym charakterem elewacji, pochodzący z około 1930 r.
16. 1-go Maja 26, szkoła. Budynek dwukondygnacyjny, z dwunaczółkowym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. W połaci dachowej 7-osiowa nadbudowa (oryginalna) nakryta ceramicznym dachem pulpitowym. W przyziemiu (po schodach) wejście umieszczone w cofnięciu. Tutaj umieszczono drewniany ganek wsparty na czterech drewnianych okrągłych kolumnkach (słupach), niosących niewielki drewniany podcień. W narożnikach budynku ryzality, w których umieszczono po jednym czterodzielnym oknie. Drewniany profilowany gzyms. Obiekt sprzed 1939 r.
17. Fabryczna 1, dom z około 1910-1920 r.
18. **Mickiewicza 17**, dom. Obiekt zlokalizowany w narożniku ulic Mickiewicza i Podgórznej, w zabudowie zwartej, północnej pierzei ulicy Mickiewicza. Narożny, parterowy dom mieszkalny nakryty eternitem, z dachami dwuspadowymi i z kalenicami równoległymi do ulic; grab w narożniku ulic. Gąsiorzy i grab zastąpione opierzeniem z blachy. Budynek na odsadzonym cokole. Elewacja od strony ul. Mickiewicza niesymetryczna, 7-osiowa, przekształcona pomiędzy 1988-2012 r. (zlikwidowano wejście do budynku; drugie z narożnika). Elewacja od strony ul. Podgórznej 6-osiowa, w tym dwie blendy; pierwotne drzwi wejściowe zastąpiono oknem. Stolarka okienna różna, część wymieniona na współczesną. Obiekt bez cech stylowych, pochodzący z około 1910-1920 r.

19. **Mickiewicza 21**, dom. Parterowy dom mieszkalny w pierzei północnej ulicy Mickiewicza. Obiekt na wysokim cokole, nakryty dachem ceramicznym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 5-osiowa z drzwiami przesuniętymi z osi w stronę wschodnią elewacji. Okna z podokiennikami ujęte w proste opaski. Prosty gzyms wieńczący. Obiekt z około 1920 r.
20. **Młyńska 12**, dom. Obiekt mieszkalny zlokalizowany przy młynie gospodarczym, trójkondygnacyjny, z czerwonej nie tynkowanej cegły, nakryty dachem dwuspadowym o niskim kącie nachylenia połaci i papą, z kalenicą równoległą do ulicy. Od strony południowej dobudówka mieszcząca klatkę schodową prowadzącą na wyższą kondygnację. Obiekt z końca XIX w. – 1887 r.
21. **Młyńska 12**, młyn. Dwukondygnacyjny młyn gospodarczy z czerwonej nie tynkowanej cegły, nakryty dachem dwuspadowym o niskim kącie nachylenia i papą. Okna otrzymały współczesną stolarkę wraz ze szkleniem. Obiekt z końca XIX w. – 1887 r.
22. **Ogrodowa 7**. Szerokofrontowy, parterowy dom mieszkalny, nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja ośmioosiowa symetryczna, z dwoma wejściami (2 okna, drzwi, 2 okna, drzwi, 2 okna) Okna czterodzielne zakończone łukiem odcinkowym, z częściowo zachowaną oryginalną stolarką. Część okien przekształcono w prostokątne. Prosty gzyms wieńczący. Obiekt bez cech stylowych, z końca XIX w.
- Obiekt w złym stanie technicznym; bardzo zniszczone pokrycie dachowe, pozbawione w części gąsiorów i dachówek.
23. **Ogrodowa 11 – 9**. Domy w zabudowie zwartej zachodniej pierzei ulicy Ogrodowej, nakryte dachami dwuspadowymi, z kalenicami równoległymi do ulicy. Kalenice prowadzone na tej samej wysokości. Dom nr 11 jest przykryty eternitem; nr 9 dachówką. Każda z elewacji jest 5-osiowa, z drzwiami wejściowymi na osi. Zachowana oryginalna stolarka okien dwu- i czterodzielnych ze ślemieniem oraz stolarka drzwi wejściowych z nadświetlem.
- Pomiędzy 1988-2012 r. przeprowadzono remont budynku nr 11, w którym usunięto oryginalną stolarkę okien czterodzielnych, zastępując ją współczesnym rozwiąza-

niem, wypełnionym jedną płaszczyzną szklenia. Wymieniono stolarkę drzwiową; wykonano nowe tynki zewnętrzne. Obiekt z pocz. XX w. (około 1910 r.?)

24. **Pocztowa 1**, szkoła. Dwukondygnacyjny dom z nietynkowanej żółtej cegły, nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym z dwoma naczółkami i kalenicą równoległą do ulicy. Od strony północnej obiekt posiada trzyosiowy ryzalit zakończony ceglany szczytem schodkowym. Wejście umieszczone w parterze, przy ryzalicie. Elewacja parteru ośmioosiowa, na piętrze otrzymała dodatkową blendę. Okna Dwu i trój-skrzydłowe, zakończone łukiem odcinkowym. Elewację wieńczy ozdobny ceglany gzyms. Obiekt pochodzący z końca XIX w.
25. **Konopnickiej 43**, dom. Parterowy dom mieszkalny nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym z kalenicą równoległą do ulicy. W połaci dachowej trzyokienna nadbudowa tworząca drugą kondygnację mieszkalną, nakryta dachem pulpitowym ze spadkiem połaci w kierunku ulicy. Elewacja pięcioosiowa z zamurowanymi (po 1988- przed 2012 r.) drzwiami wejściowymi, w miejscu których umieszczono niewielkie prostokątne okno leżące. Stolarka dwóch okien czterodzielna ze ślemieniem, dwóch kolejnych wymieniona na współczesną. Obiekt bez cech zabytkowych, pochodzący z około 1930 r.
26. Mickiewicza 22-24, dom. Budynek starej poczty. Dom dwukondygnacyjny, nietynkowany, usytuowany w narożniku ulicy Mickiewicza i Pocztowej. Nakryty dachem dwuspadowym o niskim kącie nachylenia połaci dachowych i papą. Do ulicy Pocztowej ustawiony szczytem; od ulicy Mickiewicza zakończony attyką rozczłonkowaną niewielkimi blendami zakończonymi łukami półokrągłymi. Wejście od ulicy Pocztowej. Elewacja od strony ulicy Mickiewicza 4-osiowa; okna z łukiem odcinkowym ujęte w proste opaski spięte kluczem. Ceglane podokienniki. Nad pierwszym piętrzem umieszczono pas prostego fryzu, powyżej attyka. Obiekt z końca XIX w.
27. Wolności 99, dom
28. Wolności 101, dom
29. Dworcowa 3, dom
30. Dworcowa 4, dom

31. Dworcowa 5, dom
32. Dworcowa 6, dom
33. **1-go Maja 3**, dom. Parterowy dom mieszkalny z dwuspadowym dachem ceramicznym i kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 6-osiowa, z drzwiami wejściowymi przesuniętymi z osi w stronę wschodnią. Część okien wymieniona na współczesne; dwa zachowały proste opaski. Profilowany gzyms wieńczący. Obiekt bez cech zabytkowych, pochodzący z około 1910-1920 r.
34. **1-go Maja 5**, dom. Dom mieszkalny w zabudowie zwartej pierzei północnej ulicy, parterowy z dachem dwuspadowym i kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 4-osiowa, z drzwiami wejściowymi przesuniętymi z osi w kierunku wschodnim. Stolarka okienna współczesna, wymieniona po 1988 r. Prosty gzyms wieńczący. Obiekt z około 1910-1920 r.
35. **1-go maja 7**, dom. Parterowy dom mieszkalny w zwartej zabudowie północnej pierzei ulicy, nakryty dwuspadowym dachem ceramicznym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 5-osiowa, z dodatkową bramą przejazdową usytuowaną we wschodniej stronie budynku. Drzwi wejściowe na osi budynku. Otwory okienne z podokiennikami, w prostych opaskach; profilowany gzyms wieńczący. Stolarka okienna wymieniona po 1988 r. na współczesną (dwa okna uchylne, dwudzielne; dwa okna podzielone szprosami na sześć płyt); wymieniona stolarka drzwi wejściowych; nowe pokrycie dachowe. Obiekt z około 1910-1920 r.
36. **1-go Maja 11**, dom. Parterowy dom mieszkalny na podmurówce kamiennej, zlokalizowany w narożniku ulic Pocztovej i 1-go Maja, z elewacją wychodzącą na ulicę 1-go Maja. Dom nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 4-osiowa, z drzwiami wejściowymi przesuniętymi z osi w kierunku wschodnim. Obiekt z około 1910-1920 r.
37. **1-go Maja 12**, dom. Parterowy obiekt mieszkalno-usługowy na wysokim cokole kamiennym (z odsadzką), zlokalizowany w pierzei południowej. Nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 5-osiowa z

zamurowaną bramą przejazdową (od zachodniej strony). Czytelny jeszcze jest łuk odcinkowy zwieńczenia otworu bramnego. W zamurowanej części znajduje się „skup runa leśnego”. Okna wsparte na profilowanym gzymsie –podokienniku- prowadzonym przez całą długość elewacji. Drzwi wejściowe na osi; wejście poprzeczone trzema stopniami; całość lekko wysunięta do przodu. Przed 2012 r. wymieniono stolarkę okienną na współczesną, jednoskrzydłową; wykonano nowe pokrycie dachowe likwidując małą lukarnę umieszczoną kiedyś w dachu.

Obiekt pochodzący z lat 1900-1920 r.

38. **1-go Maja 17**, dom. Obiekt w zabudowie zwartej północnej pierzei ulicy, parterowy na wysokim cokole z 'odsadzką, nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym i kalenicą równoległą do ulicy. Mniej więcej w połowie budynku wzniesiono szczyt, którego dwuspadowe połacie dachowe znajdują się na wysokości gąsiorów dachu głównego. Elewacja budynku bardzo przekształcona. Zamurowano drzwi wejściowe poprzedzone schodkami, zachowując w ich miejscu niewielkie leżące prostokątne okienko. Otwory okienne o różnych kształtach, ze współczesną stolarką. W trakcie wymiany okien zbito nadwieszane opaski okienne, zlikwidowano czterodzielną oryginalną stolarkę okienną.

Obiekt bardzo przekształcony przed 2012 r., pochodzący z około 1900 r.

39. **1-go Maja 18**, dom. Obiekt w zabudowie zwartej południowej pierzei ulicy, Dom parterowy z wysokim ceramicznym dachem i z kalenicą równoległą do ulicy. Pomiędzy 1988 a 2012 r. dokonano całkowitego przekształcenia obiektu, zmieniając charakter elewacji frontowej (pierwotnie 5-osiowy z drzwiami wejściowymi na osi), zmieniając ilość otworów okiennych na dwa, usuwając wszystkie podokienniki; w miejscu pierwotnego wejścia pozostawiono prostokątne leżące okno. Dom otrzymał nowe tynki oraz pokrycie dachowe.

Obiekt bardzo mocno przekształcony, ze zmienionym charakterem elewacji, pochodzący z około 1930 r.

40. 1-go Maja 26, szkoła. Budynek dwukondygnacyjny, z dwunaczółkowym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. W połaci dachowej 7-osiowa nadbudowa (oryginalna) nakryta ceramicznym dachem pulpitym. W przyziemiu w (po schodach) wejście umieszczone w cofnięciu. Tutaj umieszczono drewniany

ganek wsparty na czterech drewnianych okrągłych kolumnkach (słupach), niosących niewielki drewniany podcień. W narożnikach budynku ryzality, w których umieszczono po jednym czterodzielnym oknie. Drewniany profilowany gzyms. Obiekt sprzed 1939 r.

41. Fabryczna 1, dom z około 1910-1920 r.
42. **Zamkowa 6**. Dom zlokalizowany we wschodniej pierzei ulicy, dwukondygnacyjny z dachem mansardowym, w którym umieszczona jest druga kondygnacja mieszkalna. W połaci dachowej, na osi założenia jest trójkątny szczyt. Elewacja 5-osiowa z wejściem do budynku umieszczonym na osi. Profilowany gzyms wieńczący. Obiekt z początku XX w.
43. Zamkowa, działka 244, kapliczka wotywna z krzyżem w rozjeździe dróg polnych, powyżej cmentarza cholerycznego, wzniesiona z czerwonej cegły, nakryta dachem kopertowym. Obiekt z przełomu XIX/XX w.
44. **Moniuszki 1**, dom. Plebania kościoła rzymsko-katolickiego. Parterowy obiekt mieszkalny przekryty dwuspadowym, dwunaczółkowym dachem ceramicznym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja frontowa 4-osiowa – po remoncie, z usuniętymi (wcześniej istniejącymi) opaskami okiennymi. Wejście do budynku od strony północnej, przez werandę. Zbite tynki elewacji południowej uwidoczniły spękania murów. Obiekt z około 1900 r.
45. **Moniuszki (działka 61)**, kościół p.w. Wniebowstąpienia NMP, zlokalizowany w południowo-zachodniej części Starego Miasta, na północny-zachód od zamku, orientowany, z wieżą od strony zachodniej. Wzniesiony w 1660 r. przez Krzysztofa de Wedel-Tuczyńskiego w stylu gotyckim, z wieżą krytą barokowymi hełmami. We wnętrzu rodzinny grób rodu de Wedel-Tuczyńskich (obiekt wpisany do rejestru nr 33, z dn.17.10.1954 r.).
46. **Moniuszki (działka 61)**, brama wejściowa prowadząca na teren dawnego cmentarza przykościelnego, murowana, pochodząca z drugiej połowy XVIII w. Cały teren kościelno-cmentarny otoczony jest murowanym parkanem.

47. **Moniuszki (działka 61)**, kaplica cmentarna dawnego cmentarz przykościelnego, murowana, pochodząca z końca XVIII w. Zlokalizowana w narożniku południowo-zachodnim cmentarz przykościelnego.
48. **Zamkowa (działka 54/2)**, brama ogrodzenia terenu pałacowego, Zachowany wysoki kamienny mur otaczający teren zamkowy od strony północno-zachodniej (widoczny z ulicy Młyńskiej).
49. **Zamkowa (działka 54/2)**, zamek Wedłów. Należy do nielicznych zachowanych dawnych zamków rycerskich zlokalizowanych na terenie Pomorza. Wpisany do rejestru zabytków nr 32 z dnia 4.12.1954 r.
50. działka 184/3, kapliczka wotywna, zlokalizowana na polanie wzgórza św. Jerzego, w kompleksie leśnym, pochodząca z około połowy XIX w.
51. **figura św. Jonasza, działka 15**, zlokalizowana w rozjeździe drogi polnej i drogi prowadzącej w kierunku Wielenia [obszar Tuczo II]. Figura świętego obróconego tyłem do drogi. Rzeźba pełna, kamienna, stojąca na okrągłym, wysokim tynkowanym postumencie – słupie.
52. Wolności 22, dom
53. Wolności 28, dom
54. Wolności 31, dom
55. Wolności 41, dom
56. Wolności 69, dom
57. Działka 98/12, figura Jezusa usytuowana na murowanej kolumnie, umieszczona w rozjeździe ulic Wolności i Leśnej (po stronie wschodniej), otoczona mini skwerkiem. Pochodząca z połowy XIX w. Obiekt wpisany do ewidencji zabytków.
58. Klasztorna 2a, dom [*nie ustalono miejsca tego obiektu*]
59. **Klasztorna 2**, dom. Parterowy budynek mieszkalny nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 5-osiowa, wejście od stro-

- ny dziedzińca. Profilowany gzyms wieńczący. Obiekt jest częścią zabudowań należących do sióstr Elżbietanek. Pochodzący z około 1910-1920 r. Po remoncie.
60. **Klasztorna 11**. Pierwotnie dom posiadał podwójną numerację 9-11. Od początku miał wspólny, dwuspadowy dach kryty eternitem i kalenicę równoległą do ulicy. Budynek nr.9 zlokalizowany od strony wschodniej posiadał dwie osi (współczesne okno i drzwi wejściowe); nr 11 pięć osi, z drzwiami wejściowymi na osi. Pomiędzy 1988-2012 r. przeprowadzono remont budynku, usuwając z elewacji wszystkie naczółki nadokienne oraz kanelurowane pilastry umieszczone w narożniku budynku oraz podkreślające drzwi wejściowe. Oryginalną stolarkę okienną zastąpiono współczesnym rozwiązaniem, z jednopłaszczyznowym szkleniem. Elewacja otrzymała nowe tynki. Obiekt pochodzący z około 1910-1920 r., przekształcony.
61. **Klasztorna, działka 4**, kapliczka przydrożna, stojąca w rozwidleniu ulicy Klasztornej i odchodzącej od niej na północ (pętli) ulicy Nowej. Kapliczka słupowa poświęcona Marii Pannie, z niewielką figurką umieszczoną w niszy; czworoboczna z niewysokim kopertowym daszkiem, zwieńczonym od góry krzyżem. Wykonana z czerwonej cegły; nie tynkowana. Obiekt z drugiej połowy XIX w.
62. **Zamkowa 3**. Parterowy dom mieszkalny usytuowany w zachodniej pierzei ulicy Zamkowej, bezpośrednio przy bramie wjazdowej do zamku. Obiekt parterowy, nakryty dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Obiekt po generalnym remoncie, bardzo przekształcony. Zmieniono: kształt i charakter otworów okiennych; stolarkę okienną; nowe pokrycie dachowe; nowe tynki. Obiekt nie posiada cech zabytkowych, pochodzący z początku XX w.
63. **Świerczewskiego 3**. Dom mieszkalny w zabudowie zwartej pierzei północnej ulicy Świerczewskiego, nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 4-osiova, niesymetryczna, z pierwotnym wejściem do budynku przesuniętym w kierunku zachodnim. Pomiędzy 1988-2012 r. zamurowano drzwi wejściowe, pozostawiając w ich miejscu prostokątne leżące okienko. Aktualnie wykonano ocieplenie domu likwidując gzyms wieńczący, wymieniając okna na

współczesne rozwiązania z nowymi podokiennikami; nowe opierzenie szczytu.
Obiekt z około 1920 r.

64. **Świerczewskiego 6.** Dom mieszkalny zlokalizowany w południowej pierzei ulicy, nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym i z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 4-osiowa, niesymetryczna, Narożniki budynku i ono umieszczone na osi, podkreślono pasami lekko wysuniętej ściany. Profilowany gzyms wieńczący. Pomiędzy 1988-2012 r. dokonano zmian w elewacji wymieniając stolarkę okienną na współczesne rozwiązanie z oknami dwuskrzydłowymi; położono nowe tynki zachowując nieznaczne wysunięcie ściany przy jednym z okien; przełożono dach. Obiekt z około 1900 r.?
65. **Świerczewskiego 9.** Parterowy dom mieszkalny w zabudowie zwartej północnej pierzei ulicy (numery: 11, 9, 7), nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 3-osiowa, z drzwiami wejściowymi na osi i z dodatkową bramą przejazdową zlokalizowana od strony wschodniej budynku. Okna ujęte w proste opaski i podokienniki Profilowany gzyms wieńczący. Pomiędzy 1988-2012 r. przeprowadzono remont, wymieniając oryginalną stolarkę okienną na współczesne rozwiązanie, z dwuskrzydłowymi szkleniami. Wymieniono: podokienniki, stolarkę drzwi wejściowych, pokrycie dachowe (blacha falista), opierzenia, nowe tynki na elewacji. Budynek z około 1920 r.; po remoncie.
66. **Świerczewskiego 10.** Parterowy dom mieszkalny zlokalizowany w południowej pierzei ulicy, nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Aktualnie budynek jest po remoncie i bardzo gruntownej przebudowie. Przekształcono: 5-osiową elewację zamieniono na 3-osiową; zamurowano wejście do budynku, pierwotnie umieszczone na osi w elewacji frontowej; usunięto oryginalny profilowany gzyms wieńczący; zmieniono ilość otworów okiennych, likwidując jednocześnie opaski okienne i pierwotne podokienniki; zmieniono kolor pokrycia dachowego. Dodatkowo budynek ocieplono, kładąc nowe tynki, opierzenia. Obiekt pochodzący z około 1900 r, przebudowany.

67. **Świerczewskiego 11.** Parterowy dom mieszkalny w zabudowie zwartej północnej pierzei ulicy (numery: 11, 9,7), nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja 5-osiowa z drzwiami wejściowymi na osi poprzedzonym dwoma stopniami i dodatkową bramą przejazdową usytuowaną w partii wschodniej budynku. Oryginalna stolarka Okienna z profilowanym słupkiem i mieniem. Profilowany gzyms wieńczący.
Pomiędzy 1988-2012 r. wymieniono stolarkę okienną na współczesne rozwiązanie, z jednopłaszczyznowym szkleniem. Obiekt z około 1900 r.
68. **Świerczewskiego 15.** Wolnostojący, parterowy dom mieszkalny zlokalizowany w północnej pierzei ulicy. Wzniesiony na odsadzonym cokole, w konstrukcji mieszanej. Nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Wschodnia elewacja szczytowa nietynkowana, wykonana w konstrukcji szachulcowej (obecnie obrośnięta bluszczem). Elewacja 5-osiowa, z drzwiami wejściowymi na osi, poprzedzonymi trzema stopniami i z bramą przejazdową umieszczoną w partii wschodniej budynku. Wejście do budynku umieszczone w pseudoryzalicy podkreślonym z boków pilastrami, na których oparto profilowany, gierowany gzyms opasujący elewację od góry. Okna oparte na profilowanych podokiennikach, przechodzących w gzyms pośredni. Zachowana stolarka okienna, sześciodzielna.
Obiekt z około 1900 r, z nie przekształconą elewacją frontową oraz zachowaną bramą przejazdową z wieżkami. Proponuje się dokonać wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków.
69. **Świerczewskiego 18-20,** dom. Parterowy budynek mieszkalny zlokalizowany w południowo-wschodniej pierzei ulicy, nakryty wspólnym ceramicznym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Dom pochodzący z około 1930 r., ze zmianami w elewacji polegającymi na zamurowaniu jednego z oryginalnych wejść od strony ulicy. Profilowany gzyms wieńczący.
70. **Świerczewskiego 31,** dom. Budynek mieszkalny nakryty dwuspadowym dachem ceramicznym, z kalenicą równoległą do ulicy. Zachowana stolarka okienna. Obiekt z około 1910-1920 r.

71. **Podgórna 4**. Parterowy dom mieszkalny na wysokim cokole, nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja pięcioosiowa, z drzwiami na osi. Okna wsparte na gzymsie – podokienniku. Partia środkowa z drzwiami lekko wysunięta przed lico ściany. Prosty gzyms wieńczący. Stolarka okienna wymieniona na współczesną. Obiekt bez cech stylowych, pochodzący z około 1920 r.
72. **Podgórna 5**. Parterowy dom mieszkalny nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja pięcioosiowa, z drzwiami wejściowymi na osi. Profilowany gzyms wieńczący. Obiekt bez cech stylowych, pochodzący z około 1920 r.
73. **Świerczewskiego 1**. Dom mieszkalny zlokalizowany w północnej pierzei ulicy, nakryty dwuspadowym dachem ceramicznym, z kalenicą równoległą do ulicy. W połączeniu dachowej od ulicy wysoka lukarna zakończona trójkątnym szczytem ozdobionym słoneczkiem, nakryta dachem dwuspadowym. Elewacja 6-osiowa, niesymetryczna, z wejściem do budynku przesuniętym z osi w kierunku zachodnim. Okna ujęte w proste opaski. Zachowana oryginalna stolarka okienna. profilowany gzyms wieńczący. Budynek z około 1920 r.
74. **Pocztowa 8**. Dwukondygnacyjny dom mieszkalny ze szczytem (lukarną) w połączeniu dachu dwuspadowego, z kalenicą równoległą do ulicy. Szczyt zwieńczony osobnym dachem dwuspadowym. Elewacja czteroosiowa; dwuosiowa w szczycie. Wejście w elewacji bocznej. Profilowany gzyms wieńczący. Okna cztero i sześciopanelowe; zachowana stolarka okienna. Obiekt bez cech stylowych, pochodzący z około 1930 r.
75. **Podgórna 3**. Parterowy dom nakryty ceramicznym dachem dwuspadowym. Elewacja pięcioosiowa z drzwiami wejściowymi na osi. Okna posiadają proste podokienniki. Profilowany gzyms wieńczący. Obiekt bez cech zabytkowych, pochodzący z około 1920 r.
76. **Pocztowa 2**, remiza. Parterowy obiekt nakryty dwuspadowym dachem ceramicznym, z kalenicą równoległą do ulicy. Od strony południowej dobudowana murowana, kwadratowa wieża; drewniana – począwszy od dolnej połaci dachu aż do zwień-

czenia; nakryta kopertowym dachem. Elewacja obiektu posiada narożniki ujęte w szerokie ceglane pasy muru. Pozostała przestrzeń została podzielona na dwa pola przesklepione łukiem odcinkowym, z lekko cofniętymi, tynkowanymi płaszczyznami. Obiekt pochodzący z końca XIX w.

77. **Pocztowa 3**, szkoła. Dwukondygnacyjny obiekt z czerwonej cegły, z szeroką lukarną umieszczoną w połaci dachowej. Lukarna wykonana w konstrukcji szachulcowej, z pięcioma oknami czterodzielnymi. Obiekt na wysokim cokole, nakryty dwuspadowym dachem ceramicznym, z kalenicą równoległą do ulicy. Elewacja frontowa niesymetryczna, siedmioosiowa z wejściem przesuniętym z osi. Wejście poprzedzone schodami. Stolarka drzwi: dwuskrzydłowe, płycinowe z nadświetlem zakończonym łukiem odcinkowym. Okna od strony ulicy i w partii górnej szczytów - czterodzielne z łukiem odcinkowym; w elewacji bocznej sześciodzielne z łukiem odcinkowym.

Obiekt pochodzący z końca XIX w., wykonany w konstrukcji mieszanej.

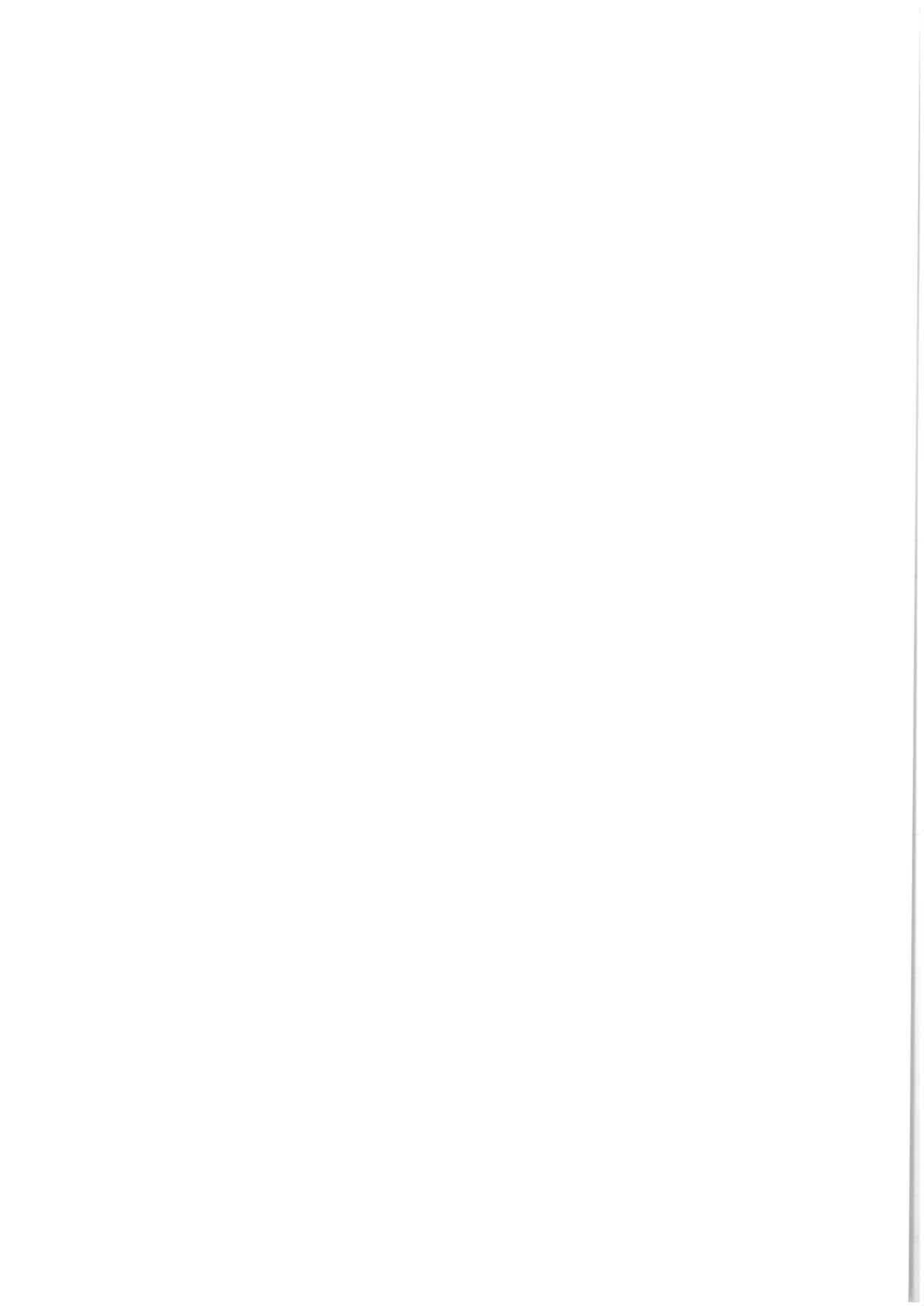
78. Wolności 1, dom

79. Wolności 6, dom, Urząd Gminy Tuczo

80. Wolności 8, apteka

81. Wolności 12-14, biblioteka

82. Wolności 16, dom

VI. Zagadnienia techniczne

Kalendarium

- X w. mówi się o osadzie rybackiej
1065 r. niektórzy badacze przyjmują ten rok za datę zaprowadzenia chrześcijaństwa w Tucznie i okolicy. Przymuszczalnie w XI wieku istniał tu kościół św. Jerzego. Według historiografów niemieckich (Schulz) data ta została oparta wyłącznie na tradycji słownej
- 1121-1122 ziemia na której leży Tucznno została przyłączona do Polski, a od końca XIII wieku trwały o nią walki pomiędzy Polską a Brandenburgią
- 1130 domniemane istnienie kasztelani tuczyńskiej oraz domu kasztelana usytuowanego w miejscu późniejszego zamku
- 1181 księżę pomorski Bogusław I złożył hołd Fryderykowi II; wzrost wpływów niemieckich na Pomorzu
- 1231 Pomorze oddane zostaje w lenno margrabiom brandenburskim Jerzemu i Ottonowi
- 1296 informacja o zdobyciu „murowanego domu” (*blokhauz*) przez Hasso von Wedel; okoliczne ziemie przyłączono do Nowej Marchii Brandenburskiej
- 1296 -1336 właścicielem miasta jest Hasso von Wedel;
początek budowy zamku
- 1300 margrabiowie brandenburscy zajęli okolice Świdwina i Drawska; ród von Wedel wywodzący się spod Hamburga otrzymuje nadania w okolicy Kalisza Pomorskiego, Tucznna, Mirosławca
- 1 p XIV w. powołanie parafii p.w. Najświętszej Marii Panny
- 1306 pierwszy dokument stwierdzający prawo własności do Tucznna, sprawowany przez ród von Wedel. W dokumencie tym wymieniony został Krzysztof Belten jako „*formulo nostro civi in Tuetz*”; wymieniony jest również proboszcz z Tucznna oraz sześciu rajców miejskich
- 24.02.1331 przywilej prawa magdeburskiego nadany przez właścicieli Tucznna, braci Ludwika i Lambrechta von Wedel. Świadcami podpisanymi na dokumencie są między innymi rajcy miejscy oraz pisarz miejski, co potwierdza fakt istnienia samorządu miejskiego
- 1337 -1368? właścicielem miasta był Ludwik von Wedel
- 1338 ęcie budowy zamku
- 1349 Tucznno stało się miejscem zjazdów rodzinnych rodu von Wedel; wzmianka o istnieniu parafii w Tucznnie; istniały też dwa inne kościoły: szpitalny kościół (kaplica) św. Ducha i św. Jerzego, przy drodze do Człó-

- py
- 1364 w sporach granicznych pomiędzy Brandenburgią a Polską, miasto splądrowane zostało przez wojska polskie
- 1365 Tuczno wraz ze Złocieńcem poddaje się królowi polskiemu Kazimierzowi Wielkiemu
- 1368 pomiędzy Polską a Brandenburgią usankcjonowano nowe linie graniczne wyznaczone na rzece Drawie; Ziemia Wałecka (w tym Tuczno) ponownie przyłączona do Polski. Należała do niej aż do 1772 roku
- 1375 przez cesarza niemieckiego Karola IV, zamek w Tucznie został uznany za jeden z dwunastu najsilniejszych warowni wzniesionych na wschód od Odry
- 1379 właściciel miasta był Janusz von Wedel
- od 1390 znana jest Ziemia Tuczeńska („*teram Tucznoviensem*”)
- 1391-1772 Ziemia Wałecka (w skład której wchodzi również Tuczno) należała do województwa poznańskiego, pozostając w tym czasie w granicach Rzeczypospolitej
- 1400 ok. zamek otoczono fosą
- 1406-1410 duże zniszczenia miasta wynikające z walk i napaści prowadzonych przez Zakon Krzyżacki
- 1409 –23.08. obleganie miasta przez Krzyżaków i zdobycie zamku
- 1410 właścicielem miasta wymieniony zostaje Henning von Wedel; Tuczno ponownie włączono w granice Polski, w których pozostaje aż do 1772 roku
- 1450 właściciel miasta, Jan von Wedel-Tuczyński był posłem króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka
- 1458 w czasie wojny 13-letniej zamek wpadł w ręce Krzyżaków;
- 1479 odnotowane zostało znaczne pomniejszenie dochodów kościelnych, co przemawia za zubożeniem jego mieszkańców i upadkiem miasta
- XVI w napływ Szkotów i Żydów
- 1519 zniszczenie miasta w czasie wojny Polski z Zakonem Krzyżackim
- 1522 właściciel miasta Maciej Wedel-Tuczyński rozpoczyna budowę murowanego kościoła miejskiego
- 1528 właściciel miasta, Maciej Wedel-Tuczyński został posłem króla polskiego Zygmunta I Starego, do elektora brandenburskiego
- 1542 w rodzie Wedlów nastąpił rozłam polityczno-religijny; właściciele Tuczna i Mirosławca na trwałe związali się z Polską
- 1542-1581 z polecenia właściciela miasta Stanisława Wedel-Tuczyńskiego nastąpiła przebudowa gotyckiego zamku na renesansową rezydencję
- 1546 wprowadzenie luteranizmu (protestantyzm) w Tucznie przez Mateusza Wedel-Tuczyńskiego i Stanisława (synowie Macieja); pod koniec XVI wieku pojawili się również wyznawcy kalwinizmu. Następuje rozdział miasta na dwie części, z których katolicka należała od linii Wedel-Tuczyńskich z Tuczna, luterkańska do linii Wedlów z Mirosławca. Nie ustalono które z części należały do poszczególnych właścicieli. Wielkości te wahały się pomiędzy 1/4 a 1/5. Obydwie części miały w zasadzie jeden samorząd, chociaż sporadycznie były wymagane dwa (n. p. w 1631 r.)
- 1546 –1581 właścicielem miasta był Stanisław Wedel-Tuczyński; Pożar który stawił miasto, spłonął też kościół miejski rozpoczęcie budowy skrzydła wschodniego zamku

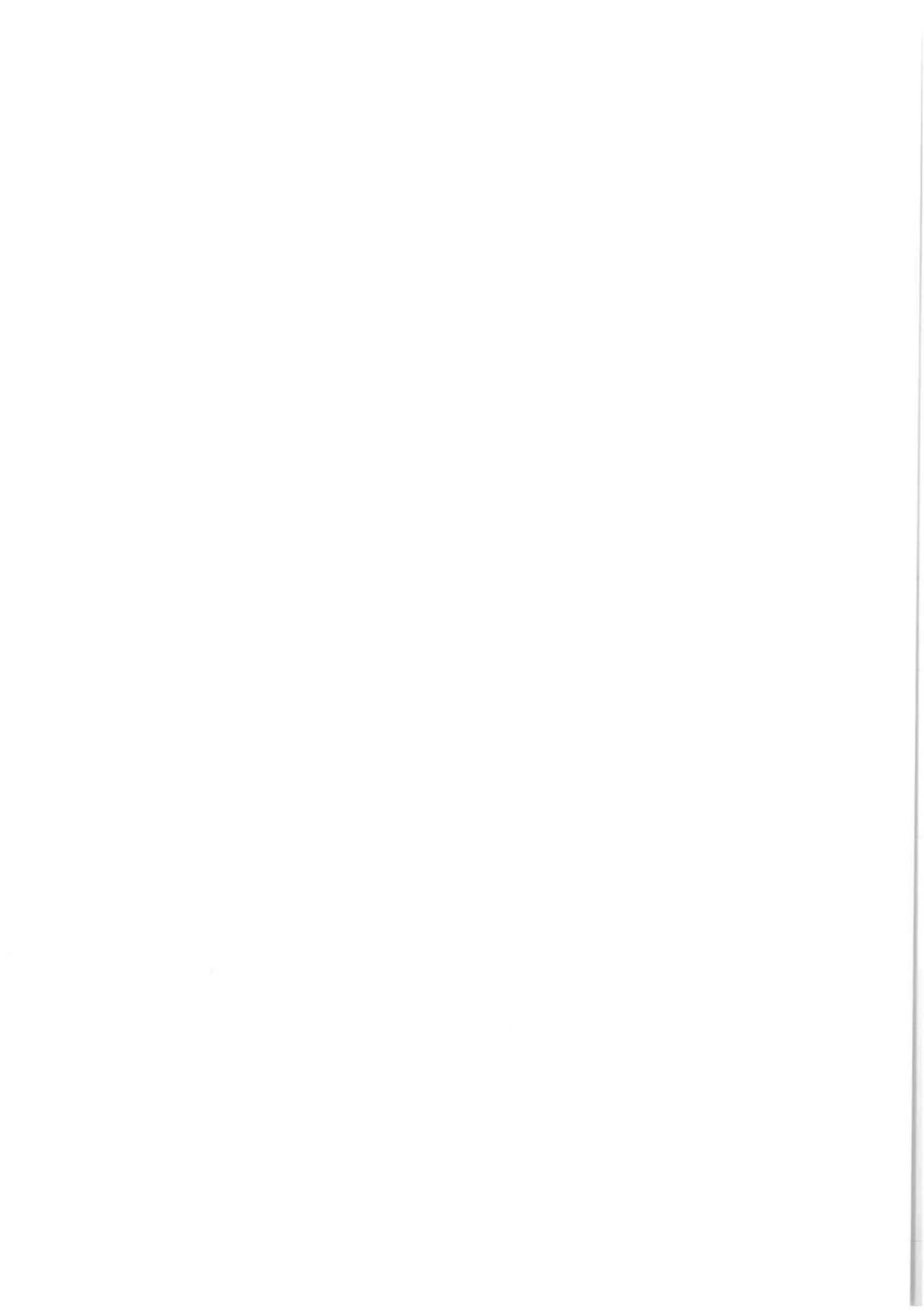
- 1590 ok.
do 1593 rozruchy na tle społecznym i wyznaniowym
kościół pozostawał w rękach protestantów; nowy właściciel miasta
Krzysztof de Wedel-Tuczyński (stryjeczny brat i spadkobierca Stanisława)
rozpoczyna działania kontrreformacji
- 1593-1604 walki religijne między dwoma odłami rodu, do których należało Tuczn-
no. Po stronie Lutra opowiedziała się Dorota Tuczyńska i Ernest Wedel.
Ostatecznie zwyciężył odłam katolicki reprezentowany przez Krzysztofa
Wedel-Tuczyńskiego. W walkach religijnych zostaje zajęty i splądrowany
zamek, a miasto zniszczone. Doprowadzono też do wykonania licznych
kar śmierci i banicji innowierców. Skrajnym nadużyciem praw sądowych
przez Krzysztofa było skazanie na śmierć, w roku 1596, śmierć burmi-
stra Jerzego Ulricha i rajcę miejskiego Szymona Hauschte
- koniec XVI
pocz. XVII
1603 należy przyjąć, że wówczas pojawili się pierwsi Żydzi
wymienieni zostali sukiennicy
wymieniony został kuśnierz, który w 1603 roku uciekł z miasta, na skutek
prześladowań religijnych
- 1604 sprowadzenie do Tuczna (z Wałcza) OO jezuitów; powrót do wiary kato-
lickiej. Ludność która nie przyjęła ponownie katolicyzmu, zmuszona zo-
stała do opuszczenia miasta.
- 1606-1608 ks. Krzysztof Zadowa przeprowadził w konsystorzu poznańskim rewin-
dykację dóbr kościelnych utraconych podczas reformacji, a należących
do kościoła w Tucznie
- 1608-1631 właścicielem miasta jest Krzysztof von Wedel-Tuczyński, kasztelan sa-
nocki i poznański, zięć wojewody krakowskiego Firleja; następuje roze-
branie skrzydła zachodniego i wzniesienie w jego miejsce nowego, a tak-
że budowa skrzydła południowego zamku, które połączyło dwa boczne.
- 1616 dokument z tego roku wspomina o istnieniu ratusza z kramami oraz wagą,
„od dawna” stojącego obok kościoła miejskiego; jednocześnie powiada-
mia, że w 1616 roku nastąpiło przeniesienie ratusza w inne miejsce, nie
wskazując tego miejsca.
W roku 1616 wymienione są już spichlerze oraz stodoły, bez podania ich
lokalizacji. Funkcjonowały wówczas cztery jarmarki, z czego trzy należa-
ły do właściciela miasta, jeden do rady miejskiej
- 1618 Ojcowie Jezuici wrócili do Wałcza
- 1622 poświęcenie kościoła miejskiego przez bpa poznańskiego Andrzeja Op-
lińskiego, odbudowanego po pożarze
- 1624 epidemia dżumy; zmarło 500 mieszkańców
- 1631 dwie niezależne części miasta, należące do różnych właścicieli, otrzymały
oddzielny samorząd
- 1636 zawalenie się wieży kościelnej;
właściciel jednej z części miasteczka (bez możliwości wskazania której i
który) zastawia swoją część w zastaw, łącznie z mieszkańcami, ich rodzi-
nami i całym inwentarzem ruchomym i nieruchomym
- 1638 właścicielem miasta jest Jędrzej Wedel-Tuczyński, syn Krzysztofa, oże-
niony z Marią Leszczyńską, siostrą króla polskiego
- 1640 właścicielem miasta jest Stanisław Wedel-Tuczyński, hetman polny w
wyprawie Polski przeciwko Turkom;
pożar niszczy połowę zabudowy miasta, płonie również kościół miejski
(sklepienia i ołtarz); rozpoczęcie odbudowy kościoła zakończona została
w 1646 roku

- 1641 w pożarze spalił się budynek szkoły parafialnej
- 1649 umiera Krzysztof Wedel-Tuczyński
- 1655-1658 wielkie zniszczenia wojenne i kontrybucje na rzecz korpusu króla szwedzkiego Karola X Gustawa, prowadzącego wojska w okolicy Tuczna; zadłużenie miasta na 15.000 florenów
- 1658 właścicielem miasta jest Jan Wedel-Tuczyński, który walczył razem z hetmanem Czarnieckim przeciwko Turkom
- 1660 bp poznański Wojciech Tolibowski dokonał ponownej konsekracji odbudowanego kościoła miejskiego
- 1670 właścicielem miasta jest Stanisław Krzysztof Wedel-Tuczyński; kasztelan gnieźnieński; walczył pod Chocimiem; ponowna odbudowa kościoła miejskiego
- XVII koniec do właścicieli miasta należał młyn, kaszownik, mielcuch i tartak wodny napędzany strumieniem zamkowym. Potwierdzony jest szereg chałupniczych gorzelni i browarów. Odnotowano tutaj 20 szewców na ogólną liczbę 49 zarejestrowanych rękodzielników
- 1700-1721 wojna północna
- 1707 w mieście i okolicy grasowała dżuma; brak bliższych danych
- 1717 umiera ostatni z rodu, Andrzej Wedel-Tuczyński
- 1723 przywilej dla miasta z rąk właścicielki miasta Marianny Radońskiej (pierwszym małżeństwie Mycielskiej), wydany dla stworzenia możliwości odbudowy miasta po wojnie północnej. Przywilej dawał prawo samodzielnego wyboru burmistrza i rady miejskiej (akceptowanej przez dwór). Mieszczanie musieli opłacać 400 guldenów czynszu i 600 tymfów za prawo ważenia piwa i pędzenia wódki; dodatkowo inne opłaty; zwiększenie liczby jarmarków do sześciu odbywanych w ciągu roku
- 1731 przywilej wydany Żydom; możliwość stałego osiedlania się
- 1733 Żydzi otrzymali status obywateli miasta. Mieszkali w Tucznie do 1939 roku
- 1735 potwierdzona została szkoła, mieszcząca się w glinianym budynku krytym słomą, należącym do zamku
- 1738 wymieniony został szpital. Zapewne był to przytułek istniejący od czasów średniowiecza przy wjeździe do miasta, od strony Marcinkowi. Na swoje utrzymanie miał łan ziemi, ogród i 334 tymfy rocznie. Ziemia należąca do przytułku była potwierdzona jeszcze w 1773 r.; przyjmuje się, że do tego czasu cała zabudowa miasteczka była drewniana, kryta słomą. Wyjątkiem był kościół i zamek
- 1740 po rozpoczęcie budowy stodoł poza strefą miejską
- 1741 pożar niszczy całą zabudowę miejską z wyjątkiem kościoła, zamku i domu OO Jezuitów
- 1744 wydany został przywilej, na mocy którego burmistrz (wyłącznie katolik) mianowany był przez właściciela miasta, natomiast „magister” (pisarz miejski) wybierany był przez mieszczan, ale zatwierdzany przez właściciela.
- 1758 przemarsz wojsk rosyjskich zdążających do Kołobrzegu (wojna 7-letnia)
- 1766 zaprzestanie warzenia piwa z uwagi na ogromne ubóstwo mieszkańców; zaprzestanie produkcji sukienniczej z braku rynku zbytu towarów sukienicznych
- 1772 wcielenie ziemi Wałeckiej do Prus. W imieniu mieszkańców Tuczna holdlenny w Malborku złożył burmistrz Tuczna Schivelbein i sekretarz miej-

	ski Mudro. Sekretarz miejski był jednocześnie nauczycielem szkolnym; Zanotowano 715 mieszkańców, w tym 201 żydów; umiera ostatni z rodu Wedel-Tuczyńskich
1772 po	Tuczno należało do Kraisantu w Mirosławcu, a cały powiat wałecki do Okręgu Noteckiego z siedzibą w Bydgoszczy
1772-1918	obowiązywały sądy wiejskie sprawowane przez właściciela, pod nazwą sądów patrymonialnych
1773	wzmiankowany szpital – przytułek stojący przy wjeździe do miasta, od strony Marcinkowic; 561 mieszkańców; mieszczanie przedstawiali właścicielowi kandydatów na burmistrza i sędziego, wybór sekretarza miejskiego był swobodny. Kadencja trwała jeden rok. W skład samorządu wchodziło 5 rajców, 5 ławników obieranych dożywotnio. Nie istniał urząd zajmujący się gospodarką i finansami miejskimi
1774	672 mieszkańców, w tym 231 Żydów; w mieście było 138 domów, w tym: 135 krytych słomą lub gontem, 3 pod dachami ceramicznymi
1778	514 mieszkańców, w tym: 128 mężczyzn, 127 kobiet, 112 dzieci – chłopców, 125 dziewczynek, 7 parobków, 9 służących, 6 chłopców służebnych
1780	zarządzenie wydane przez władze pruskie przewidywało w miastach prywatnych zatwierdzanie magistratu przez właścicieli
1788	w mieście było 514 osób, w tym: 128 mężczyzn, 127 kobiet, 112 dzieci płci męskiej, 125 dziewczynek, 7 parobków, 9 służących, 6 chłopców służebnych
1789	właścicielem miasta jest starosta Moszczyński
XVIII koniec	wymienionych 49 mistrzów rękodziela, w tym 20 szewców
1804	865 mieszkańców
1807	w czasie walk napoleońsko-pruskich, mieszkańcy Tuczna pod wodzą ówczesnego proboszcza ks. Riebschlagera zbrojnie udaremniły pobyt 30-stu żołnierzy pruskich, sprowadzonych do miasta przez dziedzica Hartmanna
1808	obieralność samorządów miejskich, wprowadzona w życie dopiero w 1849 r.
1810	koniec uzależnienia feudalnego; opracowanie pierwszej pieczęci miejskiej
1820	pierwszy niezależny samorząd miejski
1825-1828	wykonano bitą nawierzchnię traktu głównego
1826	966 mieszkańców
1829	miasto należy do Hartmanna
1834	podczas pożaru miasta spalony został dach i hełm wieży kościelnej oraz więźba dachowa. Stopieniu uległy też stare dzwony
1837	zainstalowano nowe dzwony kościelne (nie zachowały się do dzisiaj)
1837-1865	epidemia cholery przywleczona na Ziemię Wałecką przez żołnierzy wracających z wojny prusko-austriackiej
1838	pożar niszczący miasto i kościół, pozbawił życia 32 mieszkańców
1839	1149 mieszkańców
1843	budowa kościoła ewangelickiego na środku staromiejskiego rynku
1846 –	zamek należy do Hartmanna, który rozebrał skrzydło zachodnie zamku do poziomu piwnic i na starych fundamentach postawił nowe z basztą

1849	narożną o jedną kondygnację wyższą niż dawniej 1.383 mieszkańców; nowy dzwon na kościele+ do 1849 roku obowiązywały sądy patrymonialne, oparte na opracowanej w 1599 r. wasalskiej ordynacji tzw. sądu mańskiego
1851.1.09	budowa kolei na trasie Krzyż – Piła – Bydgoszcz spowodowała zaniechanie podróżowania dylizansami i rozebranie stacji pocztowych
1853	miasto należy do hrabiego Sumińskiego
1863 –1867	pierwsza bita nawierzchnia na trasie Człopa – Tuczo - Mirosławiec
1875	1.264 mieszkańców; koniec uwłaszczenia chłopów
1885	miasto należy do hrabiego Teodora Stolberg Wernigerode
1895	2.122 mieszkańców; rozpoczęcie budowy kolei na trasie Wałcz – Stargard Szczeciński
1898	wprowadzenie małej architektury we wnętrze parku zamkowego
1899	pierwsze oświetlenie miasta
XIX, 4 ćwierć	uruchomienie kolei na trasie Wałcz – Stargard Szczeciński
XIX, koniec	w Tucznie działały dwie rzeźnie, dwa browary, mleczarnia, rozlewnia wód gazowanych, produkowano krochmal, wypalano cegłę, działała przędzalnia, wełny i oczyszczalnie spirytusu; miasto zaczyna nabierać znaczenia jako ośrodek wypoczynkowy
XIX-XX wiek	kościół otrzymał figuralną polichromię w kruchcie i ornamentálną za sklepieniach naw.
1900	powiększenie kościoła ewangelickiego poprzez dodanie prezbiterium i wieży; 2.113 mieszkańców
1903	remont zamku i przekształcenie na szpital Caritas
1910	2.097 mieszkańców
1911	podłączenie sieci elektrycznej obsługującej Człopę, Tuczo, Mirosławiec, gminę Sypniewo oraz 225 innych odbiorców, w tym duże majątki ziemskie
1914 przed	w Tucznie i Człopie istniały małe szpitale
1920	elektrownia przejęta przez miasto
1920-1930	pomniejszenie przestrzeni parku przez zabudowę mieszkalną zlokalizowaną przy ul. Konopnickiej 30-40
1921	w Tucznie utworzono oddzielną jednostkę kościelną tzw. administraturę apostołską, przeniesioną wkrótce do Piły
1925	2.132 mieszkańców
1928	budowa sanatorium dla dzieci gruźliczych
1934	rozpoczęcie budowy Wału Pomorskiego
1936	rozszerzenie terenów pod urbanizację miasta
1937	2.200 mieszkańców; funkcjonował szpital siostr Elżbietanek; w mieście mieszkał jeden lekarz
1939	1.149 mieszkańców
1945 – luty	zakończenie II wojny światowej dla Tucznia; wysadzenie żelbetowych schronów umieszczonych w skarpach zamkowych; Stare Miasto zniszczone w 90 %, z wyłączeniem dwóch kościołów (katolickiego i ewangelickiego). Od wiosny rozpoczyna się planowa akcja osiedleńcza, kierowana przez władze powiatowe z Wałcza; uruchomienie poczty; od lipca uruchomienie kolei na trasie Piła – Stargard;
1947	wypalenie zamku; do tego czasu był częściowo użytkowany
1954-1958	budowa i uruchomienie ośrodka zdrowia; odbudowa sanatorium

- 1957 odgruzowanie, zabezpieczenie i przeprowadzenie badań archeologiczno - architektonicznych w zamku
- 1958 odnotowano 9 studni w mieście
- 1959 w przebudowanej formie, do 1959 roku istniał dom OO Jezuitów
- 1961 w partyjnym czynie społecznym rozebrano kościół ewangelicki; 1500 mieszkańców
- 1966-1976 odbudowa zamku; Dom Pracy Twórczej Stowarzyszenia Architektów Polskich
- 1968 prace konstrukcyjne przy wieży kościelnej
- od 1970 zamek w Tucznie należy do Stowarzyszenia Architektów Polskich
- 1971-1972 remont wnętrz kościelnych. Zbito wówczas rynki wraz z polichromiami z filarów, pomalowano ściany, oczyszczono oraz utrwalono polichromię na sklepieniach
- od 1972 parafia w Tucznie należy do Diecezji Koszalińskiej
- około 1978-1979 konserwacja ołtarza św. Marii Magdaleny i Anioła Stróża (PP PKZ Szczecin)

Bibliografia

Plany i mapy

- BARRAN Fritz R., *Städte-Atlas Pommern*, Rautenberg-Leer 1993, Wyd. 2, mapa Tuczna s.124-125
- Die Verwendung des Schloßgebändes in Tütz*, 1902, oryg. Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej AP Szczecin), Rep.66 – *Landratsamt Deutsch-Krone*, nr 108
- Mapa *Prus Zachodnich i Obwodu Nadnoteckiego*, [wycinek] autor: Schrötter- Engelhardt, rkps, sekcja 105, Oryg. Deutsche Staatsbibliothek w Berlinie (dawne NRD), dawna syg. 1020
- Mapa sztabowa w skali 1:25000, AP Szczecin, Zb. Kart., neg. w zbiorach autorki.
- SOBIESZCZAŃSKA Krystyna, Dorota Nawrot, Piotr Stróżyński, Mieczysław Cholewo, Stefan Leciejewski, *Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Tuczna*, Piła 1992 r., oryg. UMiG Tuczno
- SOBIESZCZAŃSKA Krystyna, Dorota Nawrot, *Miejscowy plan szczegółowy zagospodarowania przestrzennego w Tucznie ul. Zamkowa-Klasztorna*, Piła 1994 r., oryg. UMiG Tuczno, oryg. UMiG Tuczno
- SOBIESZCZAŃSKA Krystyna, Dorota Nawrot, *Miejscowy plan szczegółowy zagospodarowania przestrzennego w Tucznie ul. Zamkowa-Klasztorna, Zmiana planu*, Piła 1994 r., oryg. UMiG Tuczno
- SOBIESZCZAŃSKA Krystyna, Dorota Nawrot, Krystyna Syguła, Ewa Grocho-
wiak, Piotr Stróżyński, Mieczysław Cholewo, *Studium uwarunkowań i kierun-
ków zagospodarowania przestrzennego gminy Tuczno*, Piła 1995 r., oryg.
UMiG Tuczno
- Szkic Tuczna, [przed 1929], oryg. Wydział Architektury UMiG w Tucznie, ksero-
kopia, format A 3
- Topographische Aufgenommen 1933/34*, arkusz F, nowa seria 2862 i 2863, karta
nr 1415 i 1416, oryg. Instytut Geografii Uniwersytetu Poznańskiego (dalej IGU
Poznań), skala 1:25 000, skala graficzna, druk wlbw, wersja elektr. Arch. Tucz-
no
- Tütz*, karta nr 2862, skala 1:25 000. druk cz-b, oryg. Archiwum Map Zachodniej
Polski w Poznaniu, wersja elekt. Arch. Tuczno
- Tütz, Kreis Deutsch-Krone, Grenzmark Posen-Westpreussen*, 1933-1934, skala
1:3.125, 94x70 cm, ksero kopia, oryg. Arch. Tuczno

Literatura przedmiotu

- ANDRAŁOJC Miroslaw, *Młyn w Tucznie*, [w] Karta ewidencyjna zabytków architektury i Budownictwa (dalej biała karta)
- Archeologiczne Zdjęcie Polski*, październik 1984, ark. 36-20
- Architektura gotycka w Polsce*, Warszawa 1995, T. II, s. 245-246
- ARSZYŃSKI Marian, *Tuczno, pow. walecki, woj. koszalińskie. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania miasta*, Warszawa 1961, mpis
- Bank Spółdzielczy w Tucznie*, 2005, [w] biała karta
- BARRAN Fritz R., *Städte-Atlas Pommern*, Rautenberg-Leer 1993, Wyd.2.
- BÄR M., *Die Behördenverfassung in Westpreussen seit der Ordenszeit*, Danzing 1922
- BEHEIM-SCHWARZBACH M., *Der Netzedistrikt*
- BIRANOWSKA-KURTZ Alicja, *Cmentarze w przestrzeni miast*, [w] *Materiały konferencyjne II Ogólnopolskiej Konferencji „Nekropolie, kirkuty, cmentarze”*, Szczecin 12-13.06.2005 r., s. 5-9
- *Program określający zakres materiałów wyjściowych do planu zagospodarowania województwa pilskiego obejmującego wartości kulturowe*, Szczecin 1993 r., mpis, oryg. Miejska Prac. Urbanistyczna w Pile
 - *Stodoły w miastach Pomorza Zachodniego*, [w] *Materiały konferencyjne II Polsko-Niemieckiej Konferencji „Architektura regłowa – wspólne dziedzictwo”*, Antikon 2001, Szczecin 2001 r., s. 175-181
 - *Tuczno. Historia budowy miast*, [w] *Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki*, Vol. 13. No 1-2 (48-49), Łódź 2002 r., s. 56-65
 - *Tuczno. Wnioski i zalecenia konserwatorskie do planu rozwoju perspektywicznego miasta (plan ogólny i szczegółowy)*, Szczecin 1988 r., mpis, oryg. Miejska Prac. Urbanistyczna w Pile
 - *Tuczno w rozwoju dziejowym*, [w] *Materiały konferencyjne VIII Polsko-Niemieckiej Konferencji „Architektura regłowa – wspólne dziedzictwo”*, Antikon 2007, Szczecin 2007 r., s. 66-81 (wersja polska)
- BORAS Zygmunt, Walczak Ryszard, Wędzki Andrzej, *Historia powiatu waleckiego w zarysie*, Poznań 1962 r.
- CZACHROWSKI A., *Dzieje pogranicza Pomorza Zachodniego z Polską*, [w] *Pomorze Zachodnie*, Poznań 1960 r.
- DEHIO, *Handbuch der Kunstdenkmäler West –und Ostpreussen*, bearb. von Michael Antoni, München 1993
- Deutsch Kroner und Schneidemühle*, [w] *Heimatbrief Hannover*, Dezember 1996/46, Jh. Nr 12, s. 9
- Encyklopedia Popularna PWN*, Warszawa 1988 r.

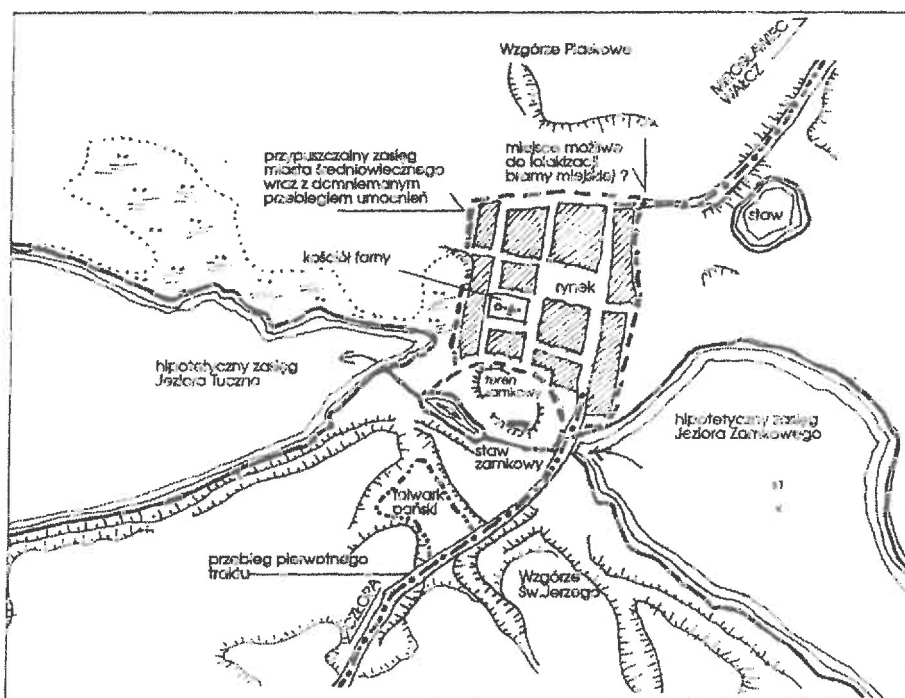
- GOLDBECK J. F., *Vollständige Topographie des Königreichs Preussen. Zweiter Thiel: Die Topographie von Westpreussen*, Kwidzyn 1789
- GRECKI Henryk, *Karta cmentarza, Tuczno I*, 1988 r.
- *Karta cmentarza, Tuczno II*, 1988 r.
 - *Karta cmentarza, Tuczno IV*, 1988 r.
 - *Karta cmentarza, Tuczno V*, 1988 r.
 - *Karta cmentarza, Tuczno VI*, 1988 r.
 - *Karta cmentarza, Tuczno III*, 1988 r.
- HEISE J., *Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen. H. IV, Die Kreise Marienwerder, Schwetz, Konit, Scglochau, Tuchel, Flatow und Deutsche Crone*, Danzing 1887
- HOLCHE A.G., *Der Netzedistrikt*
- JANOHA H., Lachowicz Fr., *Tuczno, z dziejów zamku i miasta*, Poznań 1981 r.
- KALINOWSKA Katarzyna, *Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem Tuczno*, 1996 r., [w] biała karta
- KALITA Kazimiera, *Tuczno –Zamek. Dokumentacja konserwatorska z prac budowlano konserwatorskich za okres 1966-1976*, Szczecin 1976 r.
- KALITA-SKWIRZYŃSKA Kazimiera, *Tuczno –zamek*, [w] *Zamki i rezydencje na Pomorzu*, Szczecin 2006 r., s. 146-150
- KEYSER Erich, *Deutsche Städtebuch*, Berlin b.r.w. (1939), s. 255
- KLEDZIK Ewa, *Cmentarz epidemiologiczno-choleryczny w Tucznie. Opracowanie dotyczące warunków ochrony zabytkowego cmentarza wraz z ustanowieniem strefy „K” ochrony krajobrazu związanego z zabytkowym układem lub obszaru obsadzonego zielenią, ukształtowanego w wyniku działalności człowieka – tj. parków, cmentarzy, obsadzeń ulic wiejskich i traktów w rejonie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Tuczna.*, Piła 2002 r., mpis
- ŁĘGA Władysław, *Obraz gospodarczy Pomorza Gdańskiego w XII i XIII w.*, Poznań 1949 r., Wyd. Instytut Zachodni
- LUKASZEWICZ Józef, *Krótki opis kościołów parochialnych... w dawnej diecezji poznańskiej*, Poznań 1858 r., I, s. 222-224
- Miasta Polskie w Tysiącleciu*, Ossolineum 1965 r., T. I, s. 599-600
- MYŚLIŃSKA-SZCZEPANIAK Janina, *Zamek w Tucznie, pow. Wałcz, woj. Koszalińskie*, Szczecin 1985 r., mpis
- MÜNCH, *Geneza rozplanowania miast Wielkopolskich XIII-XIV wiek*, Kraków 1946 r.
- NOWACKI J., *Archidiecezja poznańska w granicach historycznej i jej ustrój*, Poznań 1964 r., s.393-394
- PFEILSDORF, *Heimatbuch des Kreises Dt-Krone*, Dt-Krone Scheidemühe 1922. s. 42-44
- PUCIATA Maria, *Wystrój wnętrza kościoła parafialnego w Tucznie*, [w] *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 3, 1973 r., s. 274-303

- RADACKI Zbigniew, *Zamek w Tucznie, Dokumentacja naukowo-historyczna*, Szczecin 1958 r., mpis
- 600 Jahre alter Tütz, [w] *Heimatkalender für den Kresis Dt Krone*, 1932 r., s. 75, 78
- SCHULTZ W., *Alte Einwählerlisten und Inventare aus der Grenzmark*, [w] *Sanderhaft der Granzmärkischen Heimatblätter*, nr 14, Schneidemühle 1938, s. 60, 62
- *Das Deutsche-Kronen Land und XIV Jahreshundert*, [w] *Zeitschrift des Westpreussen Geschlechtsvereins*, H. XXXIX, Danzing 1899
 - *Geschichte des Kreises Deutsch-Krone Kreisse*, Thorn 1867
- SCHMITT F.W.F., *Geschichte des Deutsch-Croner Kreises*, Thorn 1867, s. 208-210
- SŁOMIŃSKI Maciej, *Tuczno, pow. pilski. Kościół parafialny p.w. Wniebowstąpienia NMP*, Szczecin 1990 r., mpis.
- Słownik historyczny królestwa Polskiego*, T. XII, Warszawa 1891 r., s. 604-605
- ŚLASKI Kazimierz, *Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu*, [w] *Przegląd Zachodni*, R. VII, 1951 r., T.TT, z. 5-6, s. 207-263
- Teka historycznych widoków miast powiatu wałęckiego wydana na 700-lecie miasta Wałcza*, Wałcz 2003 r.
- WIELGOCKI Eugeniusz,, *Archeologiczne Zdjęcie Polski*, październik 1984 r., ark. 36-20
- Województwo Zachodniopomorskie. Polska niezwykła, przewodnik*, Warszawa 2008 r., Wyd. Demart, s. 104-105
- WUJEWSKI Tomasz, *Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny*, [w] biała karta

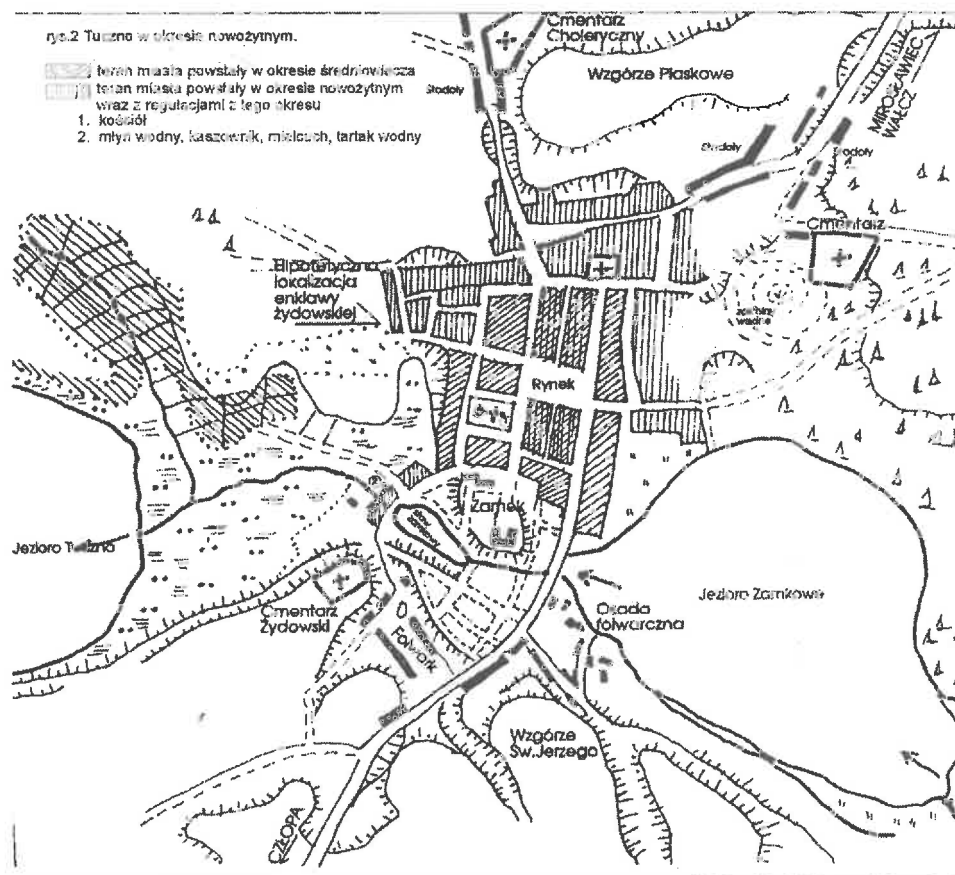
Spis ilustracji

1. Tuczno w czasie średniowiecza, oprac. Alicja Biranowska-Kurtz 109
2. Tuczno w okresie nowożytnym, oprac. Alicja Biranowska-Kurtz 109
3. Plan Tuczna z 1802 r., wycinek z rękopiśmiennej mapy Schröttera-Engelhardta Prusy Zachodnie i Obwód Nadnotecki, oryg. Deutsche Saatsbibliothek Berlin (NRD), syg. 1020, wersja elektroniczna Arch. Tuczno 111
4. Widok zamku i kościoła katolickiego według sztychu Döblera wykonanego w XIX w. według rysunku Atanazego Raczyńskiego, oryg. Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, wersja elektr. Arch. Tuczno 113
5. Plan Tuczna w 1876 r., wycinek z mapy sztabowej w skali 1:25 000, oryg. Archiwum Państwowe w Szczecinie, wersja elektr. A. Biranowska-Kurtz 113
6. Widoki miasta z około 1898 r., widok ogólny miasta od strony południowej, bryła zamku od strony miasta, południowe elewacja kościoła ewangelickiego (przed rozbudową), kościół katolicki widziany od strony zachodniej z plebanią na pierwszym planie, pocztówka cz-b, zbiory Tomira Łeska-Oleszak 115
7. Zdjęcie lotnicze Tuczna przed 1939 r., widok od strony południowo-zachodniej w kierunku północnym, repr. z: *Deutsch Kronem und Schneidemühle, Heimatbrief*, Hannover Dezerember 1996/46, Nr 12, s. 9, wersja elektr. Arch. Tuczno. 117
8. Zdjęcie lotnicze Tuczna przed 1939 r., widok od strony południowej w kierunku północnym z czytelną zabudową współczesnej ulicy Konopnickiej, , wersja elektr. Arch. Tuczno. 117
9. Widok miasta od strony zachodniej z początku XX w., wersja elektr. Arch. Tuczno 119
10. Widok miasta od strony południowo-wschodu z początku XX w. według obrazu olejnego nieznanego autora; Zabudowa mieszczańska zlokalizowana w narożniku obecnych ulic: Konopnickiej i 1-go Maja, wersja elektr. Arch. Tuczno 119
11. Panorama miasta po 1900 r., widok od strony południowej ze wzgórz zlokalizowanych po południowo-wschodniej stronie Jeziora Zamkowego, poczt. cz-b, zbiory: Tomira Łeska-Oleszak 121
12. Panorama miasta z początku XX wieku, widok z lotu ptaka na rynek staromiejski i zabudowę mieszczańską zlokalizowaną pomiędzy ulicami: Konopnickiej, 1-go Maja, Pocztową, repr. z: *Deutsch Kronem und Schneidemühle, Heimatbrief*, Hannover, November 1964, Nr 11, s. 11, wersja elektr. Arch. Tuczno. 121
13. Rynek staromiejski w Tucznie według stanu po 1900 r., repr. z: *Deutsch Kronem und Schneidemühle, Heimatbrief*, N. Folge 26/97, 123

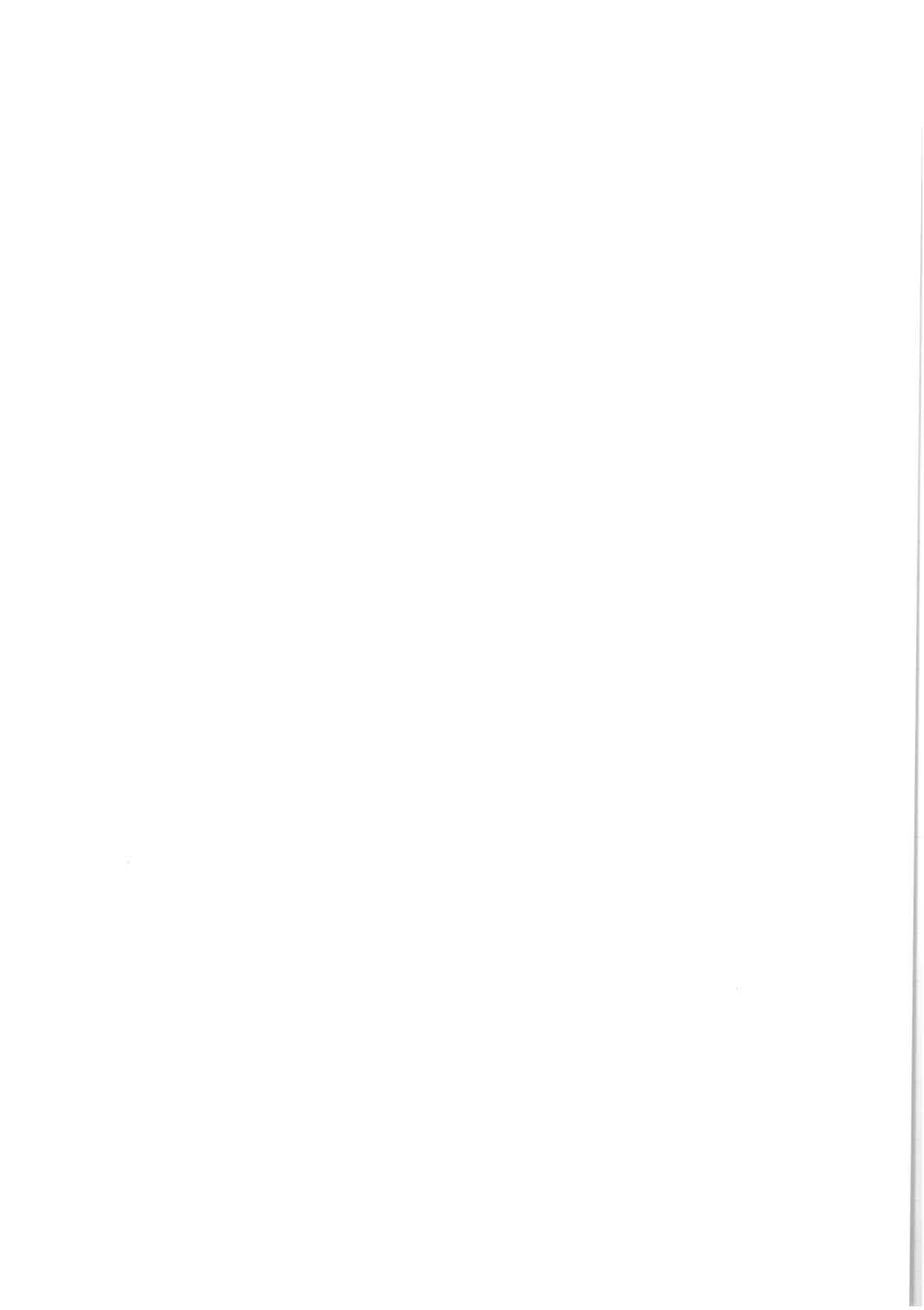
- 28.07.1997. Zabudowa pierzei południowej z fragmentem obecnej ulicy Konopnickiej tworzącej pierzeję wschodnią rynku oraz z kościołem ewangelickim, wersja elektr. Arch. Tuczno
14. Rynek staromiejski w Tucznie według stanu sprzed 1939 r., z fragmentem zabudowy pierzei południowej (ratusz miejski), pocztówka cz-b, wersja elektr. Arch. Tuczno 123
15. Młyn gospodarczy w Tucznie według stanu z około 1929 r., repr. z: *Deutsch Kronem und Schneidemühle, Heimatbrief*, Hannover, October 1994, s. 7, wersja elektr. Arch. Tuczno. 125
16. Plan Tuczna z lat 1933-1934 według mapy *Topographische Aufgenommen*, sekcja F, nowy Nr 2862, arkusz 1415, skala 1:25 000 oraz skala graficzna, druk, wlbw, oryg. Instytut Geografii Uniwersytetu Poznańskiego, wersja elektr. Arch. Tuczno 127
17. Plan katastralny miasta z lat 1933-1945, *Tütz. Deutsche Krone Grenzmark Posen Westpreussen*, skala 1:3125, rysunek odręczny na papierze, oryg. Arch. Tuczno, wersja elektr. A. Biranowska-Kurtz 129
18. Rynek staromiejski w Tucznie przed 1939 r., z fragmentem pierzei południowej (z ratuszem) oraz południowym odcinkiem obecnej ulicy Konopnickiej, poczt. cz-b, zbiory Tomira Łęska-Oleszak 131
19. Zabudowa obecnej ulicy Konopnickiej przed 1939 r., widok w kierunku południowym z fragmentem elewacji ratusza, poczt. cz-b, zbiory Tomira Łęska-Oleszak 131
20. Tuczno przed 1939 r., odręczny szkic miasta, oryg. Urząd Miasta i Gminy w Tucznie 133
21. Plan Tuczna przed 1939 r., repr. z: Fritz R. Barran, *Stadte-Atlas Pommern*, Leer brw. (około 1990 r.), s. 124-125 135
22. Odręczny szkic miasta wykonany po 1994 r., oryg. Urząd Miasta i Gminy Tuczno 137
23. Układ przestrzenny miasta według współczesnej mapy topograficznej 139
24. Tuczno, inwentaryzacja miasta, skala 1:1000, październik 2012 r. Oprac. Alicja Biranowska-Kurtz, Karolina Kurtz
25. Tuczno, Wytyczne konserwatorskie, skala 1:1000, październik 2012 r. Oprac. Alicja Biranowska-Kurtz, Karolina Kurtz

II. 1. Tuczno w okresie średniowiecza, opr. A. Biranowska-Kurtz

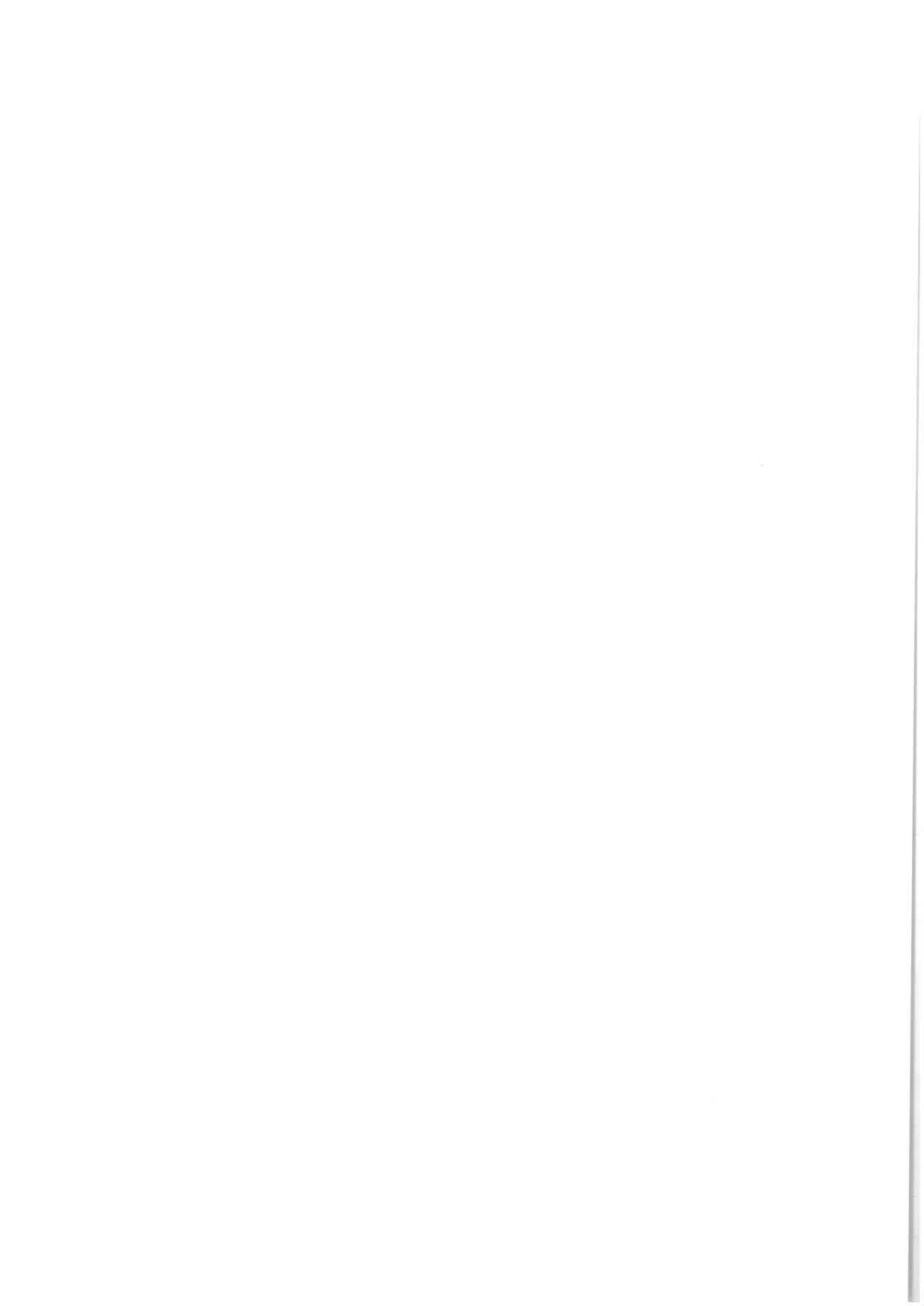

II.2. Tuczno w okresie nowożytnym, do około 1802 roku, opr. A. Biranowska-Kurtz

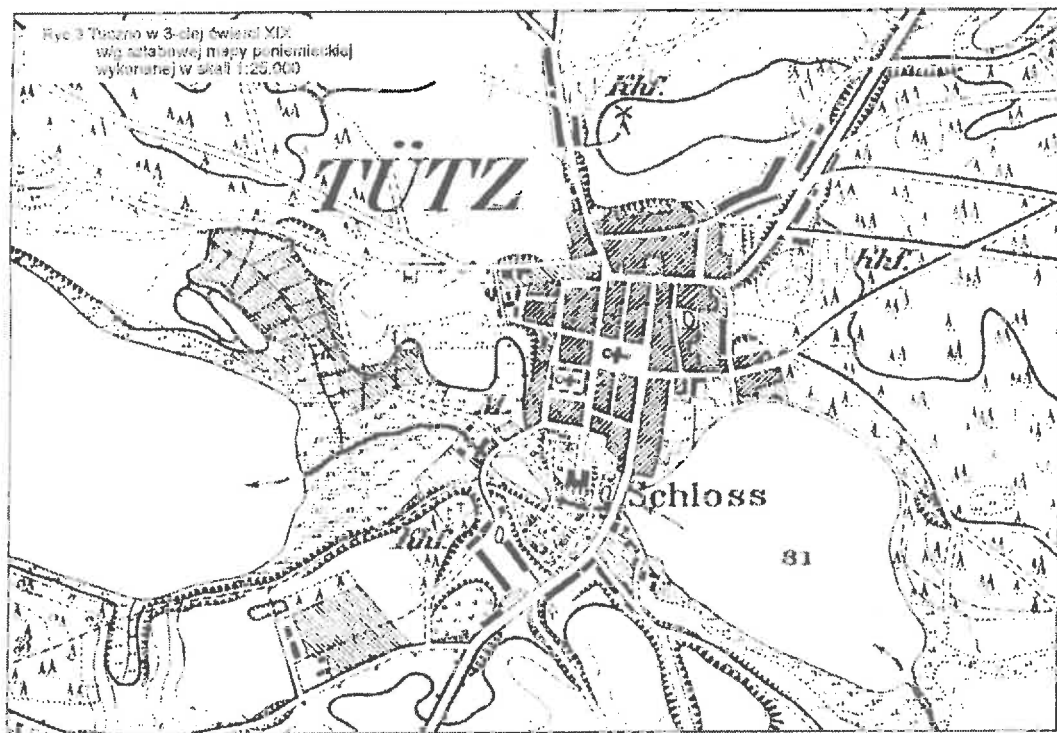

II.3. Plan Tuczna z 1802 r., wycinek z rękopiśmiennej mapy Schröttera-Engelhardta, Prusy Zachodnie i Obwód Nadnotecki, oryg. Deutsche Staatsbibliothek Berlin (NRD), syg.1020, wersja elektroniczna Arch. Tuczno

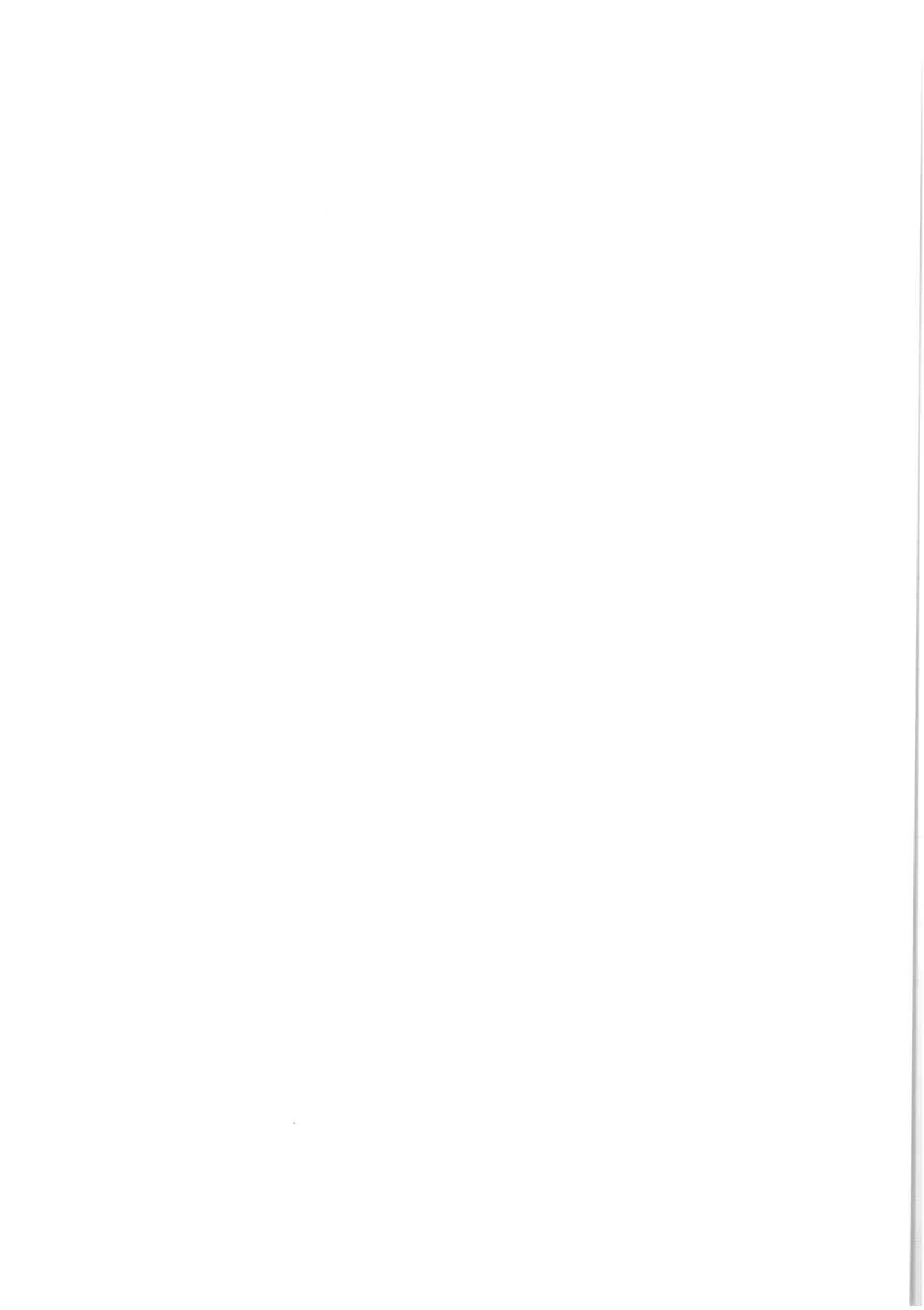

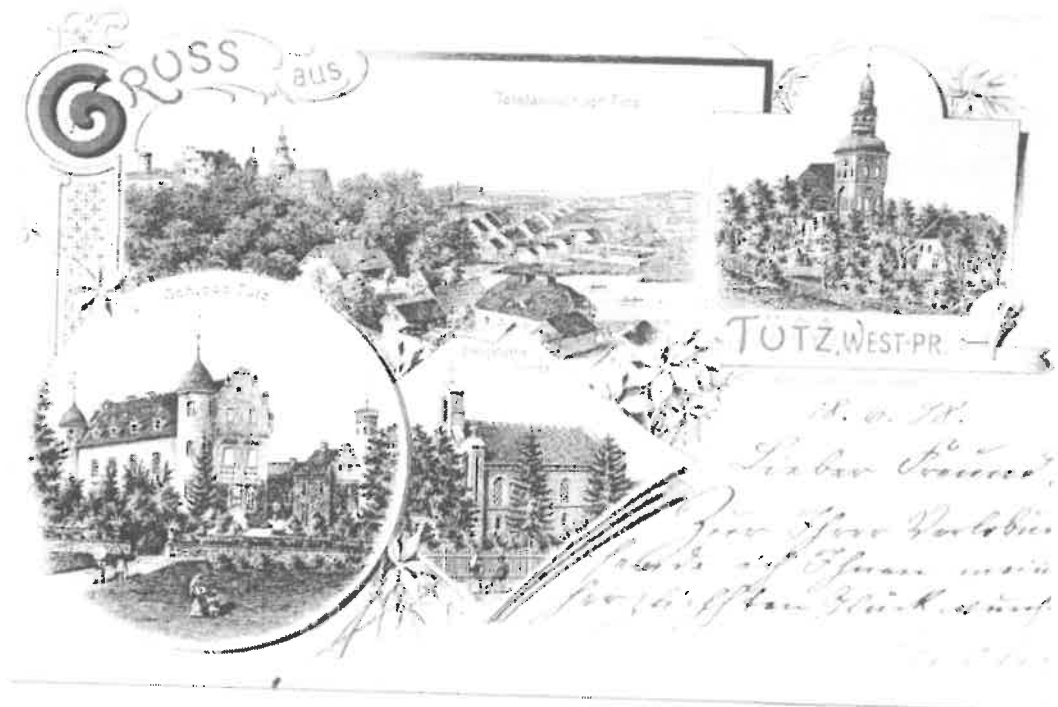

Il. 4. Widok zamku i kościoła katolickiego według sztychu Döblera wykonanego w XIX w. wg rysunku Atanazego Raczyńskiego, oryg. Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, wersja elektroniczna Archiwum Tuczno

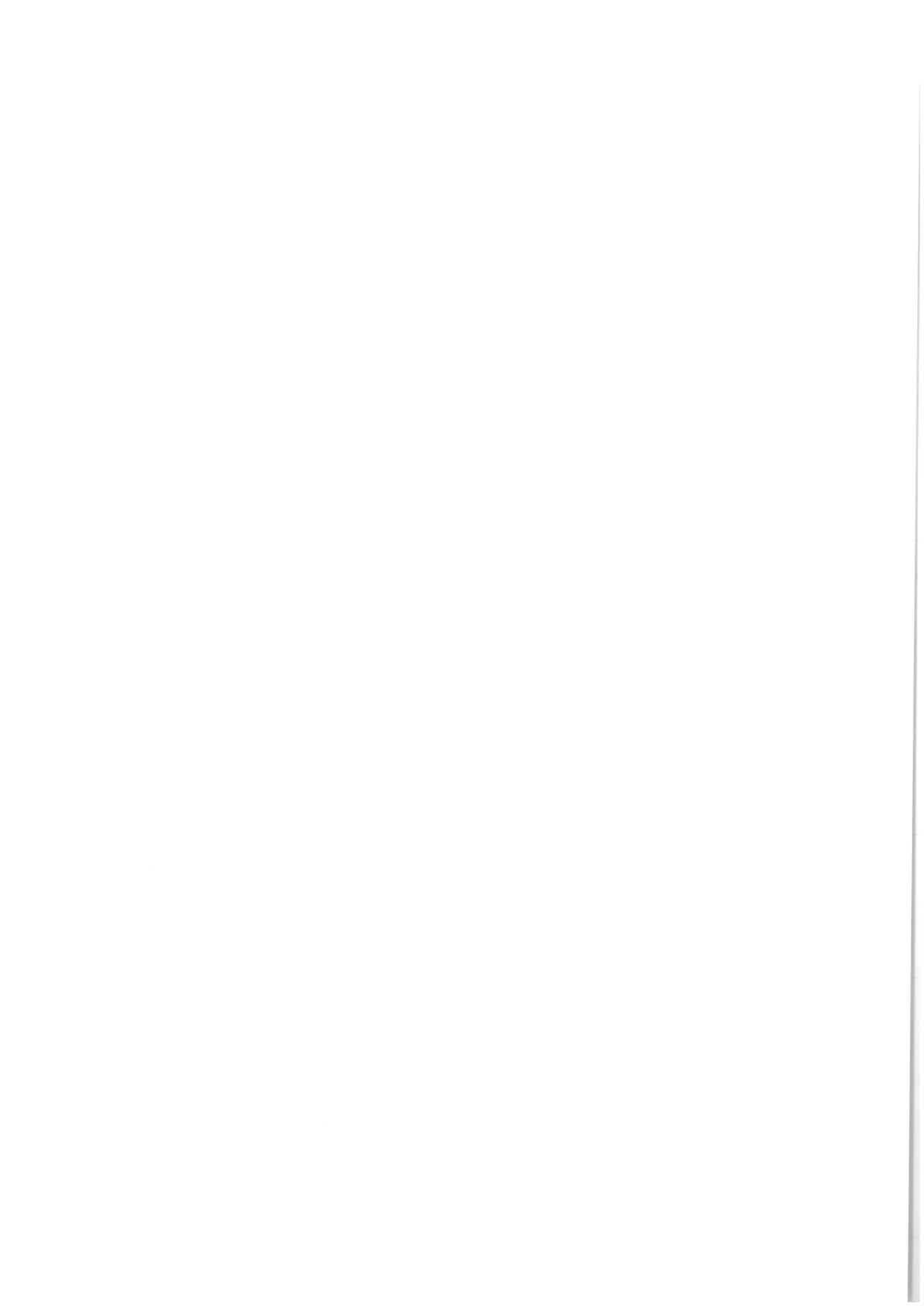
Il. 5. Plan Tuczna z 1876 r., wycinek mapy sztabowej w skali 1:25000, oryg. Archiwum Państwowe w Szczecinie, wersja elektroniczna A. Biranowska-Kurtz

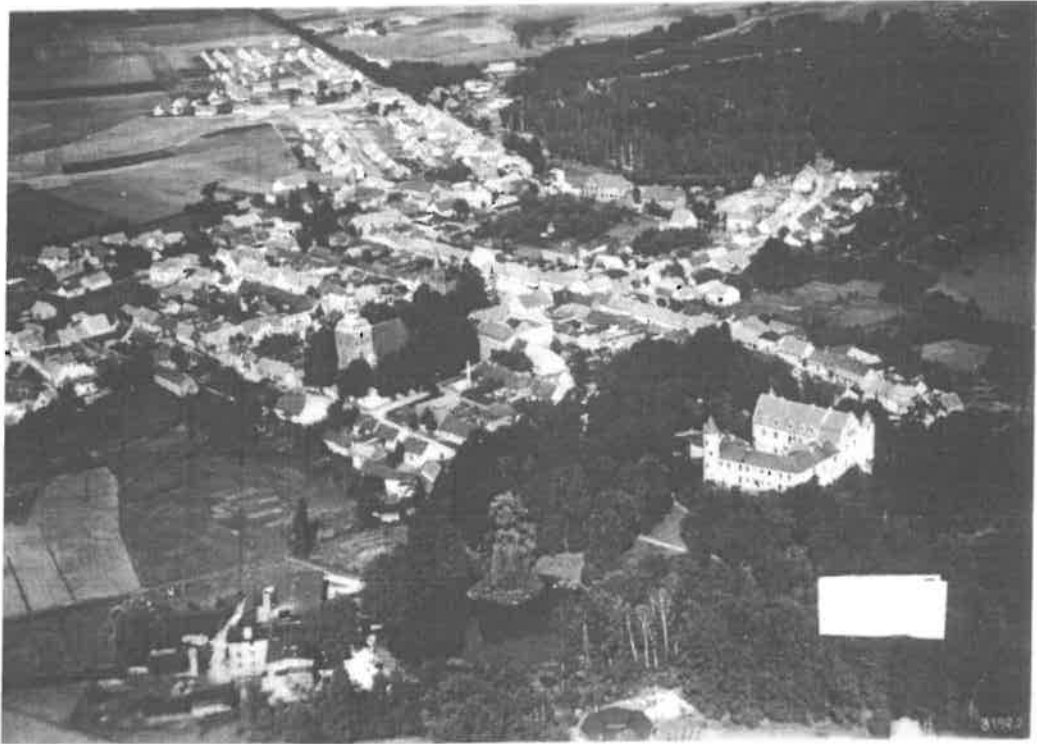

II.6. Widoki miasta z około 1898 r.

Widok ogólny od strony południowej z czytelną zabudową współczesnej ulicy Konopnickiej, bryła zamku widziana od strony miasta; południowa elewacja kościoła ewangelickiego (przed rozbudową), kościół katolicki widziany od strony zachodniej z plebanią na pierwszym planie Poczłówka czarno-biała, zbiory T. Łęskiej-Oleszak

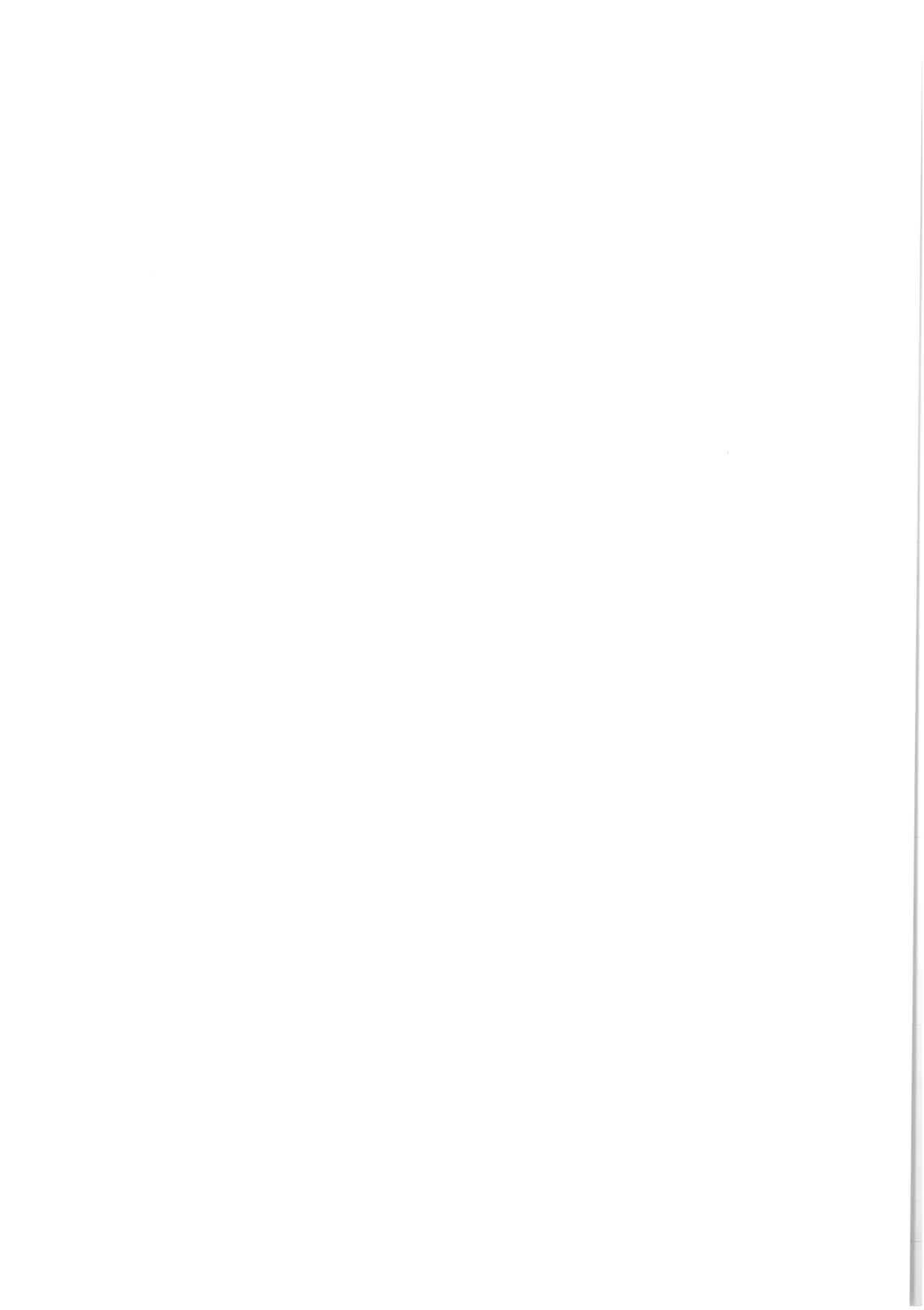

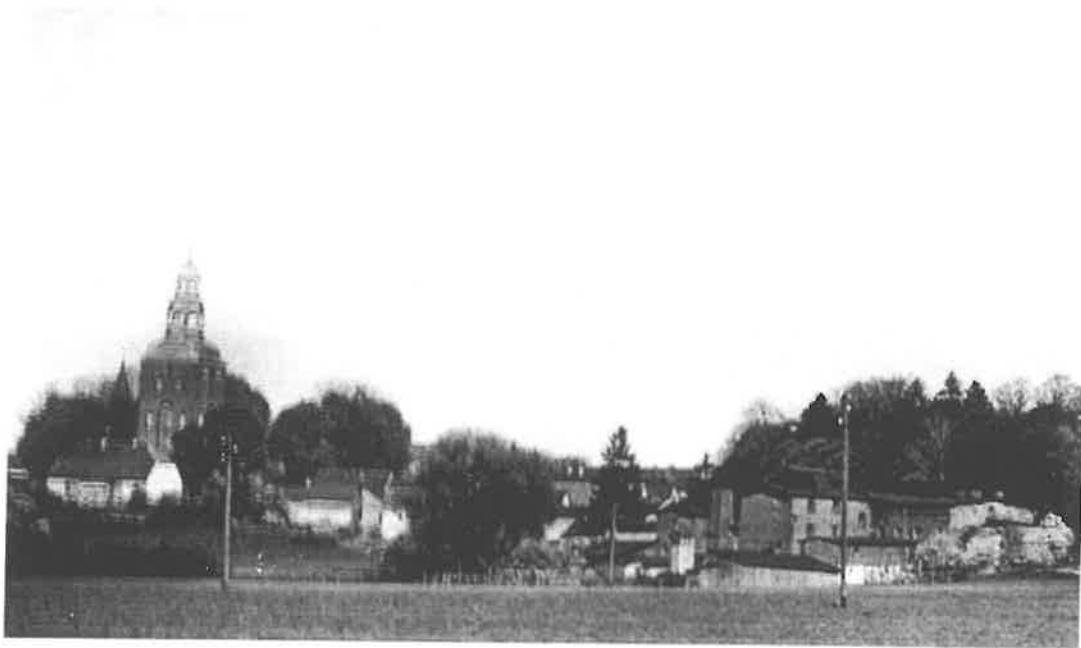

II.7. Zdjęcie lotnicze Tuczna przed 1939 r., widok od strony południowo-zachodniej w kierunku północnym, z czytelną zabudową współczesnej ulicy Konopnickiej, repr. z: *Deutsch Kronem und Schneidemühle, Heimatbrief, Hannover, Dezember 1996/46, Nr 12, s. 9,* wersja elektroniczna Archiwum Tuczno

II.8. Zdjęcie lotnicze Tuczna przed 1939 r., widok od strony południowej w kierunku północnym z czytelną zabudową współczesnej ulicy Konopnickiej, wersja elektroniczna Archiwum Tuczno

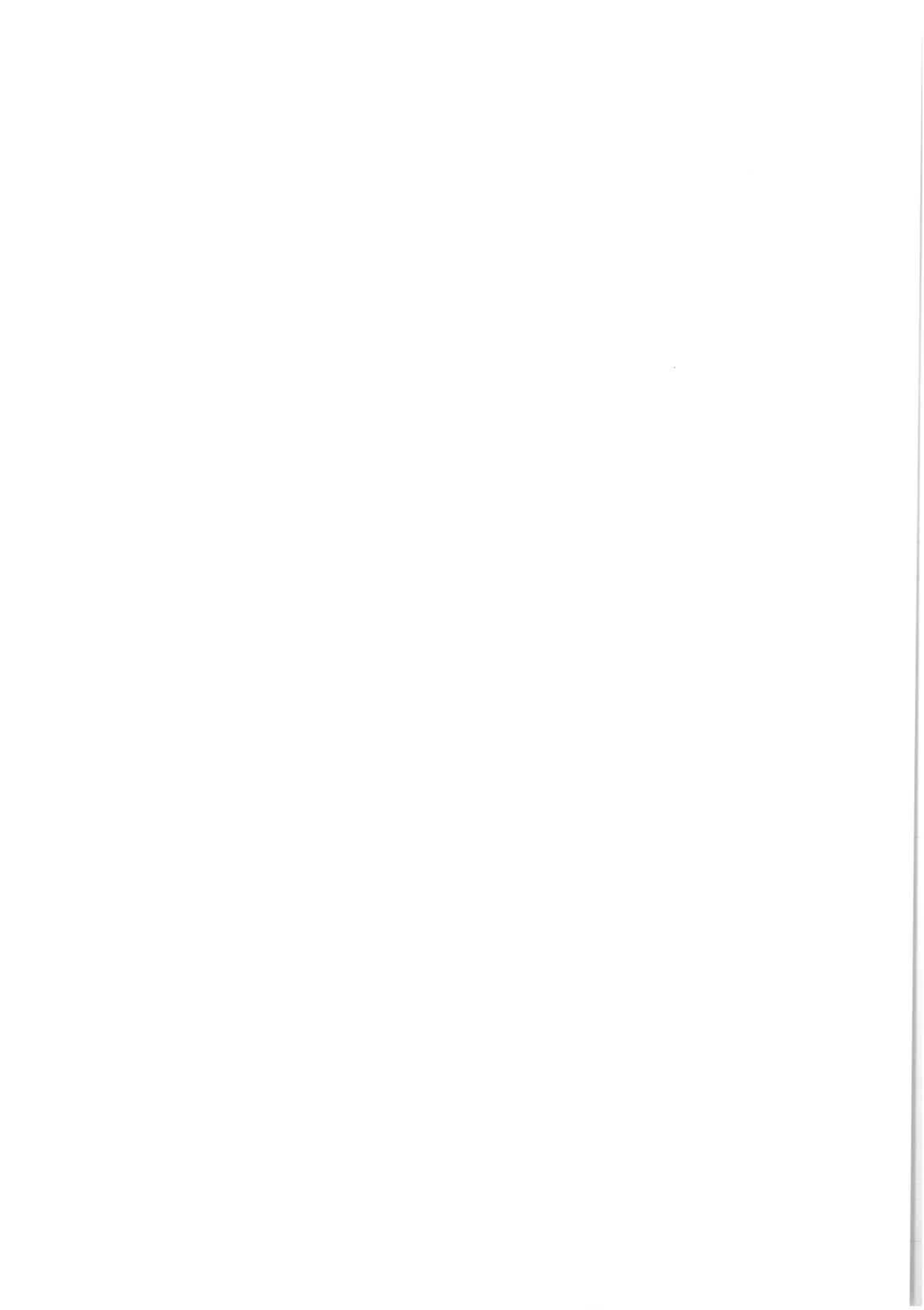

Il.9. Widok miasta od strony zachodniej z początku XX w., z zabudową zlokalizowaną przy współczesnej ulicy Młyńskiej – Moniuszki, wersja elektroniczna Archiwum Tuczo

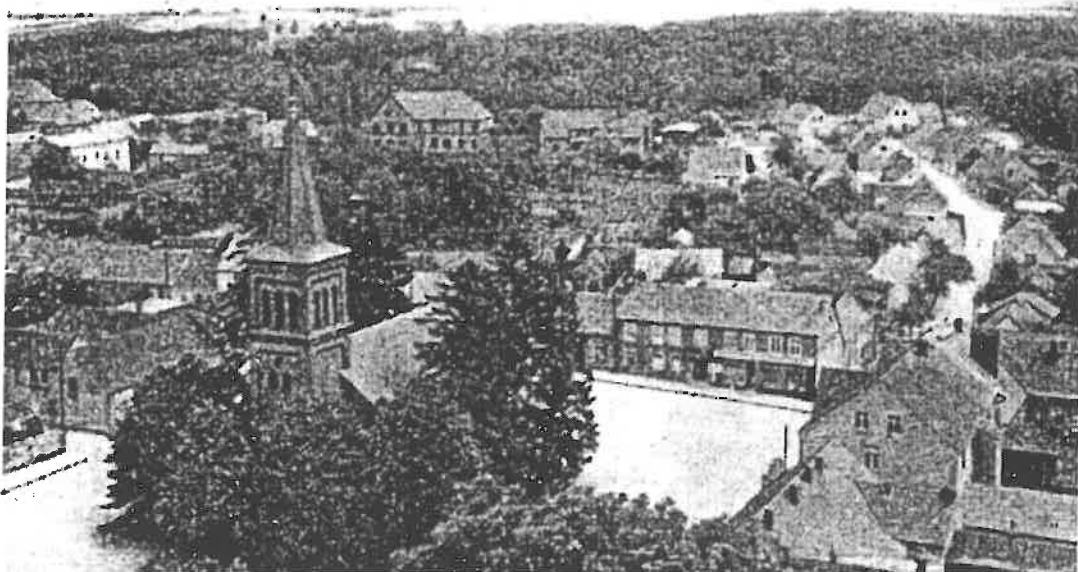

Il.10. Widok miasta od strony południowego-wschodu z początku XX w., według obrazu olejnego nieznanego autora, wersja elektroniczna Archiwum Tuczo

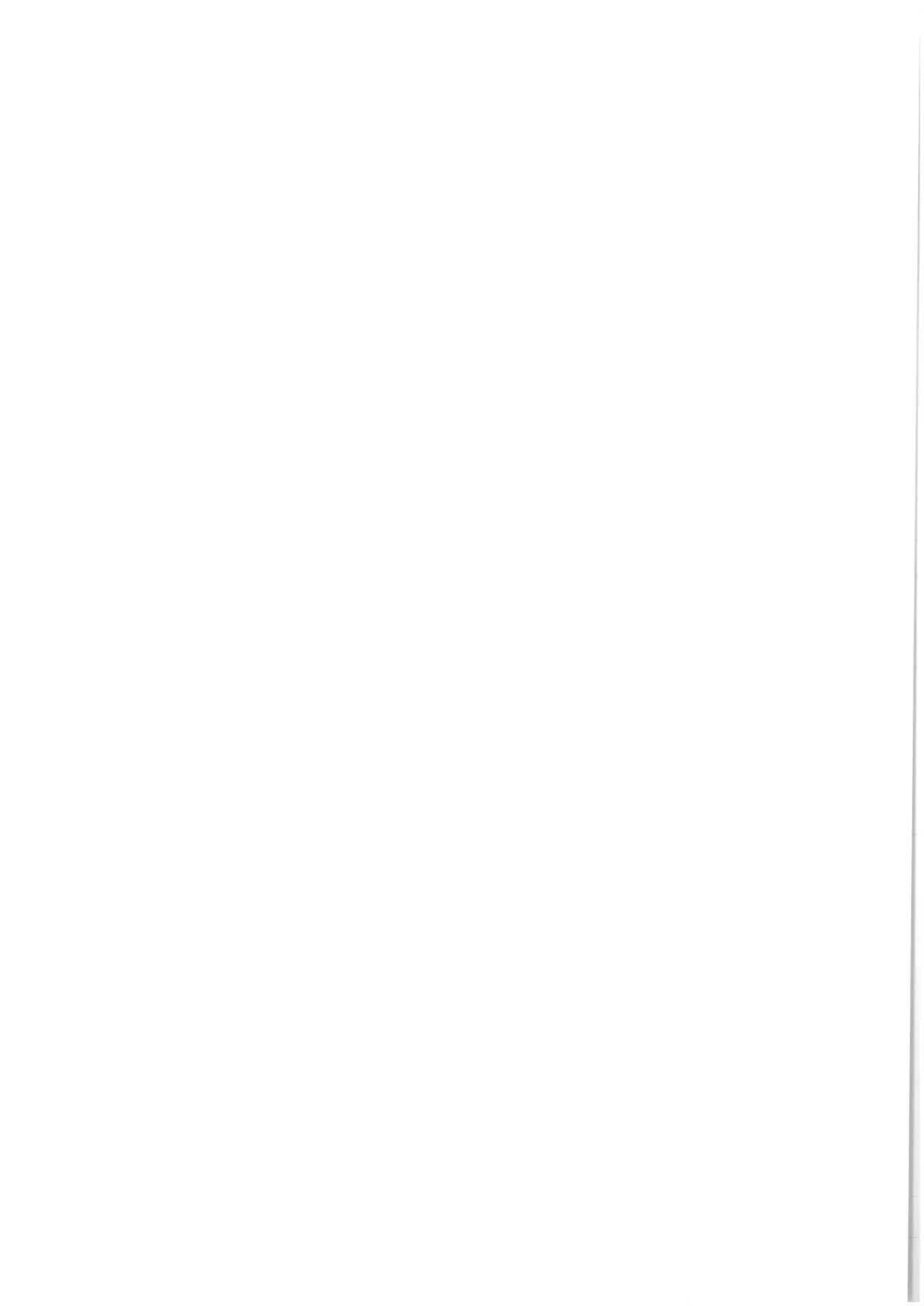

Il. 11. Panorama miasta po 1900 r., widok od strony południowej ze wzgórz zlokalizowanych popołudniowo-wschodniej stronie jeziora Zamkowego, pocztówka czarno-biała, zbiory T. Łęskiej-Oleszak

Il. 12. Panorama miasta z początku XX w., widok z lotu ptaka na rynek staromiejski i zabudowę mieszczańską zlokalizowaną pomiędzy ulicami: Konopnickiej, 1-go Maja, Pocztową, repr. z: *Deutsch Kronem und Schneidemühle, Heimatbrief*, Hannover, November 1964, Nr 11, s. 11, wersja elektroniczna Archiwum Tuczno

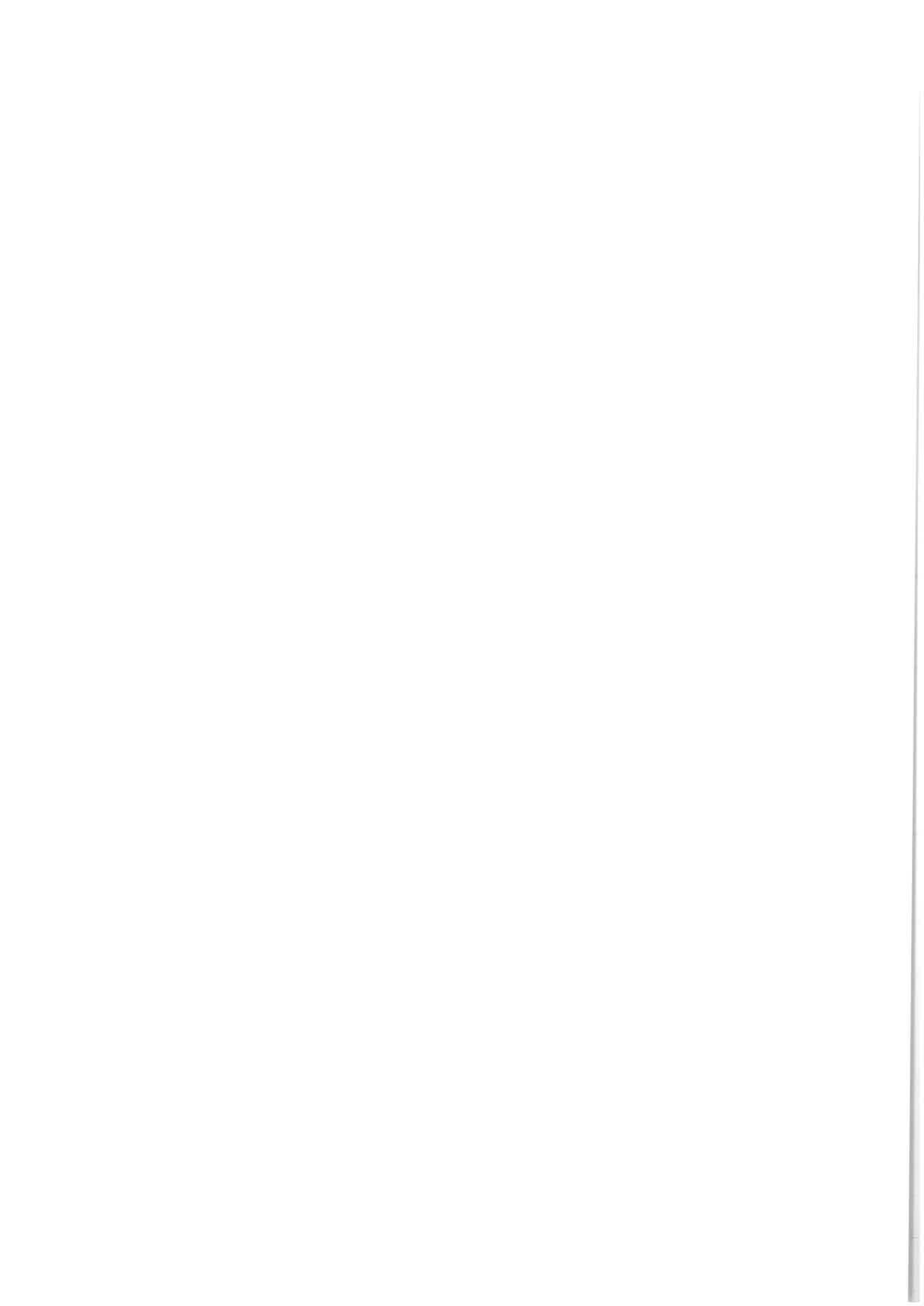

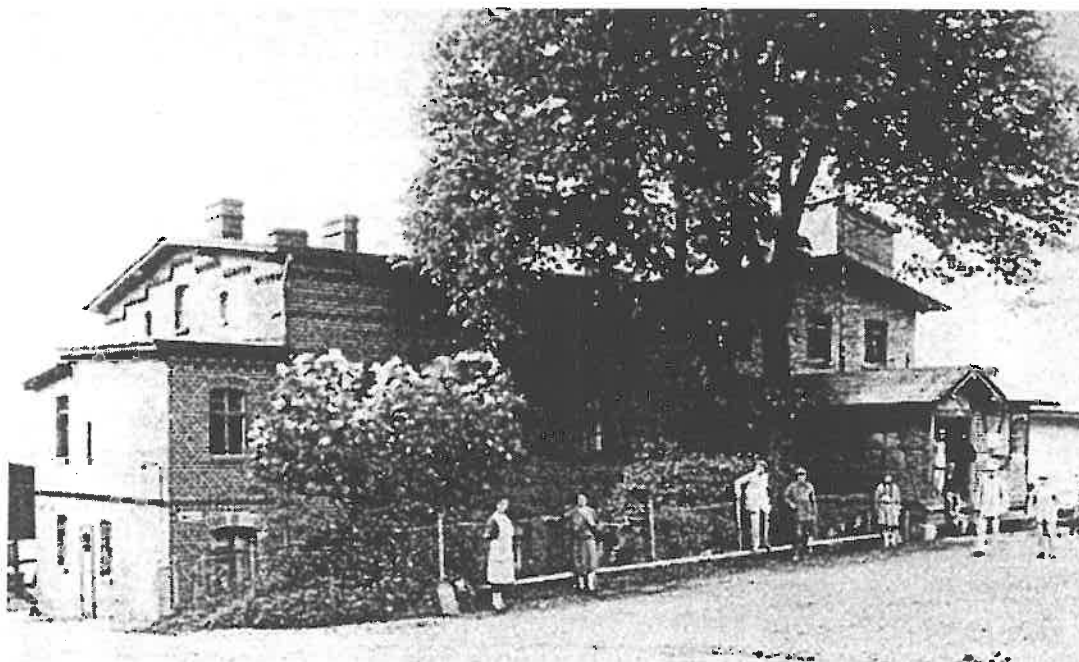
Tulz - Marktplatz mit evgl. Kirche

Il. 13. Rynek staromiejski w Tucznie według stanu po 1900 r.,
 fragment pierzei południowej i wschodniej,
 repr. z: *Deutsch Kronem und Schneidemühle, Heimatbrief*, N. Folge 26/97, 28.07.1997,
 wersja elektroniczna Archiwum Tucznio

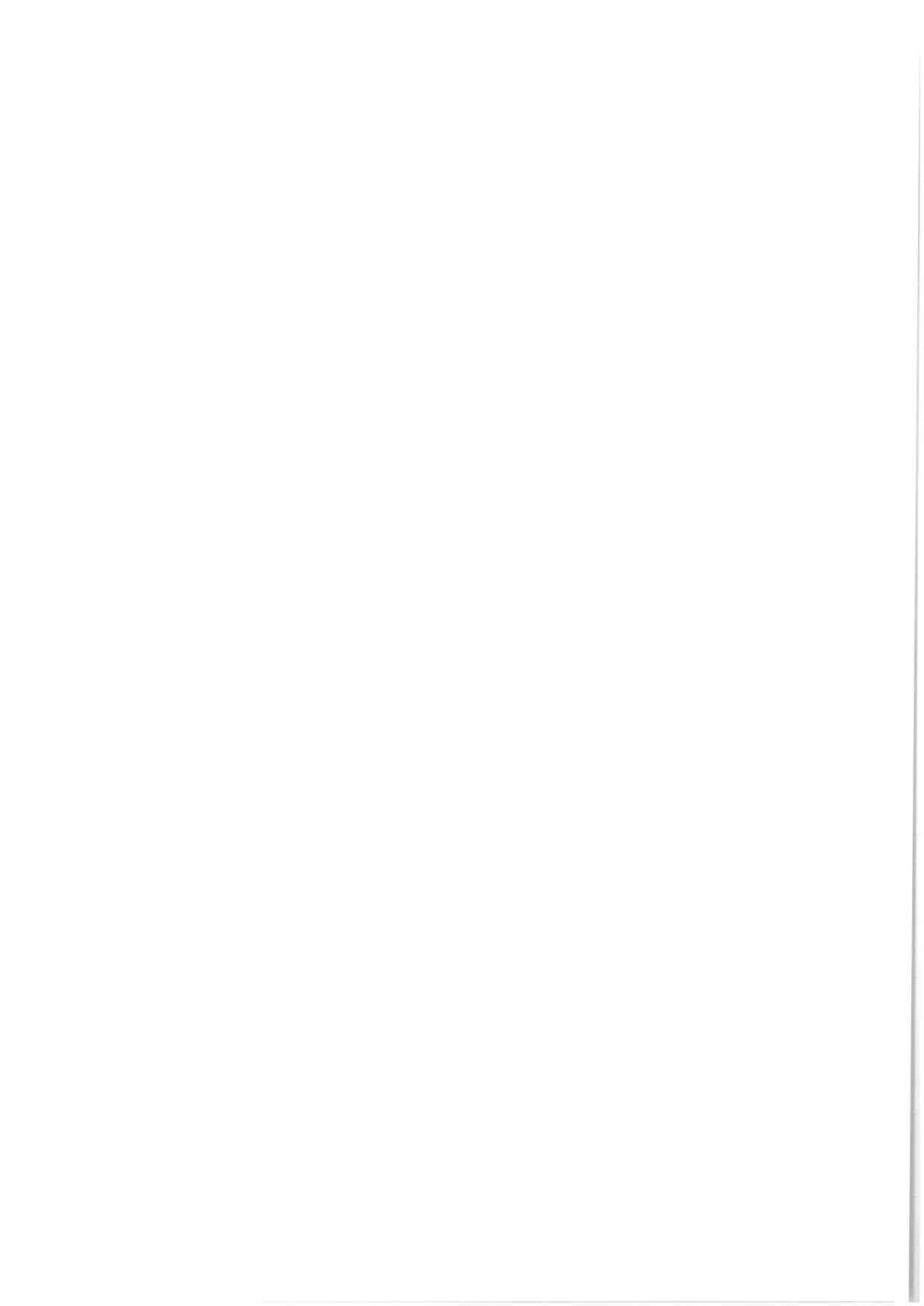

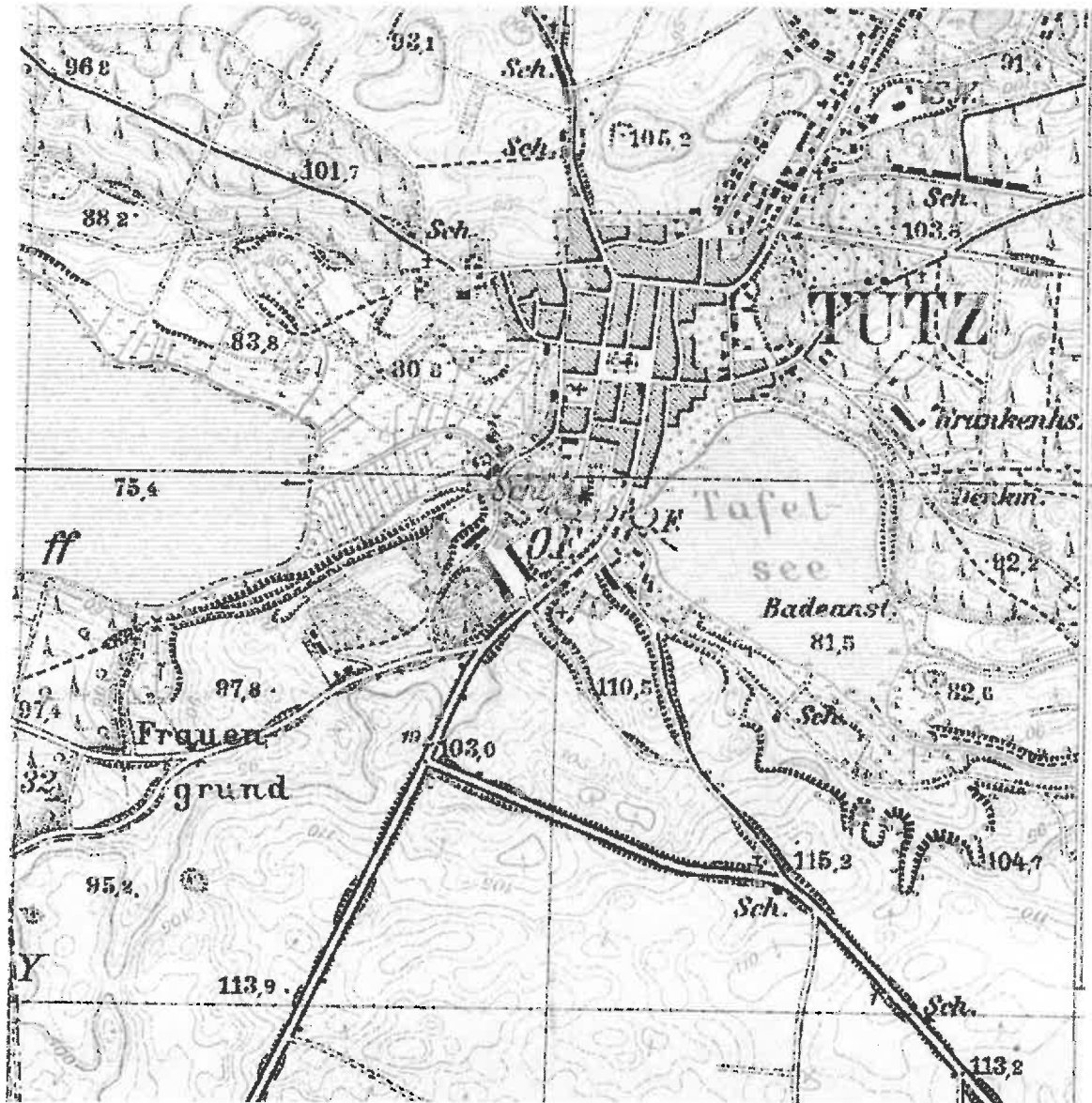
Il. 14. Rynek staromiejski w Tucznie według stanu sprzed 1939 r.
 z fragmentem zabudowy pierzei południowej (z ratuszem),
 pocztówka czarno-biała, wersja elektroniczna Archiwum Tucznio

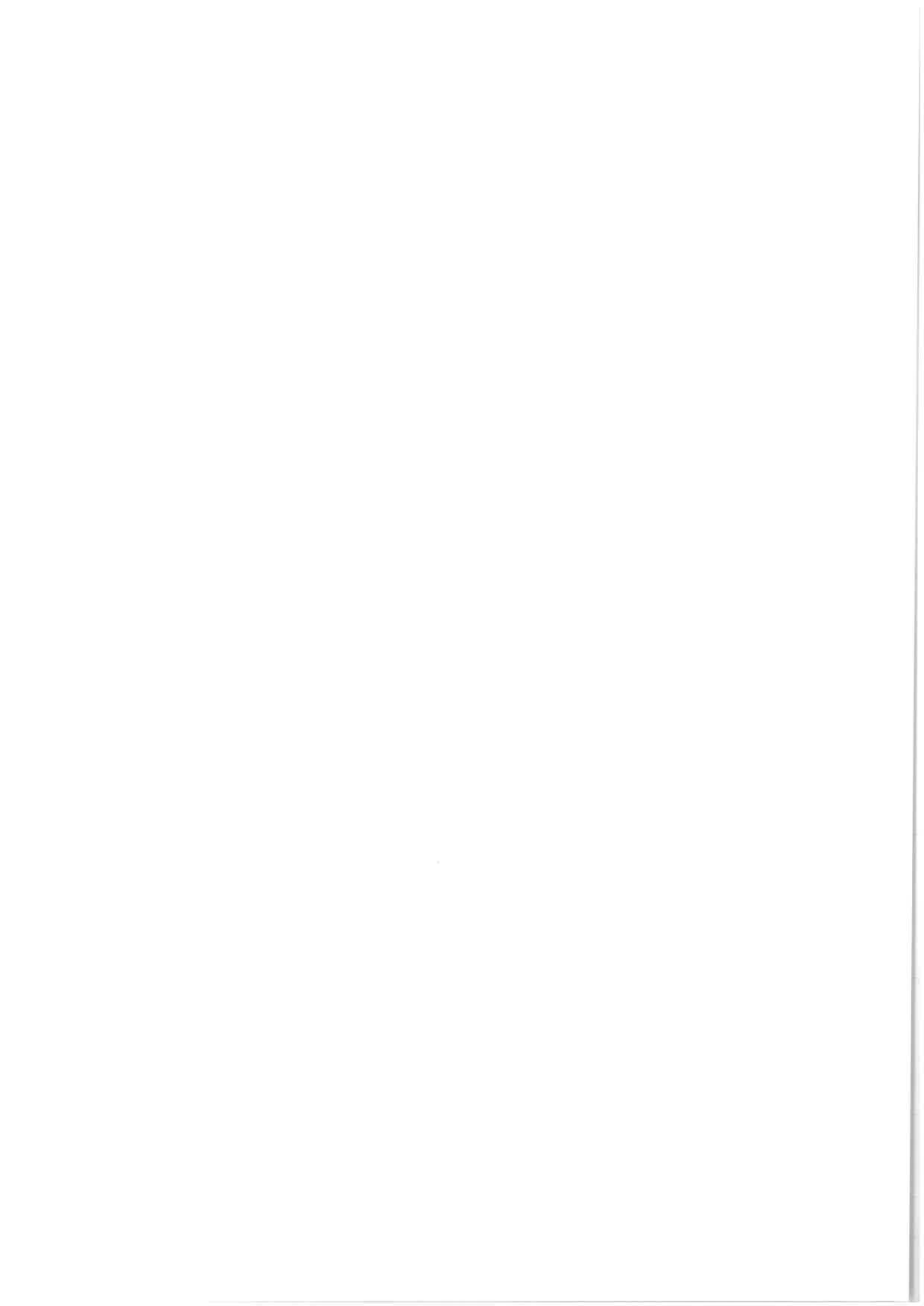

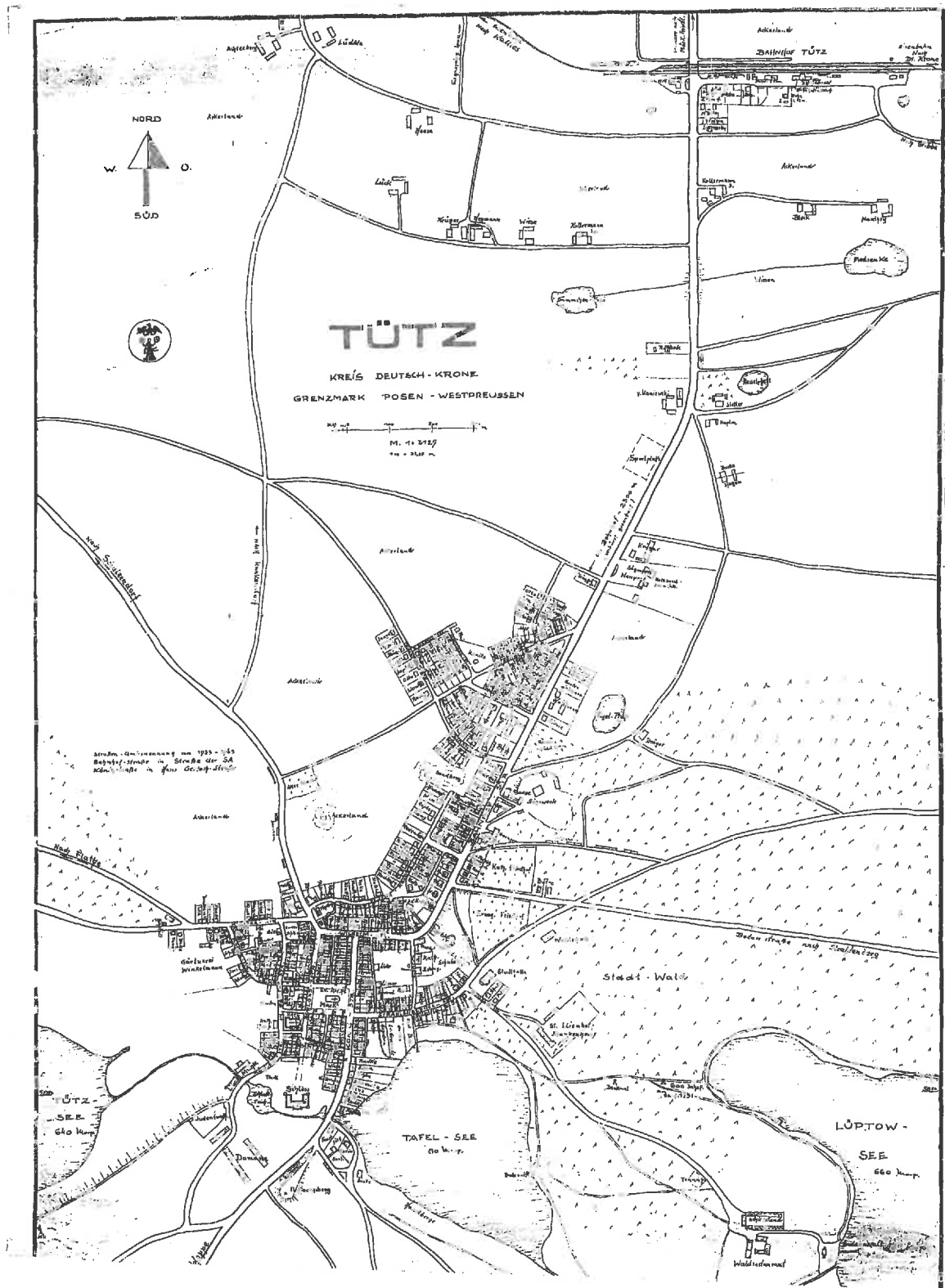
Il.15. Młyn gospodarczy w Tucznie według stanu z około 1929 r.,
repr. z: *Deutsch Kronem und Schneidemühle, Heimatbrief*, Hannover,
Oktober 1994, s. 7, wersja elektroniczna Archiwum Tucznio

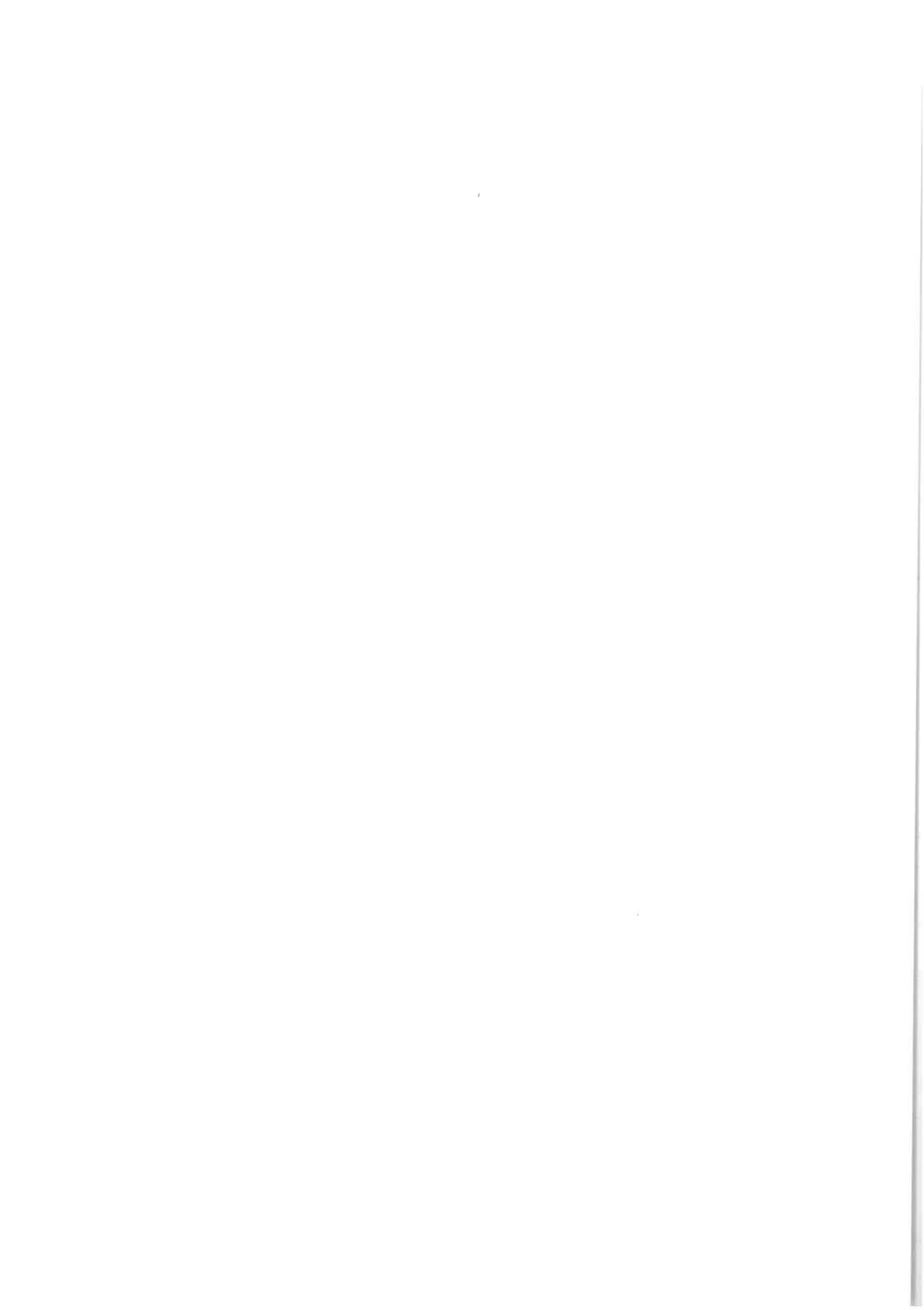

Il.16. Plan miasta z lat 1933-1934 według mapy *Topographische Aufgenommen*, sekcja F, nowy Nr 2862, arkusz 1415, skala oryginału 1:25.000, druk wielobarwny, oryg. Instytut Geografii Uniwersytetu Poznańskiego, wersja elektroniczna Archiwum Tuczno

Il. 17. Plan katastralny miasta z lat 1933-1945, Tütz. *Deutsche Krone Grenzmark Posen Westpreussen*, skala 1:3125, format oryginału 100 × 70 cm, rysunek odręczny na papierze, oryg. Archiwum Tuczo, wersja elektroniczna A. Biranowska-Kurtz

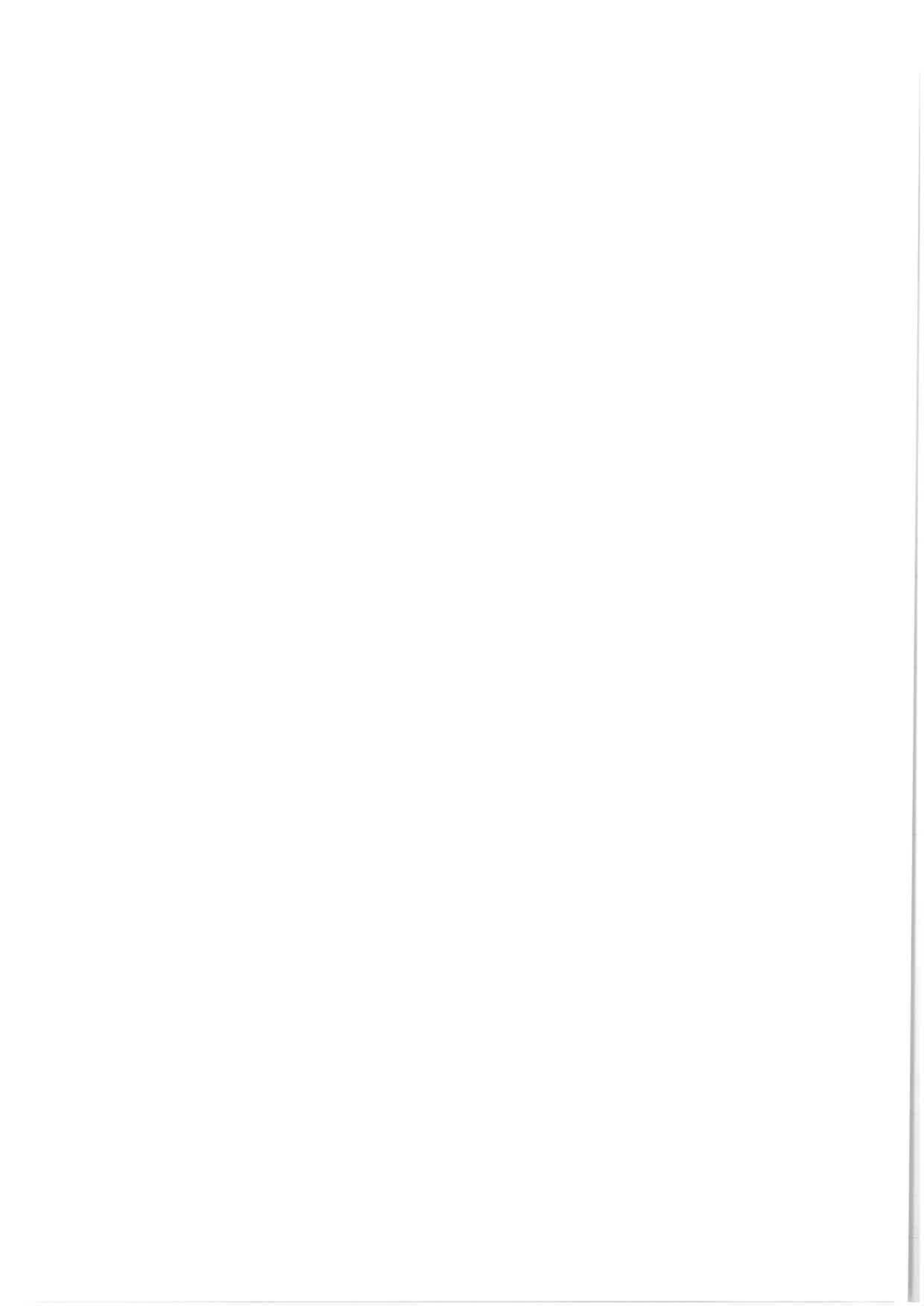

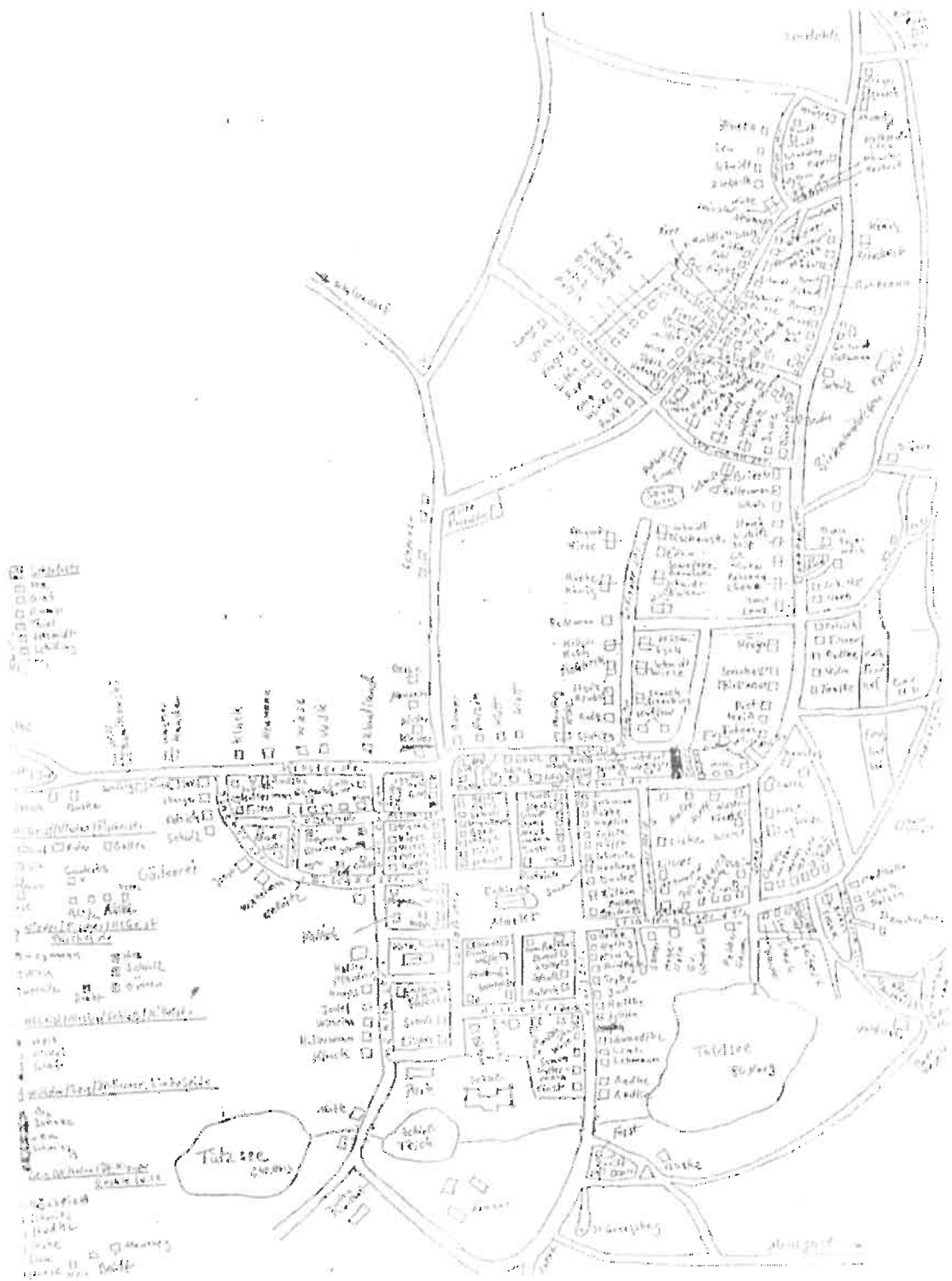

Il. 18. Rynek staromiejski w Tucznie przed 1939 r. z fragmentem pierzei południowej (z ratuszem) oraz południowym odcinkiem obecnej ulicy Konopnickiej, pocztówka czarno-biała, zbiory T. Łęskiej-Oleszak.

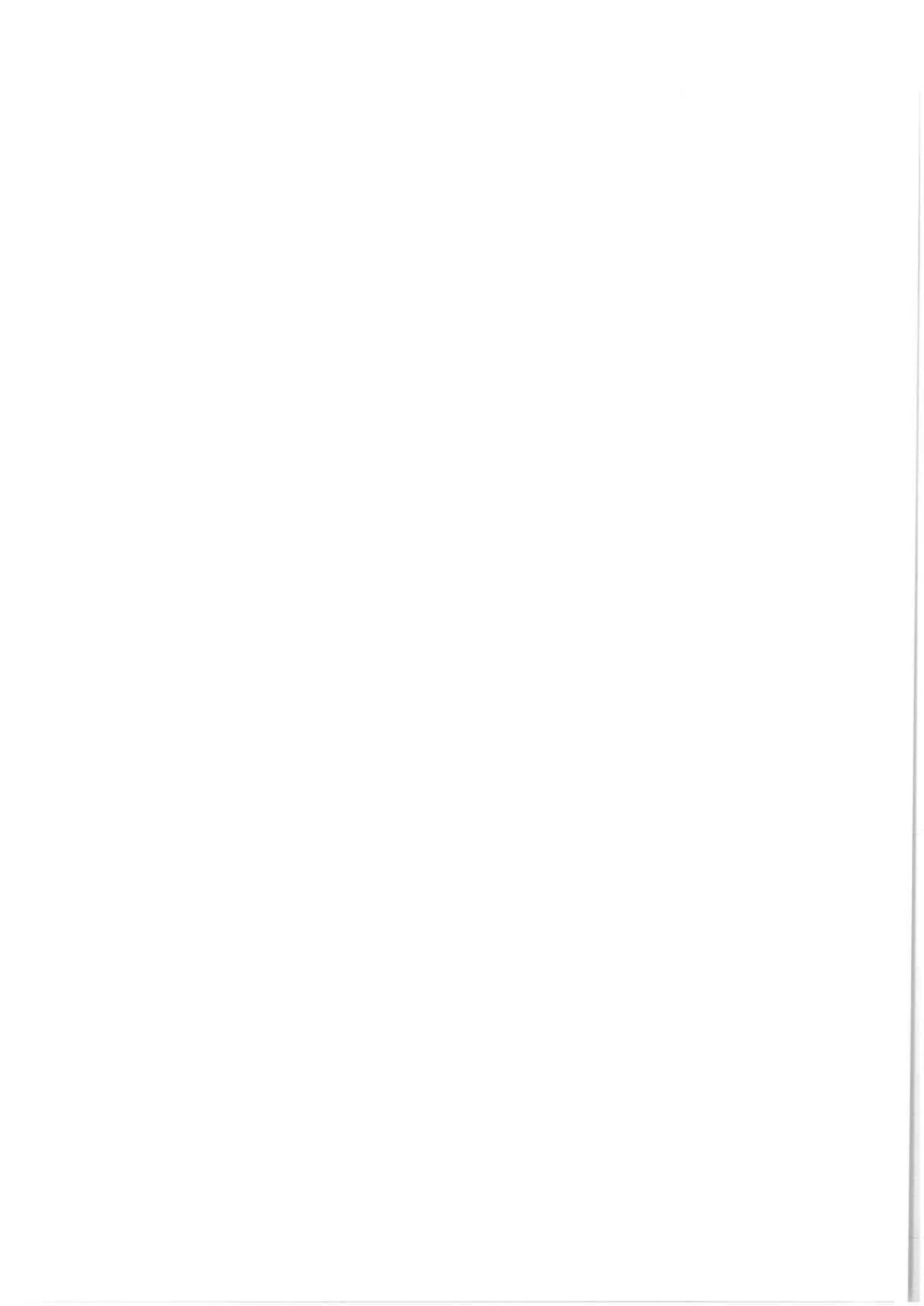

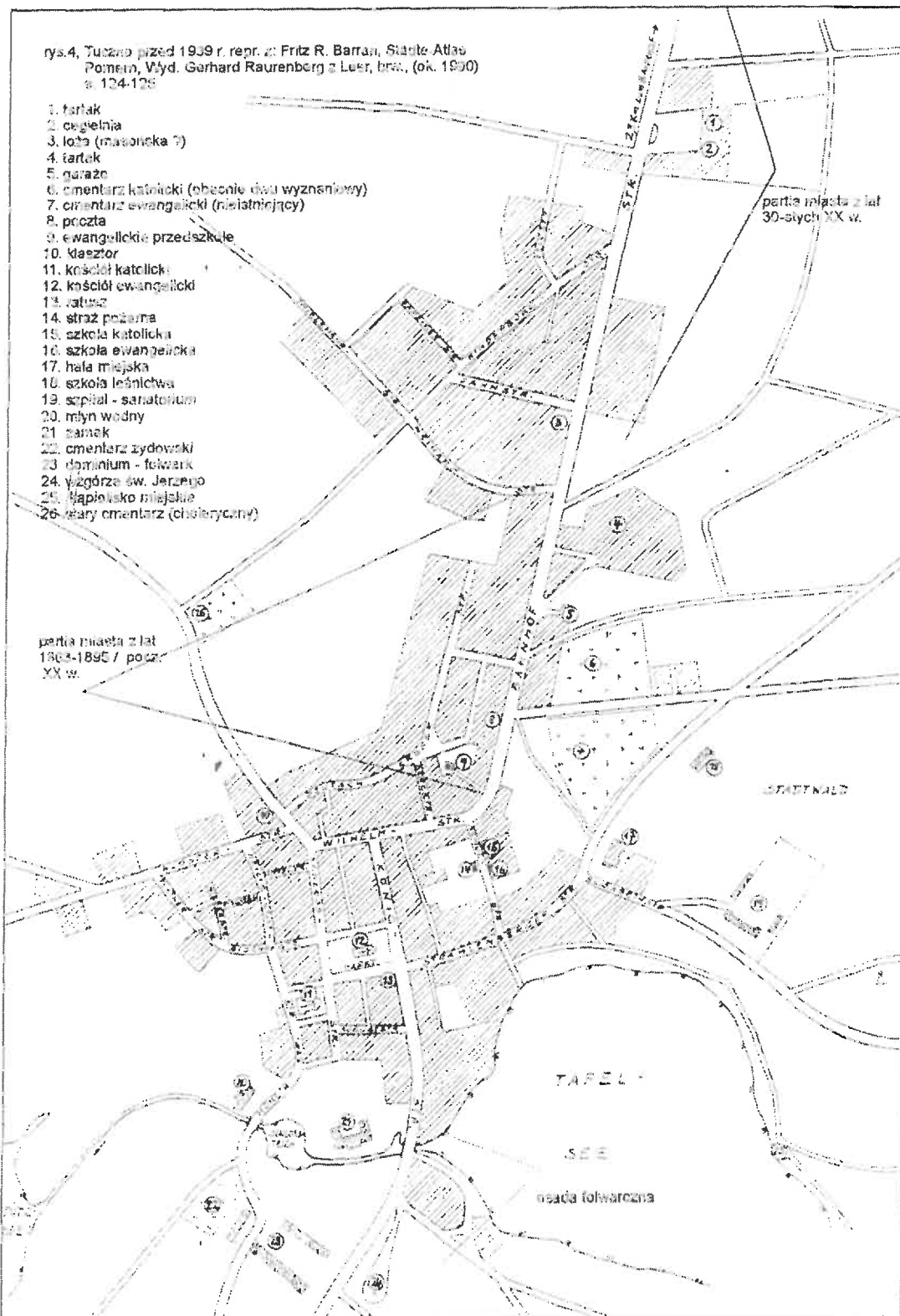
Il. 19. Zabudowa obecnej ulicy Konopnickiej przed 1939 r., widok w kierunku południowym z fragmentem elewacji ratusza, pocztówka czarno-biała, zbiory T. Łęskiej-Oleszak

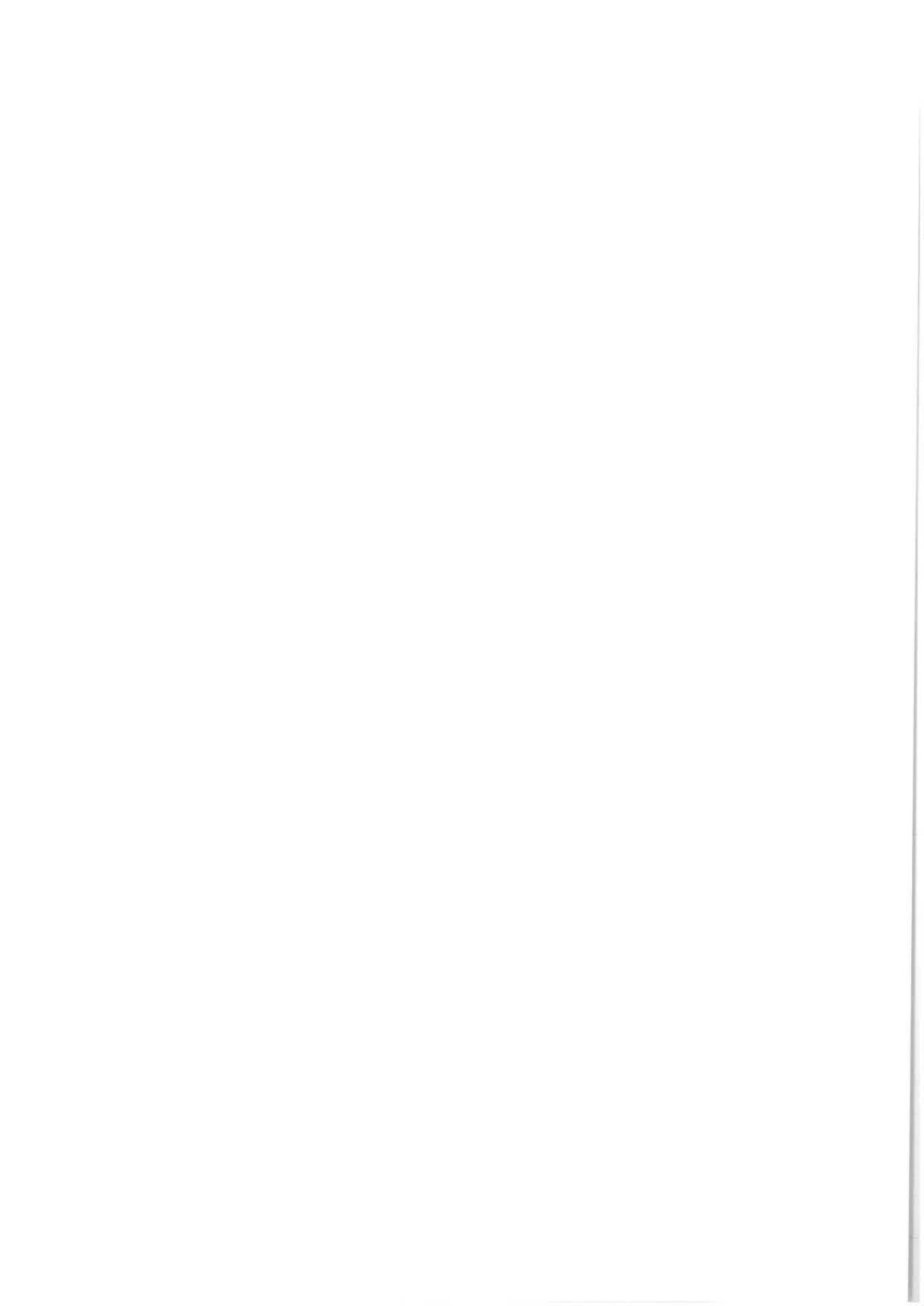

II. 20. Tucznó przed 1939 r., odręczny szkic miasta
(przygotowany prawdopodobnie do planu katastralnego), format A3,
oryg. Urząd Miasta i Gminy w Tucznó

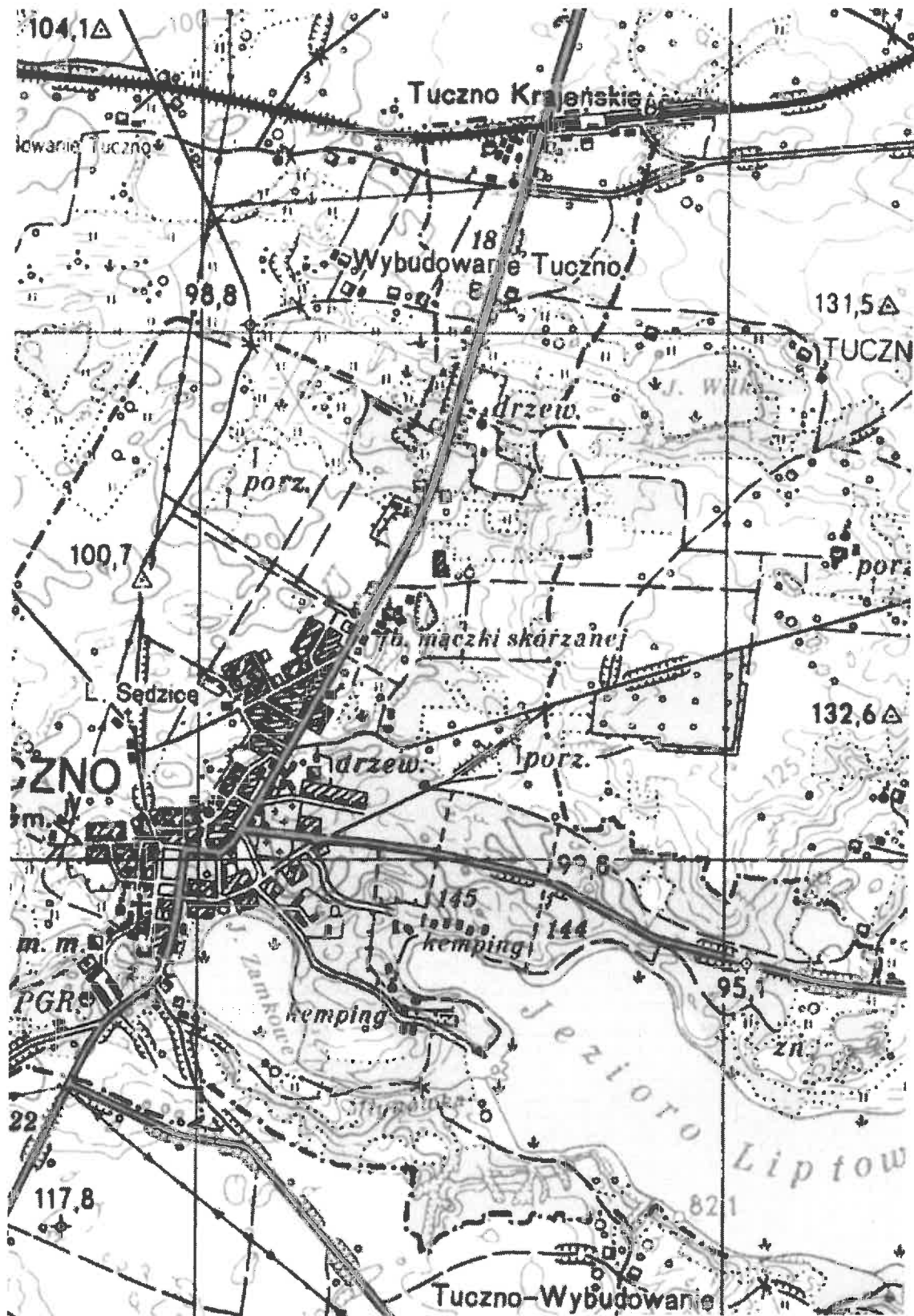

II. 21. Plan Tucznø przed 1939 r.,
repr. z: Fritz R. Barran, *Stadte-Atlas Pommern*, Leer brw. (około 1990), s. 124-125

II. 22. Odręczny współczesny plan miasta wykonany po 1994 r., uwzględniający zabudowę, format A3, oryg. Urząd Miasta i Gminy w Tucznie

II. 23. Układ miasta według współczesnej mapy topograficznej (wycinek),
wersja elektroniczna Archiwum Tuczno

